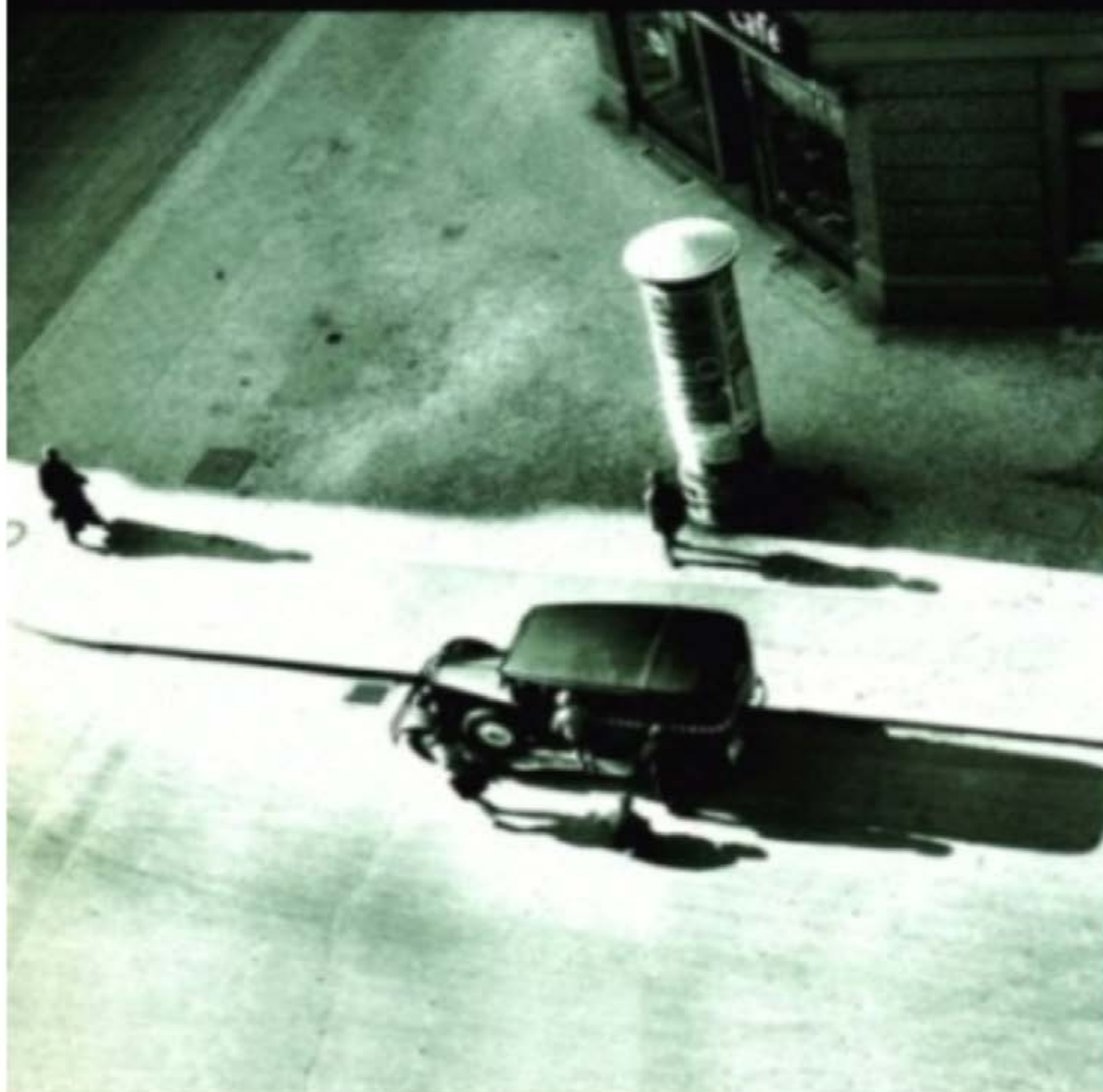

Džordž ORVEL

NIKO i NIŠTA

u Parizu i Londonu

Bosnaunited

GEORGE ORWELL

**NITKO I NIŠTA
U PARIZU I LONDONU**

ODABRANA DJELA GEORGEA ORWELLA

Naslov izvornika

GEORGE ORWELL
DOWN AND OUT IN PARIS AND LONDON

AC
AUGUST CESAREC ZAGREB

Bosnaunited

»O kako bolno žeže bijeda!«

CHAUCER

I

Rue du Coq d'Or, Pariz, sedam ujutro. S ulice dopire niz bijesnih, grlenih urlika. Madame Monce, koja drži mali hotel prekoputa moga, izašla je na ulicu da se obrati stanarki s trećeg kata. Bose noge zatakla je u drvene klompe, a sijeda joj kosa pada oko lica.

Madame Monce: - *Salope! Salope!* Koliko puta sam vam govorila da ne gnječite stjenice na tapetama? Mislite da ste kupila hotel, ha? Zašto ih ne bacate kroz prozor kao i svi ostali? *Putain! Salope!*

Žena s trećeg kata: - *Vache!*¹

Zatim slijedi čitav zbor različitih povika, posvuda se s treskom otvaraju prozori i pola ulice pridružuje se svađi. Deset minuta kasnije svi su naglo utihnuli, jer je projahala konjička četa i ljudi su se prestali derati da bi ih gledali.

Skicirao sam ovaj prizor kako bih dočarao bar nešto od duha Rue du Coq d'Or. Nije da su svađe bile jedino što se tu događalo - ali ipak, rijetko bi nam proteklo jutro bez barem jednog ispada ove vrste. Svađe, očajnički krikovi uličnih prodavača, graja djece što se nabacuju korom naranče po kaldrmi, noću glasno pjevanje i kiselkasti vonj kola sa smećem sačinjavali su ugođaj ulice.

Bila je to vrlo uska ulica - gudure visokih, gubavih kuća što su se nakosile jedna prema drugoj u čudnovatim pozama, kao da su zamrznute u trenutku kad su se počele rušiti. Sve su zgrade bile hoteli, krcati do krova stanarima, uglavnom Poljacima, Arapima i Talijanima. U podnožju hotela smjestili su se maleni *bistroi*, gdje se čovjek mogao napiti za iznos u vrijednosti od jednog šilinga. Subotom uvečer valjda trećina muškog stanovništva kvarta bila je pijana. Izbijale su tučnjave radi žena, a Arapi nadničari, koji su stanovali u najjeftinijim hotelima, obično su imali neke tajanstvene međusobne obračune, te su ih povremeno rješavali stolicama, a katkad i revolverima. Noću su policajci prolazili ulicom isključivo po dvojica zajedno. Bila je to prilično sumnjiva ulica. A opet, usred buke i prljavštine živjeli su obični, pristojni francuski trgovci, pekari, pralje i slični, koji su se držali za sebe i tiho gomilali male imutke. Sve u svemu, tipični pariški slum.

Hotel u kojem sam stanovao zvao se Hôtel des Trois Moineaux. Bio je to mračni, klimavi kokošinjac, drvenim pregradama razdijeljen na četrdeset soba. Sobe su , bile male i pune okorjele prljavštine, jer nije bilo sobarice, a Madame F., *patronne*, nije imala vremena da mete. Zidove, tanke poput iverice, prekrivale su naslage i naslage ružičastih tapeta koje su se odljepljivale od zida, a pod njima su se ugnijezdile bezbrojne stjenice. Stropom su čitavog dana marširale kolone nalik na čete vojnika, a po noći su se stjenice spuštale, potpuno izglednjele, pa je čovjek morao svaki čas ustajati iz kreveta i nemilosrdno ih desetakovati. Kad bi stjenice postale prevelika pošast, palili bismo sumpor tako da se sve presele u susjednu sobu; zauzvrat, susjed bi zapalio sumpor u svojoj sobi, pa otjerao sve stjenice natrag gdje su i bile. Hotel je bio prljav, ali vladala je ugodna, domaća atmosfera, jer su Madame F. i njen muž bili dobri ljudi. Stanarine za sobe kretale su se od trideset do pedeset franaka tjedno. Stanovništvo hotela brzo se mijenjalo; uglavnom su to bili stranci koji bi se pojavili bez prtljage, ostali tjedan dana, a

¹ putain, salope, vache - glupačo, pokvarenjačo, kravo

onda ponovno nestali. Bilo ih je svih zanata - postolara, zidara, klesara, nadničara, studenata, prostitutki, sakupljača starih krpa. Neki od njih bili su nevjerojatno siromašni. U jednoj od tavanskih soba stanovao je student iz Bugarske koji je izrađivao naročitu vrst cipela za američko tržište. Od šest do dvanaest sjedio je na krevetu, načinio šest pari cipela i zaradio trideset i pet franaka; u preostalo vrijeme pohađao je predavanja na Sorbonni. Studirao je za Crkvu i otvorene teološke knjige ležale su licem nadolje na podu prekrivenom kožnim odrescima. U drugoj sobi stanovala je Ruskinja sa sinom, koji se predstavljao kao umjetnik. Majka je radila šesnaest sati na dan, krpala je čarape za dvadesetpet centimea po paru, dok je sin, lijepo odjeven, besposličario po kafićima na Montparnasseu. Jedna soba bila je iznajmljena dvojici različitih stanara, jednom koji je radio po danu i drugom koji je radio po noći. U jednoj sobi neki je udovac spavao u istom krevetu s dvije odrasle kćeri, obje sušičave.

U hotelu su živjeli brojni čudaci. Pariški su slumovi pravo okupljalište za osobenjake svih vrsta - za ljude koji su upali u samotničku, suludu kolotečinu i već su digli ruke od toga da se trude živjeti normalnim, pristojnim životom. Siromaštvo ih oslobađa od uobičajenih stega ponašanja, baš kao što novac oslobađa ljude od rada. Neki stanari našeg hotela živjeli su tako neobično da se to jedva može riječima opisati.

Na primjer, Rougierovi, dronjavi, patuljasti par starčića koji su se bavili neobičnim zanatom. Prodavali su razglednice na bulevaru St. Michel. Zanimljivo je da su razglednice prodavali u zapečaćenim zamotuljcima kao da su pornografske, a zapravo su to bile fotografije dvoraca na Loiri; kupci to ne bi otkrili dok nije već bilo prekasno i, dakako, nitko se nikad nije žalio. Rougierovi su zarađivali oko sto franaka tjedno i, štedljivo raspolažući novcem, uspijevali su uvijek biti napola pijani i napola izgladnjeli. U njihovoj je sobi vladala takva prljavština da se smrad širio sve do kata ispod. Prema riječima Madame F., nijedan od Rougierovih nije sa sebe svukao odjeću već pune četiri godine.

Zatim Henri, koji je radio u gradskoj kanalizaciji. Bio je to visok, sjetan čovjek kovrčave kose, pomalo romantičnog izgleda u visokim čizmama što ih nose radnici kanalizacije. Henri je bio osobit po tome što, osim radi posla, nije govorio doslovce danima. Samo godinu dana ranije radio je kao šofer, imao je dobro mjesto i stavljao je novac na stranu. Onda se zaljubio, a kad ga je djevojka odbila, izgubio je vlast nad sobom i udario je. Čim je dobila batina, djevojka se očajnički zaljubila u Henrija, petnaest dana živjeli su zajedno i spiskali tisuću franaka Henrijeve uštedevine. Onda ga je djevojka prevarila; Henri joj je zario nož u mišić na ruci i otišao u zatvor na šest mjeseci. Čim je primila ubod nožem, djevojka se zaljubila u Henrija više nego ikad, pa su se njih dvoje pomirili i dogovorili da će, kad Henri izađe iz zatvora, kupiti taksu, vjenčati se i smiriti. Ali petnaest dana kasnije djevojka ga je opet prevarila, a kad je Henri izašao iz zatvora, čekala je dijete. Henri je više nije ranjavao nožem. Podigao je svu svoju uštedevinu i počeo piti; pijanka je završila s mjesec dana zatvora, a poslije toga zaposlio se u gradskoj kanalizaciji. Ništa nije moglo navesti Henrija da progovori. Ako bi ga tko upitao zašto radi u kanalizaciji, nije odgovarao, samo bi prekrižio ruke kao da su mu vezane liscama i trznuo glavom prema jugu, u smjeru zatvora. Nesreća kao da ga je u jednom danu pretvorila u poluidiota.

Zatim R., Englez koji je šest mjeseci godišnje živio u Putneyu s roditeljima, a šest mjeseci u Francuskoj. U vrijeme što ga je provodio u Francuskoj pio je četiri litre vina na dan, a subotom šest; jednom je otputovao čak na Azorske otoke jer je vino tamo jeftinije nego bilo gdje u Evropi. Bio je to blag, krotak čovjek, nikad bučan, nikad svadljiv, ali nikad ni trijezan. Ležao je u krevetu do podneva, a od podneva do ponoći sjedio je u

svom kutku u *bistrou* i sustavno se nalijevao. Dok je pio pričao je profinjenim, ženskastim glasom o stilskom namještaju. Osim mene, R. je bio jedini Englez u kvartu.

Živjelo je tu još mnoštvo ljudi, jednako osobenjačkim životom kao i ovi: *monsieur* Jules, Rumunj koji je imao stakleno oko, ali to nije htio priznati; Furex, kamenorezac iz Limousina; škrtac Roucolle - on je, međutim, umro prije mog vremena; stari Laurent, trgovac krpama, koji je svoj potpis prepisivao s komadića papira što ga je uvijek nosio u džepu. Bilo bi zabavno napisati neke od njihovih biografija, kad bi čovjek imao vremena. Htio bih opisati stanovnike našeg kvarta; ne kao puke zanimljive primjerke, već zato što su svi oni dio priče. Pišem o siromaštvu, a prvi susret s neimaštinom doživio sam u ovom slumu. Slum, prljavština i čudne ljudske sudbine poslužili su mi prvo kao predmetna obuka u siromaštvu, a zatim kao pozadina za moje vlastite doživljaje. Stoga i pokušavam nekako dočarati kako se tamo živjelo.

II

Život u kvartu. Na primjer, naš *bistro*, u prizemlju Hôtela des Trois Moineaux. Sićušni sobičak s podom, popločenim opekama, napola pod zemljom, s vinom umrljanim stolovima i fotografijom sprovoda na kojoj piše »*Credit est mort*»; radnici opasani crvenim šalovima koji režu kobasicu velikim nožem; Madame F., veličanstvena seljanka iz Auvergne s licem tvrdoglave krave, koja čitavog dana pije malagu, »za želudac«; partije kocaka u *apéritif*, pjesme o »*Les Fraises et Les Framboises*«², i o Madelon, koja je rekla, »*Comment épouser un soldat, moi qui aime tout le régiment?*«³; i ljubakanje na očigled svih. Pola hotela susretalo se navečer u *bistrou*. Volio bih da u Londonu postoji ma i upola tako vesela krčma.

U *bistrou* su se čuli čudnovati razgovori. Kao primjer predstavljam vam Charlieja, jednog od mjesnih zanimljivosti, dok priča.

Charlie je bio mladac iz dobre obitelji, solidnog obrazovanja, koji je pobjegao od kuće i živio od povremenih novčanih pošiljaka što su mu ih slali roditelji. Zamislite ga; vrlo ružičast i mlad, svježih obraza i meke, smeđe kose kao kakav dobar dječarac, usana rumenih i vlažnih poput trešanja. Noge su mu sitne, ruke abnormalno kratke, s jamicama na nadlanicama kao u dojenčeta. Dok govori, pleše i pocupkuje, rekao bi čovjek, odviše je sretan i pun života da bi se mogao i na trenutak umiriti. Sad je tri poslijepodne, i u *bistrou* nema nikoga osim Madame F. i jednog ili dvojice nezaposlenih; ali Charlieju je sasvim svejedno s kim razgovara, dokle god može govoriti o sebi. Deklamira poput govornika na barikadama, kotrlja riječi preko jezika i mlatara kratkim ručicama. Sitne, gotovo praseće oči blistaju od oduševljenja. Tko zna zašto, u meni se budi duboka odvratnost dok ga gledam.

Govori o ljubavi, svojoj omiljenoj temi.

- *Ah, l'amour, l'amour! Ah, que les femmes m'ont tué!* Avaj, *messieurs et dames*, žene su me upropastile, upropastile iza svake nade. U svojoj dvadeset drugoj godini ja sam istrošen, iscijeđen. Ali što sam sve naučio, u kakve sam sve ponore mudrosti zaronio! Kako je divno steći istinsku mudrost, postati u najvišem smislu riječi civiliziran čovjek, postati *raffiné, vicieux* - itd, itd.

- *Messieurs et dames*, nekako ste tužni. *Ah, mais la vie est belle*, ne smijete biti tužni. Budite veseli, preklinjem vas!

Napunite čaše samoskim vinom

O tome nećemo misliti!

- *Ah, que la vie est belle!* Slušajte, *messieurs et dames*, iz dubine svog bogatog iskustva pričat ću vam o ljubavi. Objasnit ću vam što zapravo znači ljubav, što je prava

² Jagode i maline

³ Kako da se udam za jednog vojnika, ja koja volim čitavu regimentu?

osjećajnost, viši, profinjeniji užitak, poznat samo civiliziranim ljudima. Pričat ću vam o najsretnijem danu svog života. Avaj, prošlo je vrijeme kad sam mogao doživjeti takvu sreću. Zauvijek je prošlo, nema više mogućnosti, pa čak ni želje. Čujte, dakle. Desilo se to prije dvije godine; moj je brat doputovao u Pariz - on je pravnik - i roditelji su mu zapovjedili da me nađe i odvede na večeru. Mi se ne podnosimo, moj brat i ja, ali nismo htjeli biti neposlušni prema roditeljima. Večerali smo, za večerom se on napio kao ćuskija od tri boce bordeauxa. Odveo sam ga natrag u hotel, usput sam kupio bocu konjaka i kad smo stigli, natjerao sam ga da popije punu čašu, rekavši mu da će se od toga otrijezniti. Iskapio je čašu i smjesta se srušio kao da ima napad, mrtav pijan. Podigao sam ga i posjeo leđima uz krevet; onda sam mu pretražio džepove. Našao sam tisuću sto franaka i s tim strčao niz stepenice, uskočio u taksi i pobjegao. Brat nije znao moju adresu - u to sam bio siguran.

- Kamo će čovjek kad ima novaca? U bordel, naravno. Ali ne mislite valjda da bih ja tratio vrijeme na neki prostački razvrat dobar samo za nadničare? Do vraga, ipak sam ja civiliziran čovjek! Bio sam izbirljiv, pun prohtjeva, razumijete, s tisuću franaka u džepu. Došla je ponoć prije nego što sam našao ono što sam tražio. Naletio sam na vrlo elegantnog momka od oko osamnaest godina, *en smoking*, kose podšišane *à l'américaine*, i porazgovarali smo u jednom mirnom *bistrou* podalje od bulevara. Dobro smo se razumjeli, taj momak i ja. Pričali smo o ovome i onome, i pretresali kako bi se čovjek mogao rasonoditi. Ubrzo smo zajedno uzeli taksi i odvezli se.

- Taksi je stao u uskoj, osamljenoj uličici gdje je na uglu gorjela samo jedna plinska svjetiljka. Na pločniku su svjetlucale tamne lokve. Duž jedne strane ulice protezao se visoki, goli zid samostana. Moj vodič poveo me do visoke, trošne zgrade s kopcima na prozorima i nekoliko puta zakucao na vrata. Ubrzo smo čuli korake i zveket brave, i vrata su se otškrinula. U prorezu se pokazala ruka; krupna, iskrivljena ruka koja nam je turila dlan pod nos, zahtijevajući novac.

- Moj vodič gurnuo je nogu između vrata i praga. »Koliko tražite?« rekao je.

- »Tisuću franaka«, rekao je ženski glas. »Smjesta platite ili ne možete ući.«

- Položio sam tisuću franaka u ruku, a preostalih stotinu dao vodiču: zaželio mi je laku noć i ostavio me, Čuo sam kako unutra netko naglas broji novčanice, a onda se pomolila mršava, stara vrana u crnoj haljini i sumnjičavo me odmjerila prije no što me pustila da uđem. Unutra je bilo vrlo mračno: nisam vidio ništa do jarkog plinskog jezičca što je osvijetljavao komad ožbukanoz zida, dok su sve drugo zastirale duboke sjenke. Mirisalo je na štakore i prašinu. Bez riječi starica je pripalila svijeću na plinskoj lampi, a zatim odšepesala popločanim hodnikom do vrha kamenih stepenica.

»Voilà!« rekla je, »spustite se u podrum i radite što god hoćete. Ja ništa ne vidim, ništa ne čujem, ništa ne znam. Slobodni ste, jasno? - potpuno slobodni.«

Ha, *messieurs*, moram li vam opisivati - *forcément*,⁴ i sami to znate - taj drhtaj, napola strave, a napola radosti, koji prožme čovjeka u takvom trenutku? Odšuljao sam se dolje, opipavajući put; čuo sam vlastiti dah i struganje svojih cipela po podu, inače je vladala tišina. Na dnu stepenica rukom sam napipao prekidač. Kad sam ga okrenuo, velika, električna svjetiljka s dvanaest crvenih kugli preplavila je podrum crvenim svjetlom. I gle, nisam bio u podrumu, već u spavaćoj sobi, velikoj, bogatoj, napadno namještenoj spavaćoj sobi, obojenoj crveno od vrha do dna. Zamislite *to, messieurs et dames!* Crveni sag na podu, crvene tapete na zidovima, crveni baršun na stolicama, čak i strop crven; posvuda crveno tako da pali oči. Bila je to teška, zagušljiva boja, kao da

⁴ nužno

svjetlo prodire kroz posude s krvlju. Uz suprotni zid stajao je golemi, četvrtasti krevet s pokrivačima crvenim kao i sve ostalo, a na njemu je ležala djevojka u haljinici od crvenog baršuna. Kad me spazila, zgurila se i pokušala prevući prekratku haljinu preko koljena.

- Zastao sam kraj vrata. »Dođi ovamo, pilence«, pozvao sam je.

- Ona je zajecala od straha. U jednom skoku našao sam se kraj kreveta; pokušala mi je umaći, ali ja sam je zgrabio za vrat - ovako, vidite? - i stisnuo! Otimala se, počela moliti za milost, ali ja sam je čvrsto držao, na silu joj zabacio glavu i zagledao joj se u lice. Bilo joj je možda dvadeset godina; imala je široko, tupo lice glupog djeteta, ali premazano debelim slojem boje i pudera, a u plavim, glupim očima, što su sjale pod crvenim svjetlom, nazirao se onaj preneraženi, izobličeni pogled koji se ne viđa nigdje osim u očima tih žena. Nedvojbeno kakva seljančica koju su roditelji prodali u roblje.

- Bez ijedne riječi povukao sam je s kreveta i bacio na pod. A onda sam se oborio na nju poput tigra! Ah, užitak, neusporedivi zanos tog prvog puta! Eto, *messieurs et dames*, što vam hoću pokazati; *voilà l'amour!* To je prava ljubav, jedino na svijetu oko čega se vrijedi pomučiti; u usporedbi s tim sva vaša umjetnost i ideali, sve vaše filozofije i vjere, sve velike riječi i uzvišeni stavovi, sve blijedi i postaje jalovo poput pepela. Kad čovjek doživi ljubav - pravu ljubav - što mu još na svijetu može pružiti više do puke sjenke užitka?

- Opet sam stao navaljivati svaki put sve žešće i žešće. Ponovo je pokušavala pobjeći; iznova je molila za milost, ali ja sam joj se samo smijao.

»Milost!« rekao sam. »Misliš li da sam došao ovamo da budem milostiv? Misliš da sam platio tisuću franaka za to?« Kunem vam se, *messieurs et dames*, da nema onih glupih zakona koji nas lišavaju slobode, bio bih je tog časa ubio.

- Ah, kako je vrištala, kakve je gorke krike ispuštala u mukama. Ali nikog nije bilo da ih čuje; tamo dolje, pod ulicama Pariza, bili smo sigurni kao u srcu piramide. Suze su joj tekle niz lice i sapirale puder u dugim, prljavim mrljama. Ah, sve je to otišlo u nepovrat! Za vas, *messieurs et dames*, koji niste gajili profinjena ljubavna čustva, za vas je takav užitak gotovo nezamisliv. A ni ja, sad kad je mladost prošla - ah, mladost! - nikad više neću tako nešto lijepo doživjeti. S tim je gotovo.

- Ah da, gotovo je - otišlo zauvijek. Ah, kako je bijedna, kako kratka ljudska radost, puna razočaranja! Jer u zbilji - *car en réalité*, koliko traje vrhunac ljubavi? Ništa, trenutak, možda sekundu. Sekunda ekstaze, a poslije toga - prah, pepeo, ništavilo.

- I tako sam, samo za trenutak, dosegao najveću sreću, najuzvišeniji i najprofinjeniji osjećaj što ga može doseći ljudsko biće. I u istom času to je svršilo, i ostalo mi je - što? Svu divlju žestinu, svu strast razbacao sam poput ružinih latica. Poslije toga obuzela me hladnoća i umor, i ispunilo uzaludno kajanje; tako mi se sve zgadilo, da sam čak osjetio i nešto nalik sažaljenju za djevojku koja je plakala na podu. Nije li odvratno što moramo podleći tako groznim osjećajima? Nisam više ni pogledao djevojku; jedina mi je misao bila da odem odande. Pohitao sam stepenicama iz podruma i izašao na ulicu. Bilo je mračno i ledeno hladno, ulice su bile prazne, pločnik je pod petama šuplje i samotno odjekivao. Potrošio sam sav novac, nisam čak imao ni za taksi. Pješke sam se sam vratio u svoju hladnu, osamljenu sobu.

- Ali eto, *messieurs et dames*, to je ono što sam vam obećao ispričati. To je Ljubav. To je bio najsretniji dan mog života.

Zanimljiv primjerak, Charlie. Opisujem ga samo da bih pokazao kakvim je raznolikim karakterima obilovala četvrt Coq d'Or.

Bosnaunited

III

U četvrti Coq d'Or živio sam oko godinu i po. Jednog dana, u ljeto, ustanovio sam da mi je preostalo još samo četiristopedeset franaka, a osim toga ništa do trideset i šest franaka tjedno, koliko sam zarađivao dajući satove engleskog. Do tada nisam razmišljao o budućnosti, ali sad sam uvidio da smjesta moram nešto poduzeti. Odlučio sam da počnem tražiti posao i - kako se pokazalo, srećom - iz predostrožnosri platio dvjesto franaka za mjesec dana stanarine unaprijed. S preostalih dvjestopedeset franaka, uz satove engleskog, mogao sam živjeti mjesec dana, a za to vrijeme ću po svoj prilici naći posao. Namjeravao sam se zaposliti kao vodič u nekom turističkom društvu, ili možda kao tumač. Međutim, u tome me omela nesretna zgoda.

Jednog dana u hotelu se pojavio mladi Talijan koji se predstavio kao kompozitor. Bilo je razmjerno teško odrediti ga kao osobu, jer je nosio zaliske, koji su znak ili uličnog huligana ili intelektualca, i nitko nije točno znao u koju da ga kategoriju svrsta. Madame F. nije se svidio njegov izgled i primorala ga je da plati za tjedan dana unaprijed. Talijan je platio stanarinu i proboravio u hotelu šest dana. Za to vrijeme uspio je izraditi duplikate pojedinih ključeva, i posljednje noći opljačkao je desetak soba, uključivši i moju. Srećom, nije pronašao novac koji sam držao po džepovima, tako da nisam ostao posve bez pare. Ostalo mi je samo četrdesetsedam franaka - dakle, sedam šilinga i deset penija.

To je okončalo moje planove da tražim posao. Sad sam morao živjeti s otprilike šest franaka dnevno, i otpočetak bilo je to prenaporno da bih mogao misliti o bilo čemu drugome. Tad sam po prvi put iskusio bijedu - jer šest franaka dnevno, premda nije baš prava bijeda, na samoj je granici, šest franaka je jedan šiling, a u Parizu se može živjeti s jednim šilingom dnevno, ako Čovjek zna kako. Ali je to složen posao.

Sve u svemu, prvi susret s bijedom vrlo je zanimljiv. Toliko si mislio o bijedi - to je nešto čega si se čitav život pribojavao, nešto za što si znao da će te prije ili kasnije zadesiti; a sve je potpuno drugačije i prozaično. Mislio si da će sve biti vrlo jednostavno; sve je neobično zamršeno. Mislio si da će biti strašno; naprosto je mučno i dosadno. Prvo otkrivaš *prizemnost* bijede; sredstva kojima te prisiljava da se dovijaš, kompliciranu škrtost, život na korici kruha.

Otkrivaš, na primjer, tajnovitost povezanu s bijedom. Jednim udarcem spao si na prihode od šest franaka dnevno. Ali, dakako, to se ne usuđuješ priznati - moraš se pretvarati da živiš kao i obično. Na samom početku upetljaš se u mrežu laži, a čak i s lažima jedva možeš izaći na kraj. Više ne šalješ rublje u praonicu, a pralja te presretne na ulici i pita te zašto; ti nešto promrmljaš, a ona, budući da misli kako rublje šalješ nekom drugom, postaje tvoj neprijatelj za čitav život. Trafikant te neprestano ispituje zašto si smanjio pušenje. Htio bi odgovoriti na neka pisma, ali ne možeš, jer su marke preskupe. A onda obroci - obroci ti zadaju najviše glavobolje. Svaki dan u vrijeme objeda izlaziš, navodno u restoran, i jedan sat besposličariš u Luksemburškom parku promatrajući golubove. Poslije krijumčariš hranu kući u džepovima. Hraniš se kruhom i margarinom, ili kruhom i vinom, a laži ti propisuju čak i koju ćeš vrstu hrane nabavljati. Moraš kupovati raženi kruh umjesto običnog, jer je raženi kruh, premda skuplji, okrugao i možeš ga prokrijumčariti u džepu. Zbog toga tratiš jedan franak dnevno. Katkad, kako bi održao privid, moraš potrošiti šezdeset centima na piće, i odgovarajuću svotu zakinuti na hrani. Posteljina ti je prljava, ponestaje ti sapuna i žileta. Morao bi se podšišati, i

pokušavaš to obaviti sam, s tako jezivim posljedicama da najzad ipak moraš otići brijaču i potrošiti iznos za hranu za jedan dan. Čitavog dana lažeš, a to su skupe laži.

Otkrivaš kako uopće ne možeš sa sigurnošću računati na svojih šest franaka na dan. Događaju se grozne katastrofe zbog kojih ostaješ bez hrane. Potrošio si posljednjih osamdeset centimes na pola litre mlijeka, i sad ga kuhaš na špiritijeri. Dok mlijeko kuha, stjenica ti strči niz ruku; kvrcneš stjenicu noktom i ona padne, plop! ravno u mlijeko. Ne preostaje ti drugo nego da proliješ mlijeko i ostaneš bez večere.

Odeš kod pekara da kupiš pola kilograma kruha, i čekaš da pomoćnica odreže pola kilograma za drugog kupca. Nespretna je i odsjekla je više od pola kile. - *Pardon, monsieur* - kaže ona - ne smeta ako košta dva soua više? - Pola kilograma kruha stoji jedan franak, a ti imaš na dlaku franak. Kad pomisliš kako bi i tebe mogla zatražiti da platiš dva soua više, bježiš u stravi. Mora proći nekoliko sati prije nego se ponovno odvažiš u pekaru.

Odeš u trgovinu da za jedan franak kupiš kilogram krumpira. Ali franak je u sitnom, a među sitnijem je belgijski novčić i trgovac ga neće primiri. Pokunjeno se odšuljaš iz dućana i više se tamo nikad ne usudiš pokazati.

Zalutao si u pristojnu četvrt, i vidiš da nailazi neki tvoj dobrostojeći prijatelj. Da bi ga izbjegao, zaletiš se u najbliži kafić. Kad si već u kafiću, moraš nešto naručiti, pa spiskaš posljednjih pedeset centime na šalicu crne kave u kojoj pliva mrtva muha. Ovakve katastrofe mogu se slobodno pomnožiti sa sto. One tvore samo dio svega onoga što se događa kad si siromašan.

Otkrivaš kako je to biti gladan. S kruhom i margarinom u želucu, izlaziš i gledaš izloge. Posvuda hrana koja te vrijeđa, u golemim, rastrošnim hrpama: čitave mrtve svinje, košare vrućih hljebova, veliki, žuti komadi maslaca, lanci kobasica, brda krumpira, golemi sirovi nalik mlinskom žrvnju. Pred tolikom hranom obuzme te cendravo samosažaljenje. Odlučiš da ćeš ugrabiti jedan hljeb i progutati ga prije nego što te uhvate; pa odustaneš, od puke trte.

Upoznaješ dosadu koja je neodvojiva od bijede; trenutke kad nemaš što raditi, a budući da si neishranjen, ništa te niti ne zanima. Ležiš na krevetu po pola dana i osjećaš se kao *jeune squelette*⁵ iz Baudelairove pjesme. Samo te hrana može podići. Otkrivaš da čovjek koji samo tjedan dana živi na kruhu i margarinu više nije čovjek, već samo želudac s nekoliko pomoćnih organa.

Uglavnom - moglo bi se još opisivati, ali sve je dalje u istom stilu - to je život na šest franaka dnevno. Tisuće ljudi u Parizu živi tako - siromašni umjetnici i studenti, prostitutke kad im se ne posreći, nezaposleni svih vrsta. To je, tako reći, predgrađe bijede.

Ovako sam nastavio živjeti sljedeća tri tjedna. Četrdesetsedam franaka ubrzo je otišlo, i morao sam spajati kraj s krajem s tridesetšest franaka tjedno od satova engleskog. Budući da nisam imao iskustva, nespretno sam raspolagao novcem, i katkad bih morao izgurati čitav dan bez hrane. Kad bi do toga došlo, obično bih prodao nešto odjeće, koju sam krišom iznosio iz hotela u malenim zamotuljcima i nosio je u dućan rabljene robe u Rue de la Montagne St. Geneviève. Trgovac je bio crvenokosi Židov, izrazito neugodan čovjek, koji bi potpuno pomahnitao od bijesa čim bi spazio mušteriju. Po njegovom ponašanju čovjek bi pomislio da mu nanosimo kakvu nepravdu time što dolazimo. - *Merde!* - derao se. - Opet *vi!* Što mislite, što je ovo? Kuhinja za siromahe? - I plaćao je nevjerojatno niske cijene. Za šešir koji sam kupio za dvadesetpet šilinga i jedva

⁵ Mladi skelet

ga nosio, dao mi je pet franaka; za dobar par cipela, pet franaka; za košulje franak po komadu. Uvijek mu je bilo draže nešto zamijeniti, nego kupiti, i služio se podvalom: tutnuo bi ti neki beskorisni predmet u ruku, a onda se pretvarao da si to prihvatio. Jednom sam vidio kako je uzeo dobar ogrtač od neke starice, dao joj dvije bijele biljarske lopte, a onda je brže bolje izgurao iz dućana prije nego što se mogla pobuniti. Bilo bi pravo zadovoljstvo naravnati Židovu nos, da je čovjek mogao to sebi priuštiti.

Ta tri tjedna protekla su mučno i neudobno, a očito mi se pisalo još gore, jer se bližio rok da platim stanarinu. Ipak, sve u svemu, nije bilo ni izdaleka onako gadno kao što sam očekivao. Jer, kad čovjek zapadne u neimaštinu, dođe do jedne spoznaje koja preteže nad ostalima. Otkrije dosadu, gnjavažu zbog trica i nagovještaje gladi, ali otkrije i važnu osobinu bijede koja sve iskupljuje: činjenicu da ona poništava budućnost. Unutar stanovitih granica, uistinu je točno da što manje novca imaš, to te manje more brige. Kad imaš sto franka, ne možeš se oteti kukavnim strahovanjima. Kad imaš samo tri franka, potpuno si ravnodušan; jer tri franka će te hraniti do sutra, a dalje od toga ne možeš ni misliti. Dosadno ti je, ali se ne bojiš. Neodređeno misliš - Za dan ili dva ću gladovati - strašno, nije li tako? - A onda um odluta na druge teme. Dijeta što se sastoji od kruha i margarina, u stanovitoj mjeri poslužiti će ujedno i kao sredstvo za umirenje.

A javlja se još jedan osjećaj, osobito utješan u bijedi. Vjerujem da je to iskusio svatko tko je živio u oskudici. To je osjećaj olakšanja, gotovo užitka, u tome što znaš kako si sad zaista na dnu. Toliko si pričao o tome kako i ćeš propasti - i gle, tu je propast, došao si do nje, i možeš je podnijeti. To znatno umanjuje tjeskobu.

IV

Jednog su dana naprasno prestali moji satovi engleskog. Zatoplilo je i jedan se od mojih učenika odviše ulijemo da bi i dalje uzimao satove, te me otpustio. Drugi je nestao iz stana bez najave, i ostao mi dužan dvanaest franaka. Zatekao sam se s trideset centimea u džepu i bez duhana. Dan i po nisam imao što jesti ni pušiti, a onda sam, previše gladan da bih to dalje odgadao, složio preostalu odjeću u kovčeg i odnio je u zalagaonicu. Tako je došao kraj svakom prividu da imam novaca, jer nisam mogao iznijeti odjeću iz hotela, a da ne zatražim dopuštenje Madame F. Sjećam se, doduše, kako se iznenadila što je pitam, umjesto da jednostavno krišom iznesem odjeću, budući da je u našoj četvrti bilo posve uobičajeno klisnuti a da ne platiš.

Tad sam prvi put stupio u francusku zalagaonicu. Kroz veličanstveni kameni portal (naravno, s natpisom »*Liberté, Egalité, fraternité*« - to u Francuskoj piše čak i na ulazu u policijsku stanicu) ušao sam u veliku, голу prostoriju nalik učionici, s pultom i redom klupa, četrdeset ili pedeset ljudi već je čekalo. Roba se predavala na pultu, a onda se moglo sjesti i čekati. Ubrzo bi, procijenivši vrijednost, službenik prozvao - *Numéro* taj i taj, može pedeset franaka? - Katkad je svota iznosila samo petnaest franaka, ili deset, ili pet - koliko god bilo, čula bi čitava prostorija. Kad sam ulazio, službenik uvrijeđenim glasom prozove - *Numéro* 83, ovamo! - te zazviždi i domahne rukom, kao da doziva psa. *Numéro* 83 pristupi pultu; bio je to bradati starac, u ogrtaču zakopčanom do vrata, hlača otrcanih na rubovima. Službenik bez riječi gurne zamotuljak preko pultra - očito nije vrijedio ništa. Zamotuljak padne na pod, otvori se, i ukaže se četiri para muških vunelih gaća. Svi su se morali nasmijati. Jadni *Numéro* 83 pokupi svoje gaće i odgega prema izlazu, mrmljajući sebi u bradu.

Odjeća koju sam htio založiti, zajedno s kovčegom, stajala je preko dvadeset funti i bila je u dobrom stanju. Nagađao sam da vrijedi oko deset funti, a četvrtina toga (u zalagaonict se može očekivati četvrtina vrijednosti) iznosila je dvjestopetdeset franaka. Čekao sam bez straha, nadajući se u najgorem slučaju dvjesto franaka.

Najzad službenik prozove moj broj: - *Numéro* 97!

- Da - rekao sam ustavši.

- Sedamdeset franaka?

Sedamdeset franaka za odjeću koja vrijedi deset funti! Ali nije vrijedilo prepirati se; vidio sam kako se netko pokušao dokazivati, i službenik je glatko odbio da primi robu. Uzeo sam novac i cedulju zalagaonice i izašao. Sad više nisam imao odjeće osim onog na sebi - uključivši sako kojem su ispali laktovi - jednog ogrtača, umjereno založivog, i jedne košulje. Kasnije, kad je već bilo prekasno, saznao sam da je pametnije u zalagaonicu ići poslijepodne. Službenici su Francuzi i, kao i većina Francuza, mrzovoljni su sve dok ne ručaju.

Kad sam se vratio kući, Madame F. mela je pod *bistroa*. Uspela se uz stepenice meni u susret. U pogledu sam joj pročitao da je brine moja stanarina.

- Onda - reče ona - koliko ste dobili za odjeću? Ne baš puno, ha?

- Dvjesto franaka - rekao sam hitro.

- *Tiens!*⁶ - iznenadi se ona - no, to nije loše. Kako mora da je skupa u engleska

⁶ Eto! Evo!

odjeća!

Ta laž prištedjela mi je mnoge neprilike i, začudo, obistinila se. Nekoliko dana kasnije zbilja sam primio točno dvjesto franaka za neki novinski članak i, premda me to bolilo, smjesta sam sve do posljednje pare dao za stanarinu. Tako, premda sam u tjednima koji su slijedili umalo umro od gladi, gotovo nikad nisam ostao bez krova nad glavom.

Sad je postalo nužno da nađem posao, i sjetio sam se jednog svog prijatelja, konobara, Rusa po imenu Boris, koji bi mi možda mogao pomoći. Upoznao sam ga na javnom odjelu bolnice, gdje se liječio od artritisa u lijevoj nozi. Rekao mi je da mu se javim ako ikad zapadnem u neprilike.

Moram reći nešto o Borisu, jer je on zanimljiva osoba i dugo mi je bio bliski prijatelj. Bio je to krupan čovjek, vojnička držanja od oko trideset pet godina, i nekoć je bio zgodan, ali otkad je obolio strahovito se udebljao zbog toga što je toliko ležao. Kao i mnogi ruski emigranti, imao je pustolovan život. Roditelji, koji su poginuli za Revolucije, bili su imućni ljudi, a on sam je za vrijeme rata služio u Drugim Sibirskim Strijelcima što je, prema njegovim riječima, bila najbolja regimenta u ruskoj vojsci. Poslije rata prvo je radio u tvornici čitaka, zatim kao nosač u Les Halles, onda je postao perač suda, i najzad je dotjerao do mjesta konobara. Kad se razbolio, radio je u Hôtel Scribe i dobivao sto franaka dnevno u napojnicama. Ambicija mu je bila da postane *maitre d'hôtel*, uštedi pedeset tisuća franaka i otvori mali restoran za probranu klijentelu na Desnoj obali.

Boris je uvijek pričao o ratu kao o najsretnijem razdoblju svog života. Rat i vojne vještine bili su mu strast; pročitao je bezbrojne knjige o strategiji i vojnoj povijesti, i umio je protumačiti teorije Napoleona, Kutuzova, Clausewitza, Moltkea i Focha. Sve što je u vezi s vojnicima radovalo ga je. Najdraži mu je kafić bio Closerie des Lilas u Montparnasseu, naprosto zato što ispred kafića stoji kip maršala Ney. Kasnije smo Boris i ja često zajedno odlazili u Rue du Commerce. Ako smo išli metroom, Boris je uvijek izlazio na stanici Cambronne, a ne na Commerce, premda je Commerce bliža; sviđalo mu se što je stanica povezana s generalom Cambronneom, kojeg su pozvali da se preda na Waterloo, a on je odgovorio jednostavno, - *Merde!*

Revolucija je ostavila Borisu samo njegove medalje i nekoliko fotografija bivše regimente; to je sačuvao čak i kad je sve drugo otišlo u zalagaonicu. Gotovo svakog dana rasprostro bi fotografije na krevetu i pripovijedao o njima:

- *Voilà, mon ami!* Ovo sam ja na čelu čete. Dobri, jaki momci, ha? Ne kao ovi štakorčići, Francuzi. Kapetan u dvadesetoj, nije loše, ha? Da, da, kapetan u Drugim Sibirskim Strijelcima; a otac mi je bio pukovnik.

- *Ah, mais, mon ami*, sad si gore, sad si dolje! Kapetan u ruskoj vojsci, a onda, puf! Revolucija - ode novac do posljednje pare. 1916. odsjeo sam tjedan dana u Hôtelu Edouard Sept; 1920. prijavio sam se tamo za posao noćnog čuvara. Bio sam noćni čuvar, podrumar, perač podova, sudoper, nosač, čistač zahoda. Davao sam napojnice konobarima, i dobivao sam napojnice od konobara.

- Ah, ali ja znam što znači gospodski, *mon ami*. Ne govorim to zato da bih se hvalisao, ali neki dan sam pokušao izračunati koliko sam ljubavnica imao u životu, i izašlo je preko dvije stotine. Da, najmanje dvije stotine... Ah, dobro, *ça reviendra*.⁷ Pobjeđuje onaj tko se najduže bori. Samo hrabro! - itd, itd.

Boris je bio neobično promjenljive ćudi. Neprestano je čeznuo da se vrati u

---

⁷ vratit će se

vojsku, ali opet, proveo je dovoljno dugo kao konobar da poprimi konobarske stavove. Premda nikad nije uštedio više od par tisuća franaka, uzimao je zdravo za gotovo da će jednog dana otvoriti vlastiti restoran i obogatiti se. Kasnije sam otkrio da svi konobari pričaju i misle o tome; tako se mire s tim što su konobari. Boris je znao zanimljivo pričati o životu u hotelu:

- Konobarski posao je kocka - govorio je - možeš umrijeti gol i bos, možeš se obogatiti za godinu dana. Ne dobivaš plaću, nego ovisiš o napojnicama; deset posto računa, i postotak na čepove šampanjca koji ti daju vinarije. Napojnice znaju biti goleme. Barman u Maximu, na primjer, uhvati petsto franaka na dan. I više od petsto u sezoni... Ja sam svojevremeno zarađivao dvjesto franaka na dan. To je bilo u hotelu u Biarritz, u sezoni. Kompletno osoblje, od upravnika sve do *plongeur*, radilo je dvadesetjedan sat dnevno. Dvadesetjedan sat rada i dva i po sata spavanja, i tako čitav mjesec. Ipak, isplatilo se, za dvjesto franaka dnevno.

- Nikad ne znaš kad ti se može posrećiti. Jedanput, dok sam radio u Hôtelu Royal, neki gost, Amerikanac, pozvao me prije večere i naručio dvadeset i četiri koktela s konjakom. Donio sam ih sve zajedno na pladnju, u dvadesetčetiri čaše. »A sad, *garçon*«, rekao je gost (bio je pijan), »ja ću popiti dvanaest, i ti ćeš popiti dvanaest, i ako poslije stigneš do vrata, dobit ćeš sto franaka«. Došao sam do vrata i dao mi je sto franaka. I svake večeri, šest dana za redom, izvodio je istu stvar; dvanaest koktela s konjakom, a onda sto franaka. Nekoliko mjeseci kasnije čuo sam da su ga izručili američkoj vladi - pronevjera. Ima nečeg otmjenog u tim Amerikancima, što u kažeš?

Sviđao mi se Boris, i bilo mi je zanimljivo s njim; igrali smo šah i pričali o ratu i hotelima. Boris mi je često predlagao da postanem konobar. - Taj bi ti život odgovarao - govorio mi je - kad imaš posao, sa sto franaka dnevno i dobrom ljubavnicom, nije loše. Kažeš da te zanima pisanje. Pisanje je glupost. Postoji samo jedan način da se zaradi pisanjem, a to je da oženiš izdavačevu kćerku. Ali ti bi bio pristojan konobar, samo da obriješ te brkove. Visok si i govoriš engleski, to je glavno što konobaru treba. Čekaj dok budem u sranju saviti ovu prokletu nogu, *mon ami*. A onda, ako ikad ostaneš bez posla, javi mi se.

Sad, kad sam sav novac dao za stanarinu i počela me mučiti glad, sjetio sam se Borisovog obećanja i odlučio da ga smjesta potražim. Nisam se nadao da bih mogao postati konobar tako lako kako mi je on obećavao, ali naravno da znam prati suđe, a on mi nedvojbeno može naći posao u kuhinji. Rekao je da preko ljeta svatko može dobiti posao sudopera, kad god poželi. Pao mi je veliki kamen sa srca, kad sam se sjetio da ipak imam bar jednog utjecajnog prijatelja kojem se mogu obratiti za pomoć.

V

Nedugo prije Boris mi je dao adresu u Rue du Marché des Blancs Manteaux. U pismu je samo rekao da se »stvari ne odvijaju odviše loše«, i ja sam to protumačio kao da se vratio u Hôtel Scribe i opet zarađuje svojih sto franaka dnevno. Bio sam prepun nade i pitao sam se kako sam mogao biti tako glup da mu se ne javim ranije. Vidio sam se već u ugodnom restoranu, s veselim kuharima koji pjevaju ljubavne pjesme dok razbijaju jaja u tavu, i s pet dobrih obroka dnevno, čak sam spiskao dva i po franka na kutiju Gaulois Bleu, na račun svoje buduće plaće.

Ujutro sam otpješačio do Rue du Marché des Blancs Manteaux; sa zaprepaštenjem sam ustanovio da je to bijedna, pokrajnja uličica, slum kao i moja. Borisov hotel bio je najprljaviji hotel u ulici. Iz tamne veže dopirao je otrovni, kiselkasti zadah, mješavina pomija i umjetne juhe - Bouillon Zip, dvadeset pet centima vrećica. Obuzela me zla slutnja. Ljudi koji jedu Bouillon Zip gladuju, ili su na rubu gladi. Zar Boris zbilja zarađuje sto franaka dnevno? Osorni *patron*, koji je sjedio u uredu, rekao mi je da je Rus kod kuće - na tavanu. Popeo sam se uskim, vijugavim stepenicama na šesti kat, a smrad Bouillona Zip postajao je sve jači kako sam se više uspinjao. Boris nije odgovorio kad sam pokucao, pa sam otvorio vrata i ušao.

Bila je to tavana soba, tri sa tri, svjetlo je dopiralo samo kroz tavanski prozorčić, a namještaj se sastojao od uska željeznog kreveta, stolice i stalka za lavor s jednom polomljenom nogom. Duga kolona stjenica u obliku slova S stupala je polako po zidu iznad kreveta. Boris je spavao, gol, a veliki mu se trbuh nadimao poput humka ispod plahte tamne od prljavštine. Grudi su mu bile išarane mrljama od ugriza insekata. Kad sam ušao, probudio se, protrljao oči i duboko zastenjao.

- Za ime Isusa Krista! - uzviknuo je. - O, za ime Isusa Krista, moja leđa! K vragu, mislim da sam slomio leđa!

- Što se dogodilo? - povikao sam ja.

- Slomio sam leđa, to je sve. Proveo sam noć na podu. O, za ime Isusa Krista! Da znaš kako mi je u leđima!

- Dragi moj Borise, jesi li bolestan?

- Nisam bolestan, samo pregladnio - da, umrijet ću od gladi ako ovo još dugo potraje. Osim što spavam na podu, živim od dva franka dnevno već tjednima. Došao si u zao čas, *mon ami*.

Zaključio sam, da nema smisla pitati Borisa radi li još u Hôtelu Scribe. Brzo sam sišao i kupio kruh. Boris se bacio na kruh i progutao polovicu, nakon čega se osjećao bolje, te se uspravio u krevetu i ispričao mi što se dogodilo. Kad je izašao iz bolnice, nije uspio naći posao, jer je još jako šepao, pa je potrošio sav novac i sve založio, i najzad gladovao nekoliko dana. Tjedan dana spavao je na keju ispod mosta Austerlitz, između praznih bačvi za vino. Posljednjih petnaest dana stanuje u ovoj sobi, zajedno s nekim Židovom, mehaničarem. Činilo se (tu je slijedilo zamršeno objašnjenje) da Židov duguje Borisu tristo franaka i sad mu to vraća tako što mu dopušta da spava ovdje na podu i daje mu dva franka dnevno za hranu. Za dva franka mogla se dobiti šalica kave i tri peciva. Židov odlazi na posao u sedam ujutro, a onda se Boris seli sa svog mjesta za spavanje (ispod tavanog prozorčića, koji je prokišnjavao) u krevet. Ni tu ne može bogzna kako spavati zbog stjenica, ali malo odmara leđa nakon poda.

Strahovito sam se razočarao što sam Borisa, došavši kod njega po pomoć, zatekao u još gorem stanju nego što je moje. Objasnio sam mu da mi je preostalo još samo šezdeset franaka i da smjesta moram naći posao. Do tad je, međutim, Boris pojeo i ostatak kruha, te se oraspoložio i postao razgovorljiv. Rekao je bezbrižno:

- Bože dragi, zbog čega toliko brineš? Šezdeset franaka - pa to je čitavo bogatstvo! Molim te, dodaj mi onu cipelu, *mon ami*. Zgnječit ću koju stjenicu ako mi se približi na dohvat ruke.

- Ali, misliš li kako ima izgleda da nađem posao?

- Izgleda? Sto posto sigurno. Zapravo, već nešto imam. Za nekoliko dana otvorit će se novi ruski restoran u Rue du Commerce. Već je *une chose entendue*⁸ da ću ja biti *maitre d'hôtel*. Mogu ti bez problema naći posao u kuhinji. Petsto franaka mjesečno i hrana - i napojnice, ako imaš sreće.

- Ali do tada? Moram uskoro platiti stanarinu.

- Oh, već će se nešto pronaći. Držim ja par stvari u pričuvi, za prvu pomoć. Na primjer, tu su ljudi koji mi duguju pare - Pariz ih je pun. Netko od njih sigurno će kad tad isplatiti dug. A onda, sjeti se svih žena koje su mi bile ljubavnice! Žena nikad ne zaboravlja, znaš - moram samo zatražiti i pomoći će mi. Osim toga, Židov mi kaže da će ukrasti nekakve magnetne iz garaže u kojoj radi, i platit će nam pet franaka dnevno da ih očistimo prije nego što ih on proda. Već nam je to dovoljno da preživimo. Ne razbijaj glavu, *mon ami*. Ništa lakše nego doći do novca.

- Pa, hajdemo van da potražimo posao.

- Sad ćemo, *mon ami*. Nećemo umrijeti od gladi, ne boj se. To je samo ratna sreća - bezbroj puta sam bio u gadjnijem položaju. Valja samo istrajati. Sjeti se Fochove krilatice: »*Attaquez! Attaquez! Attaquez!*»⁹

Došlo je podne prije nego što je Boris odlučio da napokon ustane. Od odjeće mu je sad preostalo samo jedno odijelo, jedna košulja, ovratnik, kravata, par gotovo posve iznošenih cipela i par čarapa u rupama. Također je imao ogrtač koji može založiti u krajnjoj nuždi. Imao je i kovčeg, jadni, kartonski predmet koji stoji dvadeset franaka, ali vrlo važan, jer *patron* hotela vjeruje da je pun odjeće - bez toga bi Borisa vjerojatno izbacio na ulicu. Kovčeg je zapravo sadržavao medalje i fotografije, različite sitnice i podebele svežnjeve ljubavnih pisama. Unatoč svemu tome, Boris se uspijevaio sasvim pristojno dotjerati. Brijao se bez sapunice, britvom starom dva mjeseca, zavezivao kravatu tako da se ne vide rupe, i pažljivo oblagao potplate cipela novinskim papirom. Na kraju, posve odjeven, odnekud bi izvadio bočicu tinte i premazao kožu na nogama tamo gdje se bijelila kroz rupe na čarapama. Kad bi sve obavio, nitko nikad ne bi pomislio da je još nedavno spavao pod mostovima na Seini.

Otputili smo se u malu kavanu kraj Rue de Rivoli, poznato sastajalište upravitelja hotela i hotelskog osoblja. Sa stražnje strane bila je mračna, pećini nalik prostorija gdje su sjedili hotelski namještenici svih vrsta - elegantni mladi konobari, neki ne tako elegantni i očito gladni, debeli, ružičasti kuhari, umašćeni sudoperi, iznurene stare čistačice. Pred svakim je stajala nedirnuta šalica crne kave. Kavana je zapravo služila kao ured za zapošljavanje, i novac potrošen na piće išao je *patronu* kao postotak. Katkad bi ušao kakav krupan čovjek važna držanja, očito vlasnik restorana, i nešto rekao barmanu, a barman bi pozvao nekog iz stražnjeg dijela kavane. Ali nijednom nije pozvao ni Borisa ni mene, i nakon dva sata smo otišli, budući da je nepisano pravilo nalagalo da

⁸ dogovorena stvar

⁹ napadajte

se uz jedno piće može ostati samo dva sata. Kasnije, kad je već bilo prekasno saznali smo kako je trik u tome da se podmiti barman; ako mu daš dvadeset franaka, obično bi ti pronašao posao.

Otišli smo u Hôtel Scribe i čekali sat vremena ni pločniku, u nadi da će izaći upravitelj, ali nije se pojavio. Onda smo se odvukli u Rue du Commerce, gdje smo otkrili samo da je novi restoran, koji se preuređuje, zatvoren, a *patrona* nema. Već je pala noć. Prepješačili smo četrnaest kilometara po pločnicima, i tako nas je shrvaio umor da smo morali spiskati franak i pedeset na metro do kuće. Hodanje je Borisu s njegovom šepavom nogom pričinjavalo pravu muku, i optimizam mu je sve više splašnjavao kako je prolazio dan. Kad smo izašli iz metroa na Place d'Italie, stao je očajavati. Počeo je govoriti kako nema smisla tražiti posao - ne preostaje nam ništa drugo nego da se odamo kriminalu.

- Bolje krasti, nego umrijeti od gladi, *mon ami*. Često sam o tome razmišljao. Debeli, bogati Amerikanac - mračni ugao negdje prema Montparnasseu - kamen u čarapi - bang! A onda mu pretražiš džepove i bjež! To bi se dalo izvesti, što ti misliš! Ja se ne bih kolebao - sjeti se, bio sam vojnik.

Na kraju je ipak odustao od tog plana, zato što smo obojica stranci i lako nas je prepoznati.

Na povratku u moju sobu, potrošili smo još franak i pedeset na kruh i čokoladu. Boris je proždri svoj dio i smjesta se, kao čarolijom razvedrio; hrana je očito na njegov organizam djelovala brzo poput koktela. Izvadio je olovku i počeo sastavljati popis ljudi koji bi nam po svoj prilici dali posla. Ima ih koliko hoćeš, rekao je.

- Sutra ćemo nešto pronaći, *mon ami*, osjećam to u kostima. Sreća se stalno mijenja. Osim toga, obojica imamo soli u glavi - čovjek koji ima nešto u glavi ne može umrijeti od gladi.

- Što sve može čovjek koji ima soli u glavi! Pamet će sve pretvoriti u novac. Imao sam jednog prijatelja, Poljaka, pravog genija; i što misliš što je on radio? Kupio bi zlatni prsten i založio ga za petnaest franaka. Onda bi - znaš kako službenici nepažljivo ispunjavaju cedulje - tamo gdje je ovaj napisao »*en or*«,¹⁰ on dodao »*et diamants*« i promijenio »petnaest franaka« u »petnaest tisuća«. Nije loše, ha? Tako bi, razumiješ, mogao posuditi tisuću franaka, s tom ceduljom kao pologom. Na tako nešto mislim kad kažem pamet...

Ostatak večeri Boris je proveo u raspoloženju punom nade, i pričao je o tome kako bi nam bilo da zajedno radimo kao konobari u Nici ili u Biarritz, s finim sobama i dovoljno novaca da nađemo ljubavnice. Bio je preumoran da bi pješacio tri kilometra do svog hotela, pa je prespavao na podu u mojoj sobi, a sako je omotao oko cipela umjesto jastuka.

---

¹⁰ od zlata

VI

Sljedećeg dana opet nismo uspjeli naći posao, i protekla su tri tjedna prije nego što nas je sreća poslužila. Mojih dvjesto franaka prištedjelo mi je neprilike sa stanarinom, ali zato je sve ostalo išlo da gore nije moglo. Dan za danom Boris i ja lutali smo po Parizu, puzeći brzinom od tri kilometra na sat kroz gomile svijeta, gladni i bezvoljni, i nismo našli ništa. Jednog dana, sjećam se, prešli smo Seinu jedanaest puta. Satima smo se muvali pred ulazima za osoblje, i kad bi izašao upravitelj, ulizički bi mu prišli s kapama u rukama. Uvijek smo dobivali isti odgovor: ne treba im šepavac, ni radnik bez iskustva. Jednom su nas umalo zaposlili. Dok smo razgovarali s upraviteljem, Boris je stajao potpuno uspravno, nije se oslanjao o štap, i upravitelj nije primijetio da je šepav, - Da - rekao je - trebaju nam dva čovjeka u podrumu. Možda biste poslužili. Dođite unutra. - Onda je Boris zakoraknuo, varka se otkrila. - Ah - rekao je upravitelj - vi šepate. *Malheureusement...*¹¹

Navodili smo svoje podatke uredima za zapošljavanje i javljali se na oglase, ali budući da smo svuda išli pješke, bili smo vrlo spori, i kao da nam je svaki posao izmakao za pola sata. Jednom su nas gotovo zaposlili da peremo željezničke vagone, ali u posljednji čas su nas odbili i uzeli Francuze. Jednom smo se javili na oglas u kojem su tražili pomoćno osoblje za cirkus. Moralo se premještati klupe i čistiti smeće, a za vrijeme predstave stajati na dvije bačve tako da ti lav može skočiti kroz noge. Kad smo stigli, sat prije navedenog vremena, zatekli smo red od pedesetak ljudi koji su čekali. Očito ima nečeg privlačnog u lavovima.

Jednom mi je agencija, u koju sam se prijavio mjesecima ranije, poslala *petit bleu*,¹² obavještavajući me da neki gospodin, Talijan, želi satove engleskog. Na *petit bleu* je pisalo »Dođite smjesta«, i obećavali su mi dvadeset franaka po satu. Boris i ja bili smo očajni. Pružila se sjajna prilika, a ja je ne mogu iskoristiti jer se nikako ne mogu pojaviti u agenciji u sakou koji ima rupu na laktu. Onda nam je sinulo da mogu obući Borisov sako - nije pristajao uz hlače, ali hlače su bile sive i mogle su izdaleka proći kao flannelske. Sako mi je bio toliko prevelik da sam ga morao nositi raskopčanog i neprestano držati jednu ruku u džepu. Pohitao sam iz kuće i potrošio sedamdeset pet centimea na autobus do agencije. Kad sam stigao, saznao sam da se Talijan predomislio i otputovao iz Pariza.

Jednom mi je Boris predložio da odem u Les Halles i pokušam naći posao kao nosač. Stigao sam onamo u četiri i po ujutro, baš kad je posao počinjao punom parom. Spazio sam oniskog debeljka u polucilindru koji je davao upute nosačima, te sam mu prišao i upitao ima li posla. Prije nego što mi je odgovorio, zgrabio me za desnu ruku i opipao mi dlan.

- Jak si, ha? - rekao je.

- Vrlo jak - odgovorio sam neiskreno.

- *Bien*. Hajde da vidim kako ćeš podići onaj sanduk.

Bila je to golema, pletena košara puna krumpira.

Uhvatio sam je za ručke i ustanovio da ne samo što je ne mogu podići, nego je čak ne mogu ni pomaknuti s mjesta. Čovjek s polucilindrom me promatrao, onda slegnuo

¹¹ nažalost

¹² vrst formulara

ramenima i okrenuo se. Ja sam se pokupio i otišao. Kad sam se već prilično udaljio, osvrnuo sam se i vidio kako četvorica ljudi podižu košaru na kola. Težila je sigurno stopedeset kila. Debeljko je smjesta zaključio da od mene nema nikakve vajde, i na ovaj me se način riješio.

Katkad bi, u trenucima nade, Boris potrošio pedeset centimea na marku i poslao pismo nekoj od svojih bivših ljubavnica, tražeći novac. Samo je jedna od njih ikad odgovorila. Ta mu je žena, osim što mu je nekoć bila ljubavnica, dugovala dvjesto franaka. Kad je Boris zatekao pismo koje ga je čekalo i prepoznao rukopis, pomahnitao je od nade. Zgrabili smo pismo i pojurili uz stepenice u Borisovu sobu da ga pročitamo, poput djece s ukradenim slatkišima. Boris je pročitao pismo, a onda mi ga pružio bez riječi. U pismu je pisalo:

»Slatki moj vučiću,

S kakvom sam radošću otvorila tvoje drago pismo, koje me podsjetilo na naše dane savršene ljubavi, i na tako mile poljupce što sam ih primila s tvojih usana. Te uspomene zauvijek ostaju u srcu, poput miomirisa cvijeta koji je uvenuo.

Što se tiče tvoje molbe za dvjesto franaka, avaj! to je nemoguće. Ti ni ne znaš, najdraži, kako me boli što čujem da si u neugodnom položaju. Ali što ćeš! U ovom tužnom životu svakog stigne nevolja. I ja sam svoje propatila. Moja mlađa sestra bila je bolesna (ah, jadnica mala, kako se namučila!) i sad liječniku moramo platiti ne znam ni ja koliko. Potrošili smo sav novac i sad proživljavamo, uvjeravam te, vrlo teške dane.

Samo hrabro, vučiću moj, samo hrabro! Sjeti se da crni dani ne mogu trajati zauvijek, i nevolje koje sad djeluju tako strašno, najzad će nestati.

Ništa ne brini, najdraži moj, ja ću te se uvijek sjećati. I primi najiskrenije zagrljaje od one koja te nikad nije prestala voljeti,

tvoja Yvonne«

Ovo pismo tako je razočaralo Borisa da je smjesta legao u krevet i tog dana više nije htio tražiti posao.

Mojih šezdeset franaka potrajalo je petnaestak dana. Prestao sam se pretvarati da izlazim u restorane, pa smo obično jeli u mojoj sobi, s tim da je jedan sjedio na krevetu, a drugi na stolici. Boris je pridonosio svoja dva franka, a ja tri ili četiri, pa bismo kupili kruh, krumpire, mlijeko i sir, i kuhali juhu na mojoj špiritijeri. Imali smo lonac, zdjelicu za kavu i jednu žlicu; svakog dana uljudno smo se natezali oko toga tko će jesti iz lonca, a tko iz zdjelice za kavu (u lonac je stalo više), i svakog dana, što me u dnu duše ljutilo, Boris je prvi popuštao i dobivao lonac. Katkad bi navečer jeli još kruha, katkad ne. Rublje nam se svinjski uprljalo, a prošla su tri tjedna otkad sam se posljednji put okupao; Boris, tako je bar tvrdio, nije se okupao već mjesecima. Duhan nam je pomogao da sve podnesemo. Imali smo dovoljno duhana, jer je Boris nedavno susreo nekog vojnika (vojnici besplatno dobivaju duhan) i kupio od njega dvadeset ili trideset paketića duhana po pedeset centimea.

Sve ovo mnogo je teže padalo Borisu nego meni. Od pješaćenja i spavanja na podu noga i leđa neprestano su ga boljeli, a sa svojim nezasitnim ruskim apetitom trpio

je prave muke od gladi, premda kao da nikad nije mršavio. Sve u svemu, držao se začudno veselo, i pokazivao je golemu sposobnost za nadu. Znao je ozbiljno reći da ima sveca zaštitnika koji ga čuva, a kad bi situacija bila posebno loša, pretraživao je ulične kanale, izjavljujući da svetac često tamo baca novčiće od dva franka. Jednog dana čekali smo u Rue Royale; u blizini je bio ruski restoran i namjeravali smo tamo zatražiti posao. Odjednom Boris odluči da ode u Madeleine i zapali svijeću od pedeset centimeza svom svecu zaštitniku. A onda, izašavši, izjavi da se želi osigurati i ozbiljno prinese šibicu marki od pedeset centimeza, kao žrtvu besmrtnim bogovima. Možda se bogovi i sveci ne slažu dobro; u svakom slučaju, nismo dobili posao.

Povremeno bi Borisa ujutro znao shrvati najdublji očaj. Onda bi ležao u krevetu gotovo u suzama i proklinjao Židova s kojim stanuje. Odnedavna Židov se uzjogunio i nije više htio plaćati dva franka dnevno, a osim toga, što je još gore, počeo se ponašati nepodnošljivo pokroviteljski. Boris je rekao da ja, Englez, ne mogu ni zamisliti kako je ponižavajuće za Rusa iz dobre obitelji da bude prepušten na milost i nemilost jednom Židovu.

- Židov, *mon ami*, pravi, pravcati Židov! A čak nije ni dovoljno pristojan da se toga srami! Kad pomislim da ja, kapetan ruske vojske - jesam li ti ikad rekao, *mon ami*, da sam bio kapetan u Drugim Sibirskim Strijelcima? Da, kapetan, a moj otac pukovnik. A evo me sad, jedem kruh jednog Židova. Židova...

- Reći ću ti kakvi su Židovi. Jednom, negdje u prvim mjesecima rata, bili smo na maršu, i zaustavili smo se u jednom selu, da prenoćimo. Užasni stari Židov, crvene brade kao Juda Iskariot, došunjao se u moju nastambu. Upitao sam ga što hoće. »Vaša milosti« kaže on, »doveo sam vam djevojku, pravu ljepoticu, tek joj je sedamnaest godina. Stajat će vas samo pedeset franaka.« »Hvala«, kažem ja, »možete je opet odvesti. Ne bih htio dobiti kakvu bolest.« »Bolest!« poviče Židov, »*mais, monsieur le capitaine*, ne morate se toga bojati. To mi je rođena kći.« Eto, što ti je židovska duša.

- Jesam li ti ikad rekao, *mon ami*, da se u staroj ruskoj vojsci smatralo neukusnim pljunuti na Židova? Da, mislili smo da je pljuvačka ruskog oficira i odviše dragocjena da bi je trošili na Židove... itd. itd.

Tih dana Boris bi se obično proglasio odviše bolesnim da izlazi i traži posao. Ležao bi do večeri u krevetu, u posivjelim plahtama punim gamadi, pušio i čitao stare novine. Ponekad smo igrali šah. Nismo imali šahovske ploče, već smo poteze pisali na papir; kasnije smo izradili ploču od komada nekog sanduka, a figure od dugmadi, belgijskih kovanica i sličnog. Boris je, kao i mnogi Rusi, strasno volio šah. Rado je govorio da su pravila šaha ista kao i pravila ljubavi i rata, i ako pobjeđuješ u jednom, možeš i u svemu ostalom. Ali također je govorio da čovjek zaboravlja na glad ako ima šahovsku ploču, što u mom slučaju nikako nije bilo istinito.

VII

Moj je novac polako kopnio - spao je prvo na osam franaka, pa na četiri, pa na jedan, pa na dvadeset pet centime; a dvadesetpet centime je beskorisno, jer se za njih ne može kupiti ništa osim novina. Nekoliko dana živjeli smo na suhom kruhu, a onda dva i po dana uopće nisam jeo. To je bilo gadno iskustvo. Neki ljudi poste po tri tjedna i više, i kažu da je post sasvim ugodan nakon četvrtog dana; ja ne znam, jer nikad nisam postio više od tri dana. Vjerojatno je drugačije kad čovjek to radi dobrovoljno i nije izglednio već na samom početku.

Prvog dana, odviše trom da bih tražio posao, posudio sam ribički štap i pošao pecati na Seinu, s muhama za mamac. Nadao sam se da ću upecati dovoljno ribe za jedan obrok, ali dakako, nisam. Seina je puna bjelica, ali postale su vrlo lukave za vrijeme okupacije Pariza, i odonda nijednu nisu uhvatili, osim na mrežu. Drugog dana odlučio sam založiti ogrtač, ali činilo mi se predaleko pješaćiti do zalagaonice i proveo sam dan u krevetu, čitajući *Memoare Sherlocka Holmesa*. Jedino sam se tome osjećao dorastao bez hrane. Glad svodi čovjeka na takvo stanje, da mu se čini kako nema ni kičme ni mozga, najviše nalik posljedicama jake gripe. Kao da se pretvorio u mlohavu meduzu, ili da su mu izvadili svu krv i ubrizgali mu mlaku vodu. Moja glavna uspomena na glad je potpuna tromost koja me obuzela; i to da sam morao vrlo često pljuvati, a pljuvačka je bila neobično bijela i vunasta, poput pljuvačke kukavice. Ne znam što je tome uzrok, ali svi koji su gladovali nekoliko dana, primijetili su to isto.

Trećeg jutra osjećao sam se znatno bolje. Uvidio sam da smjesta moram nešto poduzeti, i odlučio sam posjetiti Borisa i zamoliti ga da dijelimo njegovih dva franka, barem dan ili dva. Kad sam stigao, zatekao sam Borisa u krevetu, zapjenjenog od bijesa. Čim sam ušao, stao se derati tako da se gotovo ugušio:

- Uzeo ih je natrag, prljavi lopov! Uzeo ih je natrag!
- Tko je uzeo što natrag? - upitao sam.
- Židov! Uzeo mi je dva franka, pseto jedno, lopov! Okrao me dok sam spavao!

Ispostavilo se da je prošle večeri Židov glatko odbio isplatiti dnevna dva franka. Svađali su se i svađali, i najzad je Židov pristao da izbroji novac; to je izveo, rekao je Boris, na najuvredljiviji mogući način, održavši kratki govor o tome kako je ljubazan, zahtijevajući poniznu zahvalnost. A onda je ujutro ponovno uzeo novac, prije nego što se Boris probudio.

To je bio udarac. Strahovito sam se razočarao, jer sam dopustio želucu da očekuje hranu, što je kobna greška kad je čovjek gladan. Međutim, na moje nemalo iznenađenje, Boris uopće nije očajavao. Nalaktio se u krevetu, pripalio lulu i razmotrio situaciju.

- Sad čuj, *mon ami*, zbilja smo u škripcu. Imamo zajedno samo dvadesetpet centime, a sumnjam da će mi Židov više ikad isplatiti moja dva franka. U svakom slučaju, ponaša se nepodnošljivo. Vjeruješ li ti meni, prošle noći imao je obraza dovesti ovamo neku ženu, dok sam ja tu na podu. Niska životinja! A moram ti reći još nešto gore. Židov namjerava klisnuti odavde. Dužan je stanarinu za tjedan dana, i smislio je da se izvuče; od plaćanja i od mene jednim udarcem. Ako Židov nestane, a ne plati, ja ostajem bez krova nad glavom, i *patron* će uzeti moj kovčeg umjesto stanarine, proklet bio! Moramo smjesta nešto poduzeti.

- U redu. Ali što da radimo? Meni se čini da nam je jedino preostalo da založimo

ogrtače i nabavimo nešto hrane.

- I to, naravno, ali prvo moram iznijeti svoje stvari iz ove zgrade. Kad pomislim da bi mi mogli uzeti fotografije! Dakle, imam gotov plan. Preduhitrit ću Židova i sam nestati, a da ne platim račun. *F... le camp*, povuci se, razumiješ. Mislim, da je to ispravan potez, ha?

- Ali, dragi moj Boris, kako, usred bijela dana? Sigurno će te uloviti.

- Ah, da, bit će potrebna strategija, dakako. Naš *patron* budno motri da mu netko ne bi umakao a da ne plati stanarinu; već je doživio da ga nasamare. On i žena smjenjuju se u uredu preko čitavog dana - kakvi škrci, ovi Francuzi! Ali smislio sam kako da to izvedem, ako mi pomogneš!

Nisam baš bio osobito raspoložen da pomažem, ali upitao sam Borisa kakav je skovao plan. Podrobno mi je sve objasnio.

- Slušaj me. Prvo moramo založiti ogrtače. Pođi do svoje sobe i uzmi svoj ogrtač, onda se vrati ovamo i uzmi moj, i prokrijumčari ga iz hotela ispod svog ogrtača. Oduzmi ih u zalagaonicu u Rue des Francs Bourgeois. Uz malo sreće, dobit ćeš dvadeset franaka za oba. Onda se spusti do Seine, napuni džepove kamenjem, donesi ih ovamo i stavi u moj kovčeg. Shvaćaš o čemu je riječ? Ja ću zamotati koliko god mogu svojih stvari u novine, sići i upitati *patrona* gdje je najbliža praonica rublja. Držat ću se potpuno hladno i nemarno, razumiješ, tako da *patron* misli kako je u zamotuljku samo prljavo rublje. A ako što posumnja, učinit će ono što uvijek radi, podli škrtac; popet će se u moju sobu i isprobati koliko mi je težak kovčeg. A kad osjeti težinu kamenja, mislit će da je kovčeg još pun stvari. Strategija, ha? A onda se poslije mogu vratiti i iznijeti preostale stvari u džepovima.

- Ali što će biti s kovčegom?

- Ah, s njim? Morat ćemo ga ostaviti. Ionako je jadnik stajao samo dvadeset franaka. Osim toga, nešto se uvijek mora žrtvovati pri povlačenju. Pogledaj Napoleona kod Beresine! Ostavio je čitavu svoju vojsku.

Boris je bio tako zadovoljan s ovim planom (zvao ga je *une ruse de guerre*)¹³ da je gotovo zaboravio na glad. Preko glavne slabosti plana - to što neće imati gdje spavati kad klisne - naprosto je prelazio.

Isprva je *ruse de guerre* dobro funkcionirala. Otišao sam kući, uzeo svoj kaput (to je već iznosilo devet kilometara na prazan želudac) i uspješno prokrijumčario Borisov kaput iz hotela. Onda se pojavila kvaka. Službenik u zalagaonici, gadni, kiseli čovječuljak, koji je volio zabadati nos u tuđe poslove - tipični francuski činovnik - nije htio primiti kapute s obrazloženjem da nisu ni u što zamotani. Rekao je da moraju biti ili u torbi, ili u kartonskoj kutiji. To je sve pokvarilo, jer nismo imali nikakve kutije, a sa samo dvadesetpet centimea nismo mogli ništa ni kupiti.

Vratio sam se u sobu i objavio Borisu loše vijesti.

- *Merde!* - rekao je - to je nezgodno. Ali, nije važno, uvijek postoji način. Staviti ćemo kapute u moj kovčeg.

- Ali kako ćemo pronijeti kovčeg pored *patrona*. On sjedi na samim vratima ureda! To je nemoguće!

- Kako lako gubiš nadu, *mon ami!* Gdje ti je ona engleska tvrdoglavost o kojoj sam čitao? Samo hrabro! Uspjet ćemo.

---

¹³ ratna varka

Boris je malo razmišljao, a zatim iznio još jedan lukavi plan. Glavna poteškoća bila je skrenuti *patronovu* pažnju nekih pet sekundi, tako da možemo prenijeti kovčeg. Stvar je bila u tome što je patron imao samo jednu slabu točku - zanimao ga je *Le Sport*, i bio je pripravan na razgovor kad bi se načela ta tema. Boris je pročitao članak o biciklističkim utrka u starom izdanju *Petit Parisiena*, zatim je izvidio stepenice, a onda sišao i uspio navesti *patrona* na razgovor. Ja sam za to vrijeme čekao na podnožju stepenica, s kaputima pod jednom rukom, a kovčegom pod drugom. Boris je morao zakašljati kad mu se trenutak učini pogodnim. Čekao sam i drhtao, jer je svakog trenutka kroz vrata ureda mogla izaći patronova žena, a onda je igri kraj. Međutim, ubrzo je Boris zakašljao. Hitro sam se iskrao kraj ureda i na ulicu, sav sretan što mi cipele nisu zaškripale. Plan bi propao da je Boris bio mršaviji, jer su njegova velika pleća zakrčila ulaz u ured. Osim toga, imao je dobre živce; smijao se i pričao posve prirodno, i tako glasno da je sasvim prigušio svaki zvuk koji sam ja proizveo. Kad sam se već dobro udaljio, sustigao me, pridružio mi se iza ugla, i dali smo petama vjetra.

A onda je, nakon tog silnog truda, službenik u zalagaonici ponovno odbio kapute. Rekao mi je (i vidjelo se kako njegova francuska duša uživa u toj pedanteriji) da nemam dostatne dokumente za identifikaciju; moja *carte d'identité* nije dovoljna, moram pokazati pasoš ili adresirane omotnice. Boris je imao na desetke adresiranih pisama, ali njegova *carte d'identité* je istekla (nije je nikad produžavao, kako bi izbjegao porez), tako da nismo mogli kapute založiti ni na njegovo ime. Mogli smo se jedino opet odvući do moje sobe, uzeti potrebne papire i odnijeti kapute u zalagaonicu na Boulevardu Port Royal.

Ostavio sam Borisa u svojoj sobi i otišao u zalagaonicu. Stigavši tamo, ustanovio sam da je zatvorena i da se otvara tek u četiri poslijepodne. Sad je bilo oko pola dva, prepješačio sam dvanaest kilometara i nisam jeo šezdeset sati. Sudbina kao da je zbijala čitav niz osobito neslanih šala.

Onda se sreća okrenula, kao da se desilo čudo. Uputio sam se kući ulicom Broca, kad sam odjednom spazio novčić od pet sua kako blista na kaldrmi. Zgrabio sam ga, odjurio kući, uzeo još jedan novčić od pet sua i kupio pola kilograma krumpira. U špiritijeri je bilo tek toliko alkohola da ih samo prokuhamo, a nismo imali ni soli, ali smo ih proždri kao vuci, zajedno s korom. Poslije toga bili smo kao preporođeni, i igrali smo šah sve dok se zalagaonica nije otvorila.

U četiri sata vratio sam se u zalagaonicu. Nisam se mnogo nadao, jer ako sam onoga puta dobio samo sedamdeset franaka, što mogu očekivati za dva otrcana kaputa u kartonskom kovčegu? Boris je spominjao dvadeset franaka, ali ja sam mislio da ću dobiti deset, možda čak i pet. Još gore, mogli bi me potpuno odbiti, kao jadnog *Numéro 83* onom prilikom. Sjeo sam na prednju klupu, tako da ne vidim kako mi se smiju kad mi službenik saopći svotu od pet franaka.

Napokon je službenik prozvaao moj broj: - *Numéro 117!*

- Da - rekao sam ustavši.

- Pedeset franaka?

To me gotovo isto tako pogodilo kao sedamdeset franaka prošlog puta. Sad vjerujem da je službenik pomiješao moj broj s nekim drugim, jer te kapute teško da bih mogao i prodati za pedeset franaka. Požurio sam kući i ušetao u sobu s rukama iza leđa, bez riječi. Boris je igrao sa šahovskom pločom. Željno je podigao pogled.

- Koliko si dobio? - povikao je.- što, nisi dobio dvadeset franaka? Valjda si dobio barem deset franaka? *Nom de Dieu*, pet franaka - to je zbilja jadno. *Mon ami, nemoj mi*

reći da je pet franaka. Ako kažeš da je pet franaka, zbilja ću početi pomišljati na samoubojstvo.

Bacio sam novčanicu od pedeset franaka na stol. Boris je problijedio poput krede, a onda skočio na noge, zgrabio me za ruku i tako je stegao da su mi umalo popucale kosti. Istrčali smo iz kuće, kupili kruha i vina, komad mesa i alkohol za kuhalo, i stali se prežderavati.

Poslije jela Boris je postao veći optimist nego ikad ranije. - Što sam ti rekao? - govorio je. - Ratna sreća! Danas ujutro imali smo pet soua, a pogledaj nas sada. Uvijek sam govorio, ni do čega nije lakše doći nego do novca. A to me podsjeća da imam prijatelja u Rue Fondary kojeg bi mogli obići. Prevario me za četiri tisuće franaka, lopov. On je najveći lopov na svijetu kad je trijezan, ali zanimljivo, potpuno je pošten kad se napije. Mislim da bi u šest navečer već morao biti pijan. Hajde da ga potražimo. Lako bi se moglo desiti da mi isplati sto franaka od duga. *Merde!* Mogao bi mi platiti i dvjesto. *Allons-y!*

Otišli smo u Rue Fondary i pronašli tog čovjeka, i bio je pijan, ali nismo dobili naših sto franaka. Čim su se on i Boris ugledali, zapodjeli su strahovitu svađu nasred ulice. Čovjek je tvrdio da ne duguje Borisu ni pare, nego da, naprotiv, Boris *njemu* duguje četiri tisuće franaka, i obojica su se neprestano obraćala meni da kažem svoje mišljenje. Nikad nisam uspio razabrati tko je u pravu. Njih dvojica svađala su se i natezala, prvo na ulici, zatim u *bistrou*, zatim u restoranu s *prix fixe*¹⁴ gdje smo otišli na večeru, zatim u drugom *bistrou*. Najzad su, nakon što su jedan drugoga nazivali lopovom dva sata, zajedno pošli na pijanku koja je progutala i posljednji sou Borisovog novca.

Boris je prespavao u kući nekog postolara, također ruskog emigranta, u četvrti Commerce. Meni je ostalo osam franaka i hrpa cigareta, i bio sam do ušiju pun hrane i pića. Divna promjena nabolje nakon dva teška dana.

---

¹⁴ stalna cijena

VIII

Sad smo posjedovali dvadeset osam franaka i mogli smo ponovno početi tražiti posao. Boris je još spavao u postolarevoj kući, po nekom tajanstvenom dogovoru, i uspio je od prijatelja Rusa posuditi još dvadeset franaka. Imao je prijatelja, uglavnom bivših oficira kao i on sam, posvuda po Parizu. Neki su radili kao konobari ili sudoperi, neki su vozili taksi, nekolicina ih je živjela od žena, neki su uspjeli iznijeti novac iz Rusije, te su posjedovali garaže ili plesne dvorane. Općenito govoreći, ruski izbjeglice u Parizu marljiva su sorta, a nevolju podnose mnogo bolje nego što bi se uopće moglo i zamisliti za Engleze iste klase. Dakako, ima iznimaka. Boris mi je ispričao kako je jednom upoznao ruskog vojvodu u egzilu, koji je često zalazio u skupe restorane. Vojvoda bi se raspitao ima li koji ruski oficir među konobarima i, poslije večere, pozvao bi ga srdačno do stola.

- Aha - rekao bi vojvoda - znači, i vi ste stari vojnik, kao i ja? Teški dani, ha? Eto, eto, ruski se vojnik ničeg ne boji. A u kojoj ste regimenti bili?

- U toj i toj, gospodine - odgovorio bi konobar.

- Hrabra regimenta! Vidio sam ih na smotri 1912, Uzgred, nažalost sam kod kuće zaboravio lisnicu. Znam da će mi ruski oficir priskočiti u pomoć s tristo franaka.

Ako je konobar imao tristo franaka, dao bi ih vojvodi i, naravno, nikad ih više ne bi vidio. Vojvoda je na taj način sasvim dobro zarađivao. Konobarima nije valjda smetalo što ih vara. Vojvoda je vojvoda, pa makar i u egzilu.

Upravo preko jednog od ruskih izbjeglica Boris je saznao za nešto što bi moglo donijeti novaca. Dva dana nakon što smo založili kapute, Boris mi je tajanstvenim glasom rekao:

- Kaži mi, *mon ami*, imaš li ti politički stav?

- Ne - rekao sam ja.

- Ni ja. Naravno, čovjek uvijek ostaje rodoljub; ali ipak... Nije li Mojsije rekao nešto o tome kako oplijeniti Egipćane? Budući da si Englez, zacijelo si čitao Bibliju. Hoću reći, bi li imao što protiv da zarađuješ novac od komunista?

- Ne, naravno da ne bih.

- Pa, čini se da u Parizu postoji tajno rusko društvo koje bi moglo nešto učiniti za nas. Oni su komunisti; zapravo, agenti koji rade za boljševike. Djeluju kao prijateljsko društvo, stupaju u vezu s ruskim emigrantima i pokušavaju ih preobratiti u boljševike. Moj prijatelj upravo je pristupio društvu, i misli da bi nam pomogli ako im se obratimo.

- Ali što oni mogu učiniti za nas? U svakom slučaju, meni ne bi pomogli, jer ja nisam Rus.

- Upravo u tome je stvar. Čini se da su oni dopisnici moskovskih novina, i hoće članke o engleskoj politici. Ako im se smjesta javimo, mogli bi od tebe naručiti da pišeš članke.

- Od mene? Ali ja ne znam ništa o politici!

- *Merde!* Ne znaju ni oni. Tko uopće zna nešto o politici? To je lako. Naprosto sve prepíšeš iz engleskih novina. Ne izlazi li u Parizu *Daily Mail*? Prepíšeš od tamo.

- Ali *Daily Mail* je konzervativni list. Oni mrze komuniste.

- No, onda napiši sve obratno od onoga što stoji u *Daily Mailu*, tako ne možeš pogriješiti. Ne smijemo profučkati ovu priliku, *mon ami*. To bi nam moglo donijeti stotine franaka.

Zamisao mi se nije svidjela, jer je pariška policija vrlo stroga prema komunistima, osobito ako su stranci, a ja sam već bio osumnjičen. Prije nekoliko mjeseci, jedan me detektiv vidio kako izlazim iz redakcije komunističkog tjednika, i imao sam silnih neprilika s policijom. Ako me uhvate da zalazim u to tajno društvo, mogli bi me deportirati. Ipak, prilika je bila i odviše dobra da bismo je propustili. Poslijepodne je Borisov prijatelj, još jedan konobar, došao da nas odvede na mjesto sastanka. Ne mogu se sjetiti kako se zvala ulica - bila je to zapuštena uličica što je vodila od obale Seine na jug, negdje blizu Poslaničke komore. Borisov prijatelj naredio nam je da budemo oprezni. Nehajno smo prošvrljali ulicom, zapamtili vežu u koju moramo ući - bila je to praonica rublja - a onda se odšetali, držeći oko na svim prozorima i kavanama. Ako se zna da je to mjesto okupljalište komunista, vjerojatno je pod prismotrom, i odlučili smo smjesta se pokupiti ako vidimo bilo koga nalik policajcu, ja sam se bojao, ali Boris je uživao u ovim konspirativnim metodama, i posve je zaboravio da se sprema sklopiti posao s ubojicama svojih roditelja.

Kad smo se uvjerali da je zrak čist, brzo smo uletjeli u vežu. U praonici je neka Francuskinja glačala rublje i rekla nam da »ruska gospoda« stanuju u dvorištu na prvom katu. Uspeli smo se uz mračne stepenice i došli do odmorišta. Na vrhu stepenica stajao je snažni mladić neprijazna izgleda, kose koja mu je padala u lice. Kad sam se uspeo do njega, sumnjičavo me odmjerio, prepriječio mi put i rekao nešto na ruskom.

- *Mot d'ordre!* - rekao je oštro, kad ja nisam odgovorio.

Zastao sam zaprepašten. Nisam očekivao lozinke.

- *Mot d'ordre!* - ponovio je Rus.

Borisov prijatelj, koji je išao iza mene, sad je istupio i rekao nešto na ruskom, ili lozinku ili objašnjenje. To kao da je zadovoljilo neprijaznog mladića, i uveo nas je u otrcane sobičak sa zamagljenim staklima na prozoru. Prostorija je djelovala kao užasno siromašni ured, a po zidovima su visjeli propagandni plakati tiskani ruskom abecedom i golema, priprosta slika Lenjina. Za stolom je sjedio neobrijani Rus u košulji i ispisivao adrese na omotnicama hrpe novina ispred njega. Kad sam ušao, obratio mi se na lošem francuskom.

- Vrlo neoprezno! - uzviknuo je uzrujano. - Zašto ste došli ovamo bez zamotuljka s rubljem?

- S rubljem?

- Svi koji dolaze ovamo donose rublje za pranje. Tako izgleda kao da idu u praonicu u prizemlju. Sljedećeg puta donesite veliku vreću. Ne želimo policiju za vratom.

To je bila čak i veća konspirativa nego što sam očekivao. Boris je sjeo na jedinu slobodnu stolicu, i razvio se živahni razgovor na ruskom. Govorio je samo neobrijani čovjek; neprijazni se naslonio na zid i neprestano me promatrao, kao da sam mu još sumnjiv. Čudno sam se osjećao dok sam stajao u toj tajnoj sobici oblijepljenoj revolucionarnim plakatima i slušao razgovor kojeg nisam razumio ni jednu jedinu riječ. Rusi su govorili brzo i vatreno, smješkali se i slijegali ramenima. Pitao sam se o čemu pričaju. Zacijelo jedan drugog nazivaju »tatice«, mislio sam, »golubiću«, i »Ivane Aleksandroviću«, poput likova u ruskim romanima. A govore o revoluciji. Neobrijani čvrsto izjavljuje - Mi se nikad ne svađamo. Rasprave su buržoaska zabava. Djela su naši argumenti. - A onda sam shvatio da nije baš tako. Od nas se tražilo da platimo dvadeset

franaka, očito za članarinu, i Boris je obećavao da ćemo platiti (a posjedovali smo sveukupno sedamnaest franaka). Najzad je Boris izvadio našu dragocjenu zalihu novca i platio pet franaka kao polog.

Nakon toga neprijazni čovjek nije me više gledao tako sumnjičavo, i sjeo je na rub stola. Neobrijani me počeo ispitivati na francuskom, i bilježio nešto na komadiću papira. Jesam li komunist? upitao me. Samo simpatizer, odgovorio sam; nikad nisam bio član neke organizacije. Jesam li upućen u političku situaciju u Engleskoj? Oh, naravno, naravno. Spomenuo sam imena različitih ministara, i iznio nekoliko prezirnih primjedbi o Laburističkoj stranci. A kako stojim s *Le Sport*? Bih li mogao pisati članke o *Le Sport*? (Na kontinentu postoji neka tajanstvena veza između nogometa i socijalizma). Oh, naravno, još jedanput. Oba muškarca ozbiljno su kimala glavama. Neobrijani reče:

- *Evidemment*,¹⁵ podrobno poznajete stanje u Engleskoj. Biste li mogli preuzeti da napišete niz članaka za jedan moskovski tjednik? Mi ćemo vas upoznati s pojedinostima.

- Naravno.

- Dakle, družo, javit ćemo vam se prvom poštom sutra ujutro. Ili možda drugom poštom. Plaćamo stope pedeset franaka po članku. Zapamtite, sljedeći put kad dođete, donesite svežanj rublja. *Au revoir*, družo.

Sišli smo niz stepenice, pažljivo iz praonice pogledali ima li koga na cesti i brzo izašli. Boris je bio lud od veselja. Kao u nekoj žrtvenoj ekstazi, uletio je u obližnju trgovinu duhana i potrošio pedeset centimea na cigaru. Izašao je lupajući štapom po pločniku, sav ozaren.

- Napokon! Napokon! *Mon ami*, sad nam je zbilja pala sjekira u med! Divno si ih nasamario. Jesi li čuo kako su te zvali družo? Stope pedeset franaka po članku - *nom de Dieu*, kakva sreća!

Idućeg jutra, čim sam čuo poštara, sjurio sam niz stepenice do *bistroa* po pismo; na moje razočaranje, pismo nije stiglo. Ostao sam kod kuće kako bih dočekao i drugu poštu; opet nije bilo pisma. Kad su prošla tri dana, a ja nisam dobio ni riječi od tajnog društva, prestali smo se nadati, i zaključili kako su zacijelo našli nekog drugog da im piše članke.

Deset dana kasnije ponovno smo posjetili ured tajnog društva, ovoga puta oprezno donijevši sa sobom zamotuljak koji je nalikovao na rublje. A tajno društvo je nestalo! Žena u praonici nije znala ništa - naprosto je rekla da su »*ces messieurs*« otišli prije nekoliko dana, nakon nekih problema sa stanarinom. Kako smo glupo djelovali stojeći tamo s našim zamotuljkom! Ali tješilo nas je što smo platili samo pet franaka umjesto dvadeset.

I to je bilo posljednje što smo ikad čuli o tajnom društvu. Tko su i što oni zapravo bili, nitko ne zna. Osobno mislim da nisu imali nikakve veze s Komunističkom partijom; mislim da su bili naprosto prevaranti, koji su otimali od ruskih izbjeglica ubirući članarinu za izmišljeno društvo. Nije im prijetila savršeno nikakva opasnost, i nedvojbeno to još rade u nekom drugom gradu. Bili su to lukavi tipovi, a svoje su uloge veličanstveno odigrali. Prostorije su djelovale baš kao pravi tajni ured komunističke partije, a onaj detalj da se mora donijeti zamotuljak rublja upravo je genijalan.

---

¹⁵ očito

IX

Još tri dana smo klipsali uokolo tražeći posao i dolazili kući na sve oskudnije obroke juhe i kruha u mojoj sobi. Preostala su nam još dva tračka nade. Kao prvo, Boris je našao da postoje izgledi za posao u Hotelu X, kraj Place de la Concorde, a *drugo, patron* novog restorana u Rue du Commerce najzad se vratio. Jednog poslijepodneva otišli smo da ga posjetimo. Putem je Boris pričao o golemom bogatstvu koje ćemo zaraditi dobijemo li taj posao, i o tome kako je važno ostaviti dobar dojam na *patrona*.

- Vanjština - sve je u vanjštini, *mon ami*. Daj mi novo odijelo i posudit ću tisuću franaka do večeri, šteta što nisam kupio ovratnik dok smo imali novaca. Jutros sam izvrnuo ovratnik; ali kakva korist od toga, jedna strana je prljava kao i druga. Misliš li da djelujem kao da sam gladan, *mon ami*?

- Blijed si.

- K vragu, što može čovjek na kruhu i krumpiru? Kobna je greška djelovati kao da si gladan. To budi u ljudima želju da te udare nogom. Čekaj malo.

Zastao je pred izlogom draguljarnice i žestoko se ispljuska po obrazima kako bi mu navrla krv u lice. A onda smo, prije nego što je rumenilo izbljedilo, požurili u restoran i predstavili se gazdi.

Patron je bio onizak, debeljuškast, vrlo dostojanstven čovjek valovite, sijede kose, u elegantnom flanelskom odijelu s dvorednim kopčanjem, namirisana parfemom. Boris mi je rekao da je i on bivši poručnik u ruskoj armiji. Tu je bila i njegova žena, užasna, debela Francuskinja lica bijela kao u mrtvacu i grimiznih usana, tako da me podsjećala na hladno pečenje s rajčicama. *Patron* je srdačno pozdravio Borisa i nekoliko minuta razgovarali su na ruskom. Stajao sam u pozadini i pripremao se da naveliko lažem o tome kako imam iskustva kao sudoper.

Onda mi je *patron* prišao. Uzvrpoljio sam se od nelagode, i trudio se da djelujem ponizno. Boris mi je utuvio u glavu da je *plongeur* slugin sluga, i očekivao sam da će se *patron* prema meni ponašati kao prema smeću. Na moje zaprepaštenje, srdačno mi je stegnuo ruku.

- Tako dakle, vi ste Englez! - uzviknuo je. - Baš divno! Ne moram ni pitati igrate li golf?

- *Mais certainement*¹⁶ - rekao sam, shvativši da se to od mene očekuje.

- Čitavog života želim igrati golf. Hoćete li, dragi moj *monsieur*, biti tako ljubazni i objasniti mi nekoliko osnovnih udaraca?

To je očito bio ruski stil poslovnih dogovora. *Patron* je pomno slušao dok sam ja objašnjavao razliku između drvene i metalne palice za golf, a onda me odjednom obavijestio da je sve *entendu*; kad se restoran otvori, Boris će biti *maitre d'hôtel*, a ja *plongeur*, s izgledom da napredujem do položaja čuvara zahoda ako posao bude dobro išao. Kad se restoran otvara? upitao sam. - Točno petnaest dana od današnjeg dana - odgovorio je *patron* važno (imao je običaj da maše rukom i istodobno otresa pepeo s cigarete, što je djelovalo osobito važno) - točno petnaest dana od danas, u vrijeme ručka. - A onda nas je s očitim ponosom poveo da razgledamo restoran.

Bio je to omanji lokal koji se sastojao od bara, blagovaonice i kuhinje, ne veće od

¹⁶ ah naravno

prosječne kupaonice. *Patron* ga je uredio u kitnjastom »slikovitom« stilu (nazivao je to »*le Normand*«; glavna odlika stila bile su lažne grede pričvršćene na žbuku i slično) i odlučio da ga nazove Auberge de Jehan Cottard, kako bi postigao srednjovjekovni ugođaj. Dao je tiskati brošuru, punu laži o povijesnim događajima u četvrti, a u brošurici se, između ostalog, tvrdilo kako je na mjestu restorana nekoć stajala krčma u koju je zalazio Karlo Veliki. *Patron* je bio osobito zadovoljan ovim detaljem. Osim toga, zidove u baru ukrasit će mu umjetnik iz Salona nepristojnim slikama. Najzad nam je svakom dao skupu cigaretu, i nakon što smo još malo porazgovarali, otišli smo kući.

Bio sam čvrsto uvjeren da se nikad nećemo okoristiti od ovog restorana. *Patron* mi je djelovao kao varalica, i, što je još gore, kao nesposobni varalica, a kraj stražnjih vrata primijetio sam dva tipa koja su očito došli utjerati dugove. Ali Boris, koji je u mislima vidio sebe kao još jednom *maitre d'hôtel*, nije se dao obeshrabriti.

- Uspjeli smo, moramo izdržati još samo petnaest dana. Što je petnaest dana? Hrana? *Je m'en f...* Kad pomislim da ću za samo tri tjedna opet imati ljubavnicu! Pitam se, da li će biti tamna ili plavuša? Meni je svejedno, samo da nije premršava.

Slijedila su dva teška dana. Ostalo nam je još samo šezdeset centimeia, i potrošili smo ih na pola kile kruha i komadić češnjaka kojim smo natrljali kruh. Kruh se trlja češnjakom zato što ostaje okus u ustima i daje čovjeku privid da je nedavno jeo. Veći dio dana prosjedili smo u Jardin des Plantes. Boris je kamenjem gađao pitome golubove, ali bi ih uvijek promašio, a poslije smo sastavljali jelovnike za večere na stražnjim stranama omotnica. Bih smo odviše gladni a da bi čak i pokušavali misliti o bilo čemu osim o hrani. Pamtim večeru koju je Boris najzad izabrao. Ovo je bio jelovnik: tuce ostriga, borić (crvena, slatka juha od cikle s vrhnjem), potočni rakovi, mlado pile *en casserole*, govedina s kuhanim šljivama, mladi krumpir, salata, pogačice i Roquefort, uz litru burgundea i kapljicu starog konjaka. Boris je imao međunarodni ukus kad je posrijedi hrana. Kasnije, kad smo lagodno živjeli, povremeno bi pojeo gotovo isto tako veliki obrok bez ikakvih poteškoća.

Kad smo potrošili sav novac, prestao sam tražiti posao i proveo još jedan dan bez jela. Nisam vjerovao da će se Auberge de Jehan Coturd zaista otvoriti, a nisam imao ni drugih izgleda za posao, ali bio sam odviše lijen da bilo što počnem, osim da ležim u krevetu. Onda se naglo okrenula sreća. Uvečer, oko deset sati, začuo sam kako me netko nestrpljivo doziva s ulice. Ustao sam i prišao prozoru. Dolje je stajao Boris, mašući šupom, sav ozaren. Prije nego što je išta rekao, izvadio je iz džepa zgnječeni kruh i dobacio mi ga.

- *Mon ami, mon cher ami*, spašeni smo! Što misliš?

- Nisi valjda našao posao!

- U Hotelu X, kraj Place de la Concorde - petsto franaka mjesečno, i hrana. Već sam danas tamo radio. Za ime Isusa Krista, kako sam se najeo!

Nakon deset ili dvanaest sati rada, i kraj šepave noge, prva mu je pomisao bila da otpješači tri kilometra do mog hotela i priopći mi dobre vijesti! Što više, rekao mi je da se nađem s njim sutra u Tuileries za vrijeme njegove popodnevne pauze, jer možda uspije ukrasti nešto hrane za mene. U dogovoreno vrijeme našao sam se s Borisom na klupi. Raskopčao je prsluk i izvadio veliki, zgnječeni zamotuljak u novinskom papiru; unutra je bio kosani teleći odrezak, komad Camemberta, kruh i jedan *eclair*, sve pomiješano.

- *Voilà!* - rekao je Boris - to je sve što sam ti mogao donijeti. Vrtarar je lukavo dubre.

Nezgodno je jesti iz novina na javnom mjestu, osobito u parku Tuileries koji obično vrvi zgodnim djevojkama, ali bio sam previše gladan da bih za to mario. Dok sam jeo, Boris mi je objasnio da radi u hotelskoj kafeteriji - to jest, ono što bi se u Engleskoj zvalo hotelska smočnica. Kafeterija je očito bila najniže mjesto u hotelu, i značila je strahoviti pad za jednog konobara, ali poslužit će dok se ne otvori Auberge de Jehan Cottard. U međuvremenu, mogao sam se sastajati s Borisom svakog dana na istom mjestu, a on će iz hotela iznositi koliko god se hrane usudi. Taj je dogovor potrajao tri dana i ja sam živio isključivo na ukradenoj hrani. A onda je svim našim nevoljama došao kraj jer je jedan od *plongeurs* napustio Hôtel X i, na Borisovu preporuku, ja sam dobio taj posao.

X

Hôtel X bio je golema veličanstvena zgrada s klasičnim pročeljem, a po strani su se otvarala mračna vratašca nalik štakorskoj rupi, ulaz za poslugu. Stigao sam u červrt do sedam ujutro. U zgradu je ulazila čitava rijeka muškaraca u umašćenim hlačama, a kontrolirao ih je vratar koji je sjedio u tijesnom uredu. Malo sam sačekao, i ubrzo se pojavio *chef du personnel*, nešto kao pomoćnik upravitelja, te me stao ispitivati. Bio je to Talijan, okrugla, blijedog lica, sav izmožden od napornog rada. Upitao me imam li iskustva kao perač posuđa i ja sam rekao da imam; bacio mi je pogled na ruke i smjesta vidio da lažem, ali kad je čuo da sam Englez, promijenio je ton i dao mi posao.

- Već dugo tražimo čovjeka s kojim možemo vježbati engleski - rekao je. - Svi naši gosti su Amerikanci, a na engleskom znamo reći samo... - Izgovorio je riječ koju dječaci ispisuju po zidovima u Londonu. - Vi biste nam mogli biti od koristi. Dođite dolje.

Poveo me niz zavojite stepenice u uski hodnik duboko u podzemlju, tako nizak da sam se mjestimično morao sagibati. Bilo je zagušljivo, vruće i vrlo mračno, gorjele su samo široko razmaknute mutne, žute žarulje. Mračni labirint hodnika kao da se protezao na kilometre i kilometre - zapravo je, pretpostavljam, bilo tek nekoliko stotina metara - i neobično je podsjećao na potpalublje prekooceanskog broda; vladala je ista vrućina, stiješnjeni prostor, topli zadah hrane, huka i brujanje (što su dopirali iz kuhinjskih peći) baš kao buka brodskih strojeva. Prolazili smo kraj vrata iza kojih bi katkad do nas doprli uzvici i psovke, katkad crvena jara vatre, a jednom zapuh britke hladnoće iz ledare. Malo dalje nešto me snažno udarilo u leđa. Bio je to komad leda težak pedeset kila kojeg je teglio nosač u plavoj pregači. Iza njega išao je momak s golemom komadinom teletine na ramenu, obraza prislonjenog uz vlažno, spužvasto meso. Gurnuli su me u stranu, podviknuvši - *Sauvetoï, idiot!* -¹⁷ i pohitali dalje. Na zidu ispod jedne žarulje netko je vrlo uredno ispisao: »Prije ćeš naći vedro nebo usred zime, nego djevicu u Hôtelu X«. Bilo je to vrlo čudnovato mjesto.

Jedan ogranak hodnika vodio je u praonicu rublja gdje mi je neka starica ispijena lica kao u lubanje dala plavu pregaču i naramak krpa za posuđe. Zatim me *chef du personnel* odveo u majušnu podzemnu prostoriju - podrum ispod podruma, tako reći - u kojoj je bio sudoper i nekoliko plinskih štednjaka. Strop je bio tako nizak da se nisam mogao posve uspraviti, a temperatura preko 40 stupnjeva. *Chef du personnel* objasnio mi je kako je moj posao da služim jelo višim hotelskim namještenicima, koji su objedovali u maloj blagovaonici na katu, čistim njihovu prostoriju i perem njihovo posuđe. Kad je otišao, jedan konobar, opet Talijan, proturio je kovrčavu glavu kroz vrata i odmjerio me s visoka.

- Englez, ha? - reče on. - Pa, ja sam tu glavni. Ako budeš radio dobro - učinio je pokret kao da naginje bocu i glasno srknuo. - Ako ne - nekoliko je puta svom snagom udario o vrata. - Meni nije ništa teže da ti zavrnem vrat nego da pljunem na pod. A ako bude nekih problema, vjerovat će meni, a ne tebi. Zato pripazi što radiš.

Poslije toga užurbano sam se latio posla. Osim možda jednog sata odmora, radio sam od sedam ujutro do devet i četvrt uvečer; prvo sam prao posuđe, zatim ribao stolove i pod u blagavonici osoblja, zatim laštio čaše i noževe, zatim služio jelo, zatim ponovo prao posuđe, zatim opet služio jelo i opet prao posuđe. Posao je bio lagan, i sve

¹⁷ miči se, idiote

mi je išlo od ruke, osim kad sam odlazio u kuhinju po jelo. Kuhinja nije nalikovala ničemu što sam ikad vidio ili zamišljao - bio je to zagušljivi, niski podrum, pravi pakao osvijetljen žarkocrvenom vatrom, pun zaglušne buke psovaka i zveketa lonaca i tava. Bilo je tako vruće da su se svi metalni dijelovi, osim štednjaka, morali pokrivati krpom. U sredini su bili štednjaci, oko kojih je dvanaest kuhara skakutalo amo-tamo, a s lica im se cijedio znoj unatoč bijelim kapama. Oko štednjaka stajali su pultovi gdje je gomila konobara i *plongeura* nestrpljivo zveckala pladnjevima. Sudoperi, goli do pasa, potpirivali su vatre i ribali goleme bakrene tave pijeskom. Svi kao da su se žurili i bijesnili. Glavni kuhar, krupni, zajapureni čovjek s velikim brkovima, ustobočio se nasred kuhinje i neprestano gromoglasno izvikivao - *Ça marche deux oeufs brouillés! ça marche un Chateaubriand aux pommes sautées*, - a prekinuo bi se samo da ispsuje *plongeura*. Postojala su tri pulta, i prvi put kad sam došao u kuhinju, ne znajući, odnio sam pladanj na pogrešni pult. Glavni kuhar mi je prišao, zasukao brk, i odmjerio me od glave do pete. Zatim je rukom dozvao kuhara za doručak i pokazao na mene.

- Vidiš li ti *ovo*? Takve nam *plongeure* sad šalju. Odakle si ti, idiote? Iz Charentona, pretpostavljam? - (U Charentonu je velika ludnica.)

- Iz Engleske - rekao sam ja.

- Mogao sam i misliti. Dakle, *mon cher monsieur l'Anglais*, mogu li vas obavijestiti da ste vi jedan kurvin sin? A sad, goni se na drugi pult, kamo i spadaš.

Ovakav prijem doživljavao sam svakog puta kad bih došao u kuhinju, jer sam uvijek nešto griješio; od mene se očekivalo da znam posao, te su me u skladu s tim neprestano psovali. Iz radoznalosti prebrojio sam koliko su me puta nazvali *maquereau* tokom jednog dana; trideset i devet puta.

U četiri i po Talijan mi je rekao da mogu prestati raditi, ali da nema smisla izlaziti, jer počinjemo opet u pet. Otišao sam u zahod da popušim cigaretu; pušenje je bilo strogo zabranjeno, i Boris me upozorio da je zahod jedino sigurno mjesto. Nakon toga radio sam opet do devet i četvrt, kad je konobar proturio glavu kroz vrata i rekao mi da pustim ostatak suđa. Na moje zaprepaštenje sad se, nakon što me čitavog dana nazivao svinjom, majmunom i sličnim imenima, držao posve prijateljski. Shvatio sam da su psovke kojima me dočekao bile neka vrsta iskušavanja.

- Dosta za večeras, *mon p'tit* - rekao je konobar. - *Tu n'es pas de brouillard*, ali dobro radiš. Dođi gore na večeru. Hotel nam daje svakom po dvije litre vina, a ja sam još ukrao jednu bocu. Dobro ćemo se naliti.

Imali smo izvrsnu večeru od ostataka viših namještenika. Konobar se udobrovoljio i pričao mi o svojim ljubavnim dogodovštinama, o dvojici koju je ranio nožem u Italiji, i tome kako se izvukao od služenja vojnog roka. Sasvim mi se svidio kad sam ga malo upoznao; nekako me podsjećao na Benvenuto Cellinija. Bio sam umoran i moker od znoja, ali osjećao sam se kao preporođen nakon čitavog dana pristojne hrane. Posao mi se nije činio teškim, i mislio sam da će mi odgovarati. Međutim, nisam bio siguran hoće li potrajati, jer su me unajmili samo na jedan dan, kao »ispomoć«, za dvadeset i pet franaka. Kiseli vratar izbrojio mi je novac, manje pedeset centimeza za osiguranje, rekao je (laž, kako sam kasnije saznao). Zatim je izašao u hodnik, naredio mi da skinem kaput i pažljivo me čitavog pretražio, da vidi nisam li ukrao hranu. Nakon toga pojavio se *chef du personnel*. Kao i konobar, i on je postao srdačniji kad je vidio da sam voljan zapeti.

- Ako hoćete, dat ću vam stalni posao - rekao je. - Glavni konobar kaže da uživa kad može Engleza nazivati raznim imenima. Hoćete li potpisati ugovor na mjesec dana?

Napokon su mi nudili posao, i bio sam ga pripravan objeručke prihvatiti. A onda sam se sjetio da se ruski restoran ima otvoriti za petnaest dana. Činilo mi se nepoštenim obećati da ću raditi mjesec dana, a onda na pola prekinuti. Rekao sam da imam izgleda za drugi posao - može li me uzeti na petnaest dana? Ali na to je *chef du personnel* slegnuo ramenima i rekao da hotel unajmljuje osoblje na mjesec dana. Očito sam proigrao priliku da dobijem posao.

Boris me, prema dogovoru, čekao pod arkadama u Rue de Rivoli. Kad sam mu ispričao što se dogodilo, pobjesnio je. Po prvi put otkad ga poznajem zaboravio je na pristojnost i rekao mi da sam budala.

- Idiot! Pravi idiot! Kakvog smisla ima da ti nađem posao kad ga ti smjesta profučkaš? Kako možeš biti tako glup da spominješ drugi restoran? Morao si samo obećati da ćeš raditi mjesec dana.

- Činilo mi se poštenije da kažem kako ću možda morati ranije otići - prigovorio sam ja.

- Poštenije! Poštenije! Tko je ikad čuo za poštenog *plongeur*? *Mon ami* - odjednom me zgrabio za revere i vrlo ozbiljno rekao - *mon ami*, radio si tamo cijeli dan. Sad vidiš kako je raditi u hotelu. Misliš li ti da jedan *plongeur* može sebi priuštiti osjećaj časti?

- Ne, vjerojatno ne može.

- No onda, iz ovih stopa se vrati u hotel i kaži šefu da si posve pripravan raditi mjesec dana. Kaži da ćeš otkazati drugi posao. A onda, kad se naš restoran otvori, jednostavno ćemo otići,

- Ali što je s mojom plaćom ako raskinem ugovor?

Boris je stao udarati štapom o pločnik i urlati zbog moje gluposti. - Traži da te plaćaju po danu, onda nećeš izgubiti ni soua. Misliš li da bi oni tužili sudu *plongeur* zato što je raskinuo ugovor? *Plongeur* je na preniskom položaju da bi se s njim sudili.

Pohitao sam natrag u hotel, pronašao *cheftu du personnel*, i rekao mu da ću raditi mjesec dana, našto me on zaposlio. To je bila moja prva lekcija u moralu *plongeur*. Kasnije sam uvidio kako je glupo imati ikakvih obzira, jer su veliki hoteli potpuno nemilosrdni prema svojim namještenicima. Zapošljavaju i otpuštaju ljude kako to posao zahtijeva, a svi otpuštaju deset posto ili više osoblja kad prođe sezona. A nemaju nikakvih poteškoća da nađu zamjenu za nekog tko iznenada ode, jer je Pariz prepun nezaposlenog hotelskog osoblja.

XI

Ispalo je da nisam raskinuo ugovor, jer je prošlo još šest tjedana dok je Auberge de Jehan Cottard počela pokazivati ikakve znakove da će se otvoriti. U međuvremenu sam radio u Hôtelu X, četiri dana tjedno u kafeteriji, jedan dan sam pomagao konobaru na četvrtom katu, a jedan sam dan zamjenjivao ženu koja je prala suđe iz blagovaonice. Srećom, slobodni dan sam imao u nedjelju, ali katkad bi se netko razbolio, pa sam i tog dana morao raditi. Radno vrijeme trajalo je od sedam ujutro do dva poslijepodne, te od pet uvečer do devet - jedanaest sati; ali kad sam prao suđe iz blagovaonice, to se pretvaralo u četrnaestsatni radni dan. Prema uobičajenim mjerilima pariških *plongeurs*, to je izuzetno kratko radno vrijeme. Jedina loša strana bila je užasna zagušljiva vrućina podzemnih labirinata. Ako to izuzmemo, hotel, koji je bio velik i dobro organiziran, smatrao se vrlo udobnim.

Naša kafeterija bila je tmurna podrumaska prostorija, šest metara dugačka, dva široka, i oko dva i po visoka, tako pretrpana kantama za kavu, rezačima kruha i sličnim spravama da se čovjek jedva mogao pomaknuti, a da u nešto ne udari. Osvjetljavala ju je mutna električna žarulja i četiri, pet plinskih plamenika koji su zračili žarkim, crvenim dahom. Živa na termometru nikad se nije spuštala ispod 40 stupnjeva - a tokom dana znala se približiti 50 stupnjeva. Na jednom kraju prostorije bili su liftovi za kuhinju, a na drugom hladnjača u kojoj smo držali mlijeko i maslac. Kad bi čovjek ušao u hladnjaču, jednim korakom promijenio bi klimu za gotovo pedeset stupnjeva; to me podsjećalo na pjesmu o ledenim brdima Grenlanda i koraljnom žalu Indije. Uz mene i Borisa, u kafeteriji su radila još dva čovjeka. Jedan je bio Mario, krupni Talijan koji je lako planuo - podsjećao me na gradskog policajca s opernim pokretima - a drugi dlakava, nezgrapna životinja koju smo nazivali Mađar; mislim da je bio iz Transilvanije, ili iz nekog još udaljenijeg kraja. Osim Mađara, svi smo bili razmjerno veliki i za vrijeme najveće gužve neprestano smo se sudarali.

Posao u kafeteriji odvija se na mahove. Nikad nismo bili posve besposleni, ali pravi posao nailazio je u naletima od po dva sata - pojedini nalet nazivali smo »*un coup de feu*«. Prvi *coup de feu* nailazio je u osam ujutro, kad su se gosti u hotelu počinjali buditi i zahtijevati doručak. U osam bi se po čitavom podrumu odjednom zaorila dreka i lupa: posvuda su zvonila zvona, ljudi u plavim pregačama jurili su hodnicima, liftovi iz kuhinje spuštali su se istovremeno s treskom, a konobari sa svih pet katova počeli bi kroz otvore dizala izvikivati psovke na talijanskom. Ne sjećam se svih naših dužnosti, ali uključivale su kuhanje čaja, kave i čokolade, donošenje obroka iz kuhinje, vina iz podruma i voća i sličnog iz blagovaonice, rezanje kruha, pripremanje preprženog kruha, savijanje okruglica maslaca, odmjeravanje džema, otvaranje kanti s mlijekom, prebrojavanje kocaka šećera, kuhanje jaja, kuhanje kaše, lomljenje leda, mljevenje kave - sve to za sto do dvjesto gostiju. Kuhinja je bila udaljena trideset metara, a blagovaonica šezdesetak. Sve što smo slali gore dizalima za kuhinju morali smo pravdati potvrdom, potvrde smo morali pažljivo odlagati, a imali bismo problema kad bi se izgubila ma i jedna kocka šećera. Osim toga, morali smo opskrbljivati osoblje kavom i kruhom, i donositi jelo za konobare na katovima. Sve u svemu, složen posao.

Izračunao sam da smo svakog dana morali pretrčati i prepješačiti gotovo dvadesetpet kilometara, a opet, posao je bio više mentalno nego fizički naporan. Površno gledano, nema ničeg lakšeg od glupog kuhinjskog posla, ali posao je

nevjerojatno težak kad se sve mora obaviti u žurbi. Čovjek se mora rastrgati među čitavim mnoštvom poslova - pomalo kao da pokušava složiti pasijans u određenom vremenu. Na primjer, upravo radiš prepečenac, kad tres! spušta se lift za kuhinju s narudžbom za čaj, pecivo i tri različite vrste džema, a istodobno tres! spušta se drugi lift u kojem traže kajganu, kavu i grejpfрут; trčiš u kuhinju po jaja, u blagovaonicu po voće, juriš kao munja tako da bi stigao prije nego što izgori prepečenac, ne smiješ zaboraviti čaj i kavu, uz još desetak drugih narudžbi koje se još pripremaju; a istovremeno te slijedi neki konobar i gnjavi te zbog izgubljene boce sode, pa se moraš još i s njim svađati. Tu je potrebno više pameti nego što bi čovjek pomislio. Mario je tvrdio, nedvojbeno točno, kako treba godina dana da čovjek postane pouzdani *cafetier*.

Vrijeme između osam i pola jedanaest protjecalo je u nekoj vrsti delirija. Katkad smo radili kao da nam preostaje još samo pet minuta života; katkad bi iznenada nastupilo zatišje, narudžbe bi prestale i na trenutak zavladao mir. Tada smo pometali pod, posipali ga svježom pilovinom, i gutali litre vina, kave ili vode - bilo čega, glavno da je mokro. Vrlo često znali smo odlomio komadić leda i sisati ga dok radimo. Vrućina što je udarala od plinskih štednjaka izazivala je mučninu; ispijali smo tekućinu na litre tokom dana, a nakon nekoliko sad čak bi nam i pregače probio znoj. Povremeno smo beznadno zaostajali s poslom, i možda bi pokoji gost ostao bez doručka, da nas Mario nije uvijek izvlačio. Radio je u kafeteriji četrnaest godina, i ovladao je tim umijećem tako da nikad nije izgubio ni sekunde između poslova. Mađar je bio glup, ja neiskusna, a Boris je rado zabušavao, dijelom zato što je šepao, dijelom što se sramio raditi u kafeteriji, dok je prije bio konobar; ali Mario je bio čudesan. Nema riječi kojima bi se moglo opisati kako je pružao goleme ruke preko čitave kafeterije da jednom rukom napuni kavnik, drugom skuha jaje, dok istovremeno pazi na prepečenac i više upute Mađaru, a tu i tamo zapjeva odlomke iz *Rigoletta*. *Patronu* je bilo jasno koliko on vrijedi, te ga je plaćao tisuću franaka mjesečno, umjesto petsto koliko nas ostale.

Gungula doručka prestajala je u pola jedanaest. Onda smo ribali stolove u kafeteriji, meli pod i laštali metalne dijelove, a u dobre dane mogli smo jedan po jedan otići u zahod da popušimo cigaretu. To je bilo mirno razdoblje - doduše, samo relativno mirno, jer nije proteklo neometano. Kako se bližilo vrijeme ručka za goste, od dvanaest do dva, počinjala je ponovno gužva kao i za doručkom. Naš se posao uglavnom sastojao u tome da donosimo obroke iz kuhinje, što je značilo neprestano slušati *engueulades* od kuhara. Do tog vremena kuhari su proveli već četiri ili pet sati znojeći se uz štednjake, pa im je i raspoloženje zakuhalo.

U dva smo odjednom bili slobodni ljudi. Zbacili bismo pregače, zagrnuli sakoe, brzo izašli iz hotela i, kad smo imali novca, uletjeli u najbliži bistro. Čudno je bilo izaći na ulicu iz vatrom osvjetljenih podruma. Zrak nam se činio zasljepljujuće bistar i hladan, kao arktičko ljeto; a kako je slatko mirisao benzin, nakon zadaha hrane i znoja! Katkad smo u *bistrou* susretali neke od naših kuhara i konobara, a oni su se prijateljski ponašali i plaćali nam piće. U hotelu smo im bili robovi, ali nepisano je pravilo hotelskog života da su izvan radnog vremena svi jednaki, i *engueulades* ne važe.

U petnaest do pet vraćali smo se u hotel. Do pola, nije bilo narudžbi, i to smo vrijeme koristili da ulaštimo srebro, operemo kavnike, i obavimo sve moguće sitne poslove. A onda je počinjala najveća gužva - vrijeme večere. Volio bih da načas postanem Zola, samo da opišem vrijeme večere. Osnovno je bilo ovo: sto ili dvjesto ljudi naručivalo je pojedinačno različite obroke od pet ili šest jela, a pedeset ili šezdeset ljudi moralo je to skuhati, poslužiti ih, a poslije sve očistiti i pospremiti; tko god ima imalo iskustva s ugostiteljstvom znat će što to znači. A do tog doba, kad se posao podvostručavao, čitavo

je osoblje bilo premoreno, a dobar dio pijan. Mogao bih napisati o tome stranice i stranice, a da ne dočaram vjernu sliku. Jurnjava gore-dolje po uskim hodnicima, sudaranje, vika, teturanje s kutijama, pladnjevima i komadima leda, vrućina, mrak, počeci žestokih svađa koje se ne stignu razriješiti - to nadilazi svaki opis. Tko bi prvi put zašao u podrum, pomislio bi da je u kakvoj jazbini luđaka. Tek kasnije, kad sam shvatio kako funkcionira hotel, uvidio sam da ima reda u tom kaosu.

U pola devet posao je naglo prestajao. Nismo bili slobodni do devet, ali bacali smo se na pod koliko smo dugi i široki i ležali tako da odmorimo noge, odviše lijeni čak i da odemo do hladnjače po piće. Katkad bi došao *chef du personnel* s bocama piva, jer bi nas hotel počastio pivom kad bismo imali osobito naporan dan. Hrana koju su nam davali bila je naprosto jestiva, ali *patron* nije škrtario na piću; dodjeljivao nam je svakom po dvije litre vina dnevno, svjestan da će *plongeur*, ne popije li dvije litre, ukrasti tri. Osim toga, išlo nas je i ono što je ostajalo u bocama od gostiju, tako da smo često previše pili - dobra stvar, jer čovjek brže radi kad je pripit.

Ovako su mi prolazila četiri dana u tjednu; od preostala dva dana, jedan je bio bolji, a jedan gori. Nakon tjedan dana ovakvog života osjetio sam da mi je zaista potreban odmor. Bila je subota uvečer, pa su ljudi u našem *bistrou* udarili piti, a budući da me sutra čekao slobodan dan, bio sam gotov da im se pridružim. Svi smo otišli na spavanje pijani u dva sata ujutro, s namjerom da spavamo do podneva. U pola šest odjednom me netko probudio. Noćni čuvar kojeg je poslao hotel stajao mi je nad uzglavljem. Zbacio je sa me posteljinu i grubo me prodrmao.

- Ustaj! - rekao je. - *Tu t'es bien saoulé la gueule, eh?*¹⁸ No, nije važno, u hotelu smo kratki za jednog čovjeka. Moraš danas na posao.

- Zašto bih radio? - pobunio sam se. - Danas je moj slobodan dan.

- Slobodan dan, koješta! Posao ne čeka. Ustaj!

Ustao sam i izašao, a osjećao sam se kao da su mi leđa slomljena, i glava puna vrućeg pepela. Nisam mislio da sam u stanju odraditi dnevni posao. A ipak, nakon samo jednog sata u podrumu, ustanovio sam da se posve dobro osjećam. Valjda je u vrućini podruma, kao u turskoj kupelji, čovjek mogao iznojiti svaku količinu pića. *Plongeur* to znaju, i s tim računaju. Sposobnost da progutaju litre vina, i da ga zatim iznoje prije nego što im naškodi, jedina im je kompenzacija u životu.

---

¹⁸ Dobro si se natio?

XII

Najugodnije sam trenutke u hotelu provodio dok sam pomagao konobaru na četvrtom katu. Radili smo u malenoj ostavi koju su liftovi povezivali s kafeterijom. Nakon podruma tamo je bilo rajski svjež, a uglavnom sam morao laštiti srebro i staklo, što je čovječan posao. Valenti, konobar, bio je pristojan tip i ponašao se prema meni gotovo kao prema sebi ravnom kad smo bili nasamo, premda mi se morao grubo obraćati čim je netko bio u blizini, jer ne dolikuje konobaru da bude u prijateljskim odnosima s *plongeurom*. Znao mi je dati napojnicu od pet franaka, kad je imao dobar dan. Bio je pristao mladić, imao je oko dvadeset četiri godine, ali djelovao je kao da mu je osamnaest i, kao i većina konobara, ravno se držao i umio nositi odjeću. U crnom fraku i s bijelom kravatom, svježeg lica i zalizane smeđe kose, izgledao je baš kao dječak iz Etona; a zapravo je sam zarađivao za život od dvanaeste godine, i sa svojih deset prstiju podigao se doslovce ni iz čega. Prešao je talijansku granicu bez pasoša, prodavao kestenje s kolica po sjevernim bulevarima, odsjedio pedeset dana u zatvoru u Londonu jer je radio bez dozvole, bogata ljubavnica u hotelu poklonila mu je dijamantni prsten, a kasnije ga optužila da ga je ukrao; doživio je svašta. Volio sam s njim razgovarati kad smo se za mirna razdoblja zavukli u rupu lifta i pušili.

Loš dan nastupao je kad sam morao prati suđe u blagovaonici. Nisam prao tanjure, koji su se prali u kuhinji, nego ostalo suđe, pribor za jelo, noževne i čaše; čak i tako, radio sam trinaest sati, a tokom dana uprljao bih između trideset i četrdeset krpa za suđe. Zastarjeli postupak pranja suđa koji se rabi u Francuskoj podvostručuje posao. Nitko nije ni čuo za sušilo za odlaganje mokrog suđa, a nema ni praška za pranje, samo sluzavi, meki sapun koji se ne pjenuje u tvrdoj pariškoj vodi. Radio sam u prljavoj, pretrpanoj izbici, ujedno praonici i ostavi, koja je izlazila ravno u blagovaonicu. Osim pranja suđa, morao sam donositi konobarima jelo i posluživan ih za stolom; većina ih se ponašala nepodnošljivo drsko i više nego jedanput morao sam upotrijebiti šake kako bih ih natjerao na najobičniju uljudnost. Suđe je inače prala jedna žena, i njoj su život pretvorili u pakao.

Zabavno je bilo osvrnuti se po prljavoj izbici i pomisliti kako nas od blagovaonice dijele samo dvostruka vrata. Tamo su sjedili gosti u punom sjaju - besprijekorni stolnjaci, vaze s cvijećem, zrcala, pozlaćeni ukrasi i obojeni anđelčiči; a ovde, tek nekoliko metara dalje, mi u ogavnoj prljavštini. Jer prljavština je zaista bila odvratna. Sve do navečer nismo imali vremena da pometemo pod, pa smo gackali po smjesi sapunjave vode, listova salate, poderanih papira i zgažene hrane. Desetak konobara, bez frakova, tako da su im se vidjeli znojavi pazusi, sjedilo je za stolom, miješalo salate i zabadalo prste u zdjelice s vrhnjem. U prostoriji je zaudaralo na mješavinu hrane i znoja. Po svim ormarima, iza gomila suđa, ležale su gnjusne zalihe hrane što su je konobari nakrali. Postojala su samo dva sudopera, i nije bilo ništa čudno da konobar umije lice u vodi u kojoj se ispiru suđe. Ali gosti nisu vidjeli ništa od toga. Ispred vrata blagovaonice stajao je prostirač od kokosova vlakna i ogledalo, gdje bi se konobari ulickali i ulazili u blagovaonicu kao prava slika čistoće.

Poučno je gledati kako konobar odlazi u hotelsku blagovaonicu. Kad zastane pred vratima, doživi naglu promjenu. Mijenja mu se držanje ramena; sva prljavština, žurba i nervoza nestaju kao rukom odneseni. Klizi po sagu dostojanstveno poput svećenika. Sjećam se kako je naš pomoćni *maitre d'hôtel*, vatreni Talijan, zastao pred vratima

blagovaonice da se izdere na naučnika koji je upravo razbio bocu vina. Zavitlao je šakom iznad glave i zaurlao (srećom, vrata nisu propuštala zvuk):

- *Tu me fais...* Ti sebe zoveš konobarom, ti mladi majmune? Ti da si konobar? Ti nisi dobar ni da ribaš pod u kupleraju odakle ti je majka? *Maquereau!*

Rijeci su ga izdale, te se okrenuo i s vrata dobacio posljednju uvredu, onako kao squire Western u *Tomu Jonesu*.

A onda je ušao u blagovaonicu i odlebdio s posudom u rukama, otmjen poput labuda. Deset minuta kasnije klanjao se pred gostom. A kad ga je čovjek vidio kako se klanja i smješka, nije mogao a da ne pomisli kako se gost stidi što ga služi takav aristokrat.

Pranje suđa zbilja je odvratn posao - ne težak, već dosadan i glup da se to ne da riječima iskazati. Užasno je i pomisliti da ljudi provode desetljeća u takvim zanimanjima. Žena koju sam zamjenjivao imala je punih šezdeset godina, i stajala je uz sudoper trinaest sati dnevno, šest dana tjedno, čitave godine; povrh svega, još su je i konobari maltretirali. Tvrdila je kako je nekad bila glumica - zapravo je, vjerujem, bila prostitutka; većina prostitutki završi kao čistačice. Čudilo me samo što unatoč svojim godinama i životu kakav vodi još nosi svijetlo-plavu periku, maže oči i pudra lice kao djevojka od dvadeset godina. Očito da i sedamdesetosam satni radni tjedan može u čovjeku ostaviti nešto životne snage.

XIII

Trećeg dana u hotelu *chef du personnel*, koji mi se pretežno obraćao sasvim prijaznim tonom, pozvao me i oštro rekao:

- Čuj, ti, smjesta obrij te brkove! *Nom de Dieu*, tko je ikad vidio *plongeur* s brkovima?

Počeo sam se buniti, ali me on presjekao. - *Plongeur* s brkovima, koješta! Pazi da mi sutra ne izađeš ovakav pred oči.

Na putu kući upitao sam Borisa što to znači. Slegnuo je ramenima. - Radi što ti on kaže, *mon ami*. Nitko u hotelu ne nosi brkove, osim kuhara. Mislio sam da si to i sam primijetio. Razlog? Nema razloga. Takav je običaj.

Shvatio sam da je to pravilo ponašanja, isto kao što se ne nosi bijela kravata s večernjim odijelom, i obrijao sam brkove. Kasnije sam otkrio i objašnjenje tog običaja: konobari u boljim hotelima ne nose brkove, i kako bi pokazali da su superiorni, odredili su da ih ni *plongeur* ne nose; a kuhari nose brkove kako bi pokazali da preziru konobare.

Ovo daje naslutiti razrađeni kastinski sistem koji vlada u hotelu. Među našim osobljem, koje je brojilo oko stotinu i deset ljudi, rang je bio jednako strogo i točno određen kao i među vojnicima, a kuhar ili konobar bio je jednako toliko viši od *plongeur*, koliko kapetan od običnog vojnika. Na samom vrhu je upravitelj, koji je mogao svakoga otpustiti, čak i kuhare. Nikad nismo vidjeli *patrona*, i o njemu smo znali samo da se za njega ručak mora pripremati pažljivije nego za goste; čitava disciplina u hotelu ovisila je o upravitelju. On je bio savjestan čovjek, i uvijek je budno motrio ne bi li primijetio nemar, ali mi smo bili prepametni za njega. Kroz hotel bio je proveden sistem zvona za poslugu, i osoblje se njime služilo za signalizaciju. Dugi zvon, kratki zvon, pa dva duga značilo je da dolazi upravitelj, i čim bismo čuli zvono, potrudili bismo se da djelujemo zaposleno.

Iza upravitelja dolazi *maitre d'hôtel*. On nije posluživao za stolovima, osim ako posrijedi nije bio lord ili netko takav, nego je zapovijedao ostalim konobarima i pomagao kod izbora jela. Dnevno je od napojnica i od postotka na šampanjcu (dva franka za svaki vraćeni čep) dobivao dvjesto franaka. Položaj ga je posve odvajao od ostalog osoblja, i jeo je u posebnoj prostoriji, sa srebrninom na stolu, a posluživala su ga dva naučnika u čistim, bijelim haljetcima. Malo ispod šefa sale dolazi glavni kuhar, s plaćom od oko pet tisuća mjesečno; on je jeo u kuhinji, ali za zasebnim stolom, a posluživao ga je jedan od kuharskih šegrta. Zatim slijedi *chef du personnel*, s plaćom od samo tisuću petsto franaka mjesečno. Zato je nosio crni sako i nije morao obavljati nikakav fizički posao, a mogao je otpuštati *plongeur* i otmjene konobare. Zatim dolaze ostali kuhari, kojima su se plaće kretale od tri tisuće do sedamstopeneset franaka mjesečno; onda konobari, koji su zarađivali oko sedamdeset franaka dnevno u napojnicama, plus neznatne stalne plaće; onda pralje i švelje; onda konobari-naučnici, koji nisu dobivali napojnice, već samo plaću od sedamstopeneset franaka mjesečno; onda *plongeur*, također sa sedamstopeneset franaka mjesečno; onda sobarice, s petsto ili šesto franaka mjesečno; i na kraju *cafetieri*, s petsto franaka mjesečno. Mi u kafeteriji bili smo šljam hotela, prezreni od svih.

Bilo je tu još mnoštvo drugih - službenici u uredu, čuvar skladišta, podrumar,

nekoliko nosača i liftboja, ledar, pekari, noćni čuvar, vratar. Različite poslove obavljale su različite rase. Službenici u uredu, kuhari i švelje bili su Francuzi, konobari Talijani i Nijemci (u Parizu teško da postoji konobar Francuz), *plongeur*i pripadnici svih evropskih narodnosti, kao i Arapi i crnci. Francuski je bio *lingua franca*, čak su i Talijani međusobno razgovarali na francuskom.

Svi odjeli imali su svoja posebna prava. U svim pariškim hotelima običaj je prodavati ostatke kruha pekarima po osam soua pola kilograma, a kuhinjske pomije svinjarima budzašto, i dijeliti zaradu među *plongeurima*. Mnogo se i kralo. Svi su konobari krali hranu - zapravo, rijetko sam vidio da konobar jede porciju koju mu je dodijelio hotel - krali su i kuhari u kuhinji, samo u većim razmjerima, a mi u kafeteriji nalijevali smo se krišom čajem i kavom. Podrumari su krali konjak. Hotelska pravila nisu dopuštala konobarima da drže zalihe pića, već su po svako naručeno piće morali ići podrumaru. Podrumar bi, dok je nalijevao čašu, uvijek odvojio na stranu žličicu pića, i tako skupljao velike količine. Prodao bi ti gutljaj ukradenog konjaka po pet soua, ako je mislio da ti može vjerovati.

Među osobljem bilo je lopova, i ako bi čovjek ostavio novac u džepovima kaputa, obično bi nestao. Vrtar, koji nam je isplaćivao nadnicu i pretraživao nas da nađe ukradenu hranu, bio je najveći lopov u hotelu. Od mojih petsto franaka mjesečno, taj me čovjek uspio zakinuti za stočetnaest franaka u šest tjedana. Tražio sam da me isplaćuju svakog dana, tako da mi je vratar svake večeri od brojao šesnaest franaka i, budući da mi nije platio za nedjelje (za koje je, naravno, morao platiti), spremio sebi u džep šezdeset četiri franka. Osim toga, povremeno sam radio i nedjeljom, za što sam, premda to nisam znao, morao dobiti dodatnih dvadeset i pet franaka. Vrtar mi ni to nije nikad isplatio, te mi tako oduzeo još sedamdeset pet franaka. Tek posljednjeg tjedna shvatio sam da me vara ali, budući da ništa nisam mogao dokazati, vratili su mi samo dvadeset i pet franaka. Vrtar je na isti način pljačkao svakog namještenika koji je bio dovoljno glup da se daje prevariti. Tvrdio je za sebe da je Grk, ali zapravo je bio Armenac. Kad sam ga upoznao, shvatio sam kako je istinita izreka: »Vjeruj zmiji radije nego Židovu, Židovu radije nego Grku, ali nikad ne vjeruj Armencu«.

Među konobarima bilo je čudaka. Jedan je bio pravi gospodin - mladić s fakultetskim obrazovanjem koji je prije imao dobro plaćeni posao u uredu neke tvrtke. Zarazio se veneričnom bolesti, izgubio posao, lutao naokolo, i sad se smatra sretnim što je konobar. Mnogi konobari uvukli su se u Francusku bez pasoša, a jedan ili dvojica bili su špijuni - špijuni se često ubacuju u ovu profesiju. Jednog dana u blagovaonici za konobare izbila je strahovita svađa između Morandija, čovjeka opasna izgleda, s očima previše razmaknutim, i još jednog Talijana. Činilo se da je Morandi preteo ljubavnicu ovom drugome. Čovjek, slabić, očito u strahu od Morandija, neodređeno je prijetio.

Morandi mu se podrugivao. - Onda, što ćeš sad? Spavao sam s tvojom curom, spavao sam s njom tri puta. Bilo je dobro. Što ti tu možeš, ha?

- Mogu te prijaviti tajnoj policiji. Ti si talijanski špijun.

Morandi nije to porekao. Naprosto je iz džepa fraka izvadio britvu i dvaput munjevito zasjekao zrakom, kao da će komu unakaziti lice. Na to je drugi konobar povukao sve što je rekao.

Najčudniji tip kojeg sam ikad vidio u hotelu bio je jedan »pomoćni« radnik. Unajmili su ga za dvadeset i pet franaka dnevno da zamijeni Mađara, koji je bio bolestan. Bio je Srbin, nabijen, okretan čovjek od oko dvadeset i pet godina, a govorio je šest jezika, uključivši engleski. Činilo se da zna sve o hotelskom poslu i do podneva je radio kao crv. A onda, čim je odzvonilo dvanaest, nadurio se, počeo zabušavati, ukrao vino i

najzad se, kao kruna svega, otvoreno prošetao uokolo s lulom u ustima. Pušenje je, dakako, bilo zabranjeno pod prijetnjom najstrože kazne. Za ovo je čuo i sam upravitelj te je sišao da porazgovara sa Srbinom, zapjenjen od bijesa.

- Kog to vruga radiš, pušiš ovdje? - povikao je.

- Kog to vruga radiš, s takvim licem? - odvratio je Srbin mirno.

Ne može se opisati kako je svetogrдна bila ta primjedba. Da je *plongeur* rekao takvo što glavnom kuharu, ovaj bi mu bacio lonac kipuće juhe u lice. Upravitelj je samo rekao - Otpušten si! - i u dva sata Srbin je dobio svojih dvadeset i pet franaka i bio po propisu otpušten. Prije nego što je otišao, Boris ga je upitao kakvu to igru igra. Rekao mi je da mu je Srbin odgovorio:

- Pazi ovamo, *mon vieux*, moraju mi platiti dnevnu zaradu ako radim do podneva, je li tako? To je zakon. A zašto da radim kad sam dobio pare? Evo kako ja to onda izvedem. Odem u hotel, dobijem posao kao dopunski, i sve do podneva zbilja radim. A onda, onog časa kad odbije podne, počnem se tako užasno ponašati da nemaju drugog izbora, nego da me otpuste. Zgodno, što kažeš? U većini slučajeva otpuste me do dvanaest i po; danas je potrajalo do dva; ali nije važno, prištedio sam sebi četiri sata rada.

Isti trik izveo je valjda u polovici hotela i restorana u Parizu. Vjerojatno je tokom ljeta išlo sasvim lako, mada se hoteli zaštićuju koliko god mogu pomoću crne liste.

XIV

Za nekoliko dana shvatio sam osnovne principe na kojima se temelji rad hotela. Svakog tko po prvi put zađe u radni dio hotela zapanjila bi strahovita buka i nered koji vladaju za vrijeme najgušćeg prometa. To se toliko razlikuje od ustaljenog rada dućana ili tvornice, da u prvi čas naprosto djeluje kao loše poslovanje. Ali zapravo je posve neizbježno, i to iz slijedećeg razloga. Hotelski posao nije osobito težak, ali po prirodi dolazi u naletima i ne može se ekonomičnije rasporediti. Ne može se, na primjer, ispržiti odrezak na žaru dva sata prije nego što ga naruče; mora se čekati do posljednjeg trenutka, do kad se, dakako, već nakupi i gomila drugog posla, i onda sve obaviti ujedamput, u luđačkoj žurbi. Iz toga slijedi da za vrijeme obroka svaki čovjek obavlja posao za dvojicu, a to se ne može izvesti bez galame i svađe. Zapravo, svađe su neodvojivi dio procesa, jer se nikako ne bi mogao održati tempo kad ne bi svi neprestano jedni druge optuživali da ljenčare. Zbog toga u vrijeme najvećeg posla čitavo osoblje kune i psuje poput vragova. Tada se u hotelu jedva i čuo koji glagol osim *foutre*. Djevojka koja je radila u pekari, stara šesnaest godina, znala je tako psovati da bi postidjela i kočijaša. (Nije li Hamlet rekao »psovati poput sudopere«? Shakespeare je nedvojbeno promatrao sudopere na poslu). Ali nismo gubili glavu i tratili vrijeme; naprosto smo jedni druge bodrili da izdržimo napore dva radna sata sabijena u jedan.

Hotel u pogonu održava činjenica da se osoblje istinski ponosi svojim poslom, kako god glup i životinjski bio. Ako netko ljenčari ostali će to ubrzo primijetiti i urotiti se protiv njega, kako bi ga otpustili. Kuhari, konobari i *plongeurs* uvelike se razlikuju u stavovima, ali svima im je zajedničko da se diče svojom djelotvornošću na poslu.

Kuhari su, nedvojbeno, klasa najbližnja zanatlijama i najmanje ponizna. Ne zarađuju onoliko koliko konobari, ali njihov je položaj viši, a posao sigurniji. Kuhar ne drži sebe slugom, već vještim zanatlijom; obično ga i nazivaju »*un ouvrier*«, a tako nikad ne zovu konobare. Svjestan je svoje moći - svjestan da on glavom odgovara za uspjeh ili neuspjeh restorana, i ako zakasni pet minuta, sve se poremeti. Prezire sve osoblje izvan kuhinje, a pitanje je časti da vrijeđa svakog ispod glavnog konobara. I zaista se, kao umjetnik, ponosi svojim poslom, koji zahtijeva veliku vještinu. Nije toliko teško samo kuhanje, koliko obaviti sve na vrijeme. Od doručka do ručka glavni kuharu Hôtelu X primio bi narudžbe za nekoliko stotina različitih jela, koja su se sva imala poslužiti u različito vrijeme; on osobno bi pripremio samo nekoliko, ali za svako jelo davao je upute i svako bi pregledao prije nego što bi ga poslali u blagovaonicu. Imao je nevjerojatno pamćenje. Narudžbe su prikucavali na ploču, ali glavni kuhar nije ih ni gledao; sve je držao pohranjeno u glavi, i točno na minutu, kako bi trebalo dospjeti koje jelo, povikao bi - *Faites marcher une cotelette de veau* - (ili što već bilo), bez greške. Bio je nepodnošljivo neugodan, ali bio je i umjetnik. Upravo zbog točnosti, a ne zbog kakve nadmoćnosti u tehnici, radije se unajmljuju kuhari muškarci nego žene.

Stav konobara potpuno je drugačiji. On se također na stanoviti način ponosi svojom vještinom, ali vještina mu se uglavnom sastoji od toga da bude servilan. Posao mu ne daje mentalitet radnika, već snoba. Neprestano živi nadomak bogataša, stoji uz njihove stolove, sluša njihove razgovore, ulizuje im se smiješkom i diskretnim šalama. Preko njih doživljava užitak trošenja novca. Osim toga, uvijek postoji mogućnost da se on sam obogati jer, premda većina konobara umire u siromaštvu, povremeno ih dugo zna pratiti sreća. U nekim kafićima na Grand Boulevardu može se zaraditi toliko novaca

da konobari plaćaju *patronu* da ih zaposli. Između stalnog dodira s novcem i nade da će ga dobiti, konobar se do stanovite mjere počinje identificirati sa svojim poslodavcima. Potrudit će se da posluži obrok kako valja, zato što mu se čini da i sam sudjeluje u blagovanju.

Sjećam se kako mi je Valenti pričao o banketu u Nici na kojem je jednom posluživao, kako je banket stajao dvjesto tisuća franaka, i kako se o tome pričalo još mjesecima. - Bilo je divno, *mon p'tit, mais magnifique!* Isuse Kriste! šampanjac, srebro, orhideje - nikad nisam vidio ništa slično, a ja sam se zbilja svega nagledao. Ah, bilo je čudesno!

- Ali - rekoh - ti si tamo samo posluživao?

- Oh, naravno. Ali je ipak bilo divno!

Naravoučenije jest, nikad nemojte žaliti konobara. Katkad, dok sjedite u restoranu i još jedete, a prošlo je već pola sata od zatvaranja, čini vam se da vas umorni konobar pokraj vas zacijelo prezire. Ali ne. Dok vas gleda, on ne misli - Kakva prežderana svinja - misli - Jednog dana, kad uštedim dovoljno, i ja ću moći kao ovaj ovdje. - On poslužuje pri jednoj vrsti užitka koju potpuno razumije i odobrava. I zato su konobari rijetko socijalisti, nemaju pravog radničkog sindikata, i voljni su raditi dvanaest sati dnevno - u mnogim kavanama rade po petnaest sati sedam dana tjedno. Snobovi su, i servilna narav njihova posla baš im odgovara.

Plongeur, opet, imaju sasvim drugačiji stav. Njihov posao ne nudi im nikakvih izgleda za budućnost, izrazito je naporan, a istodobno u njemu nema ni traga vještini ni zanimljivosti; to je ona vrst posla koju bi uvijek obavljale žene, da su dovoljno snažne. Od njih se jedino zahtijeva da budu uvijek u pogonu, i da izdrže dugačko i radno vrijeme i zagušljivi zrak. Ne mogu nikako pobjeći od ovakvog života, jer od svojih plaća ne mogu uštedjeti ni pare, a budući da rade od šezdeset do sto sati tjedno, ne preostaje im vremena da izuče bilo kakav drugi posao. Najbolje čemu se mogu nadati jest da dobiju nešto lakši posao kao noćni čuvari ili čuvari zahoda.

A ipak *plongeur*, koliko god nisko bili, također imaju stanovitu vrst ponosa. To je ponos crnčenja - ponos čovjeka koji može podnijeti svaku količinu posla. Na tom stupnju, puka sposobnost da se zapne poput vola valjda je jedina vrlina kojoj se može stremiti. *Débrouillard*, tako bi svaki *plongeur* želio da ga zovu. *Débrouillard* je čovjek koji će, čak i kad mu kažu da napravi nemoguće, *se débrouiller* - nekako će se snaći. Jedan od kuhinjskih *plongeur*a u Hôtelu X, Nijemac, bio je poznat kao *débrouillard*. Jedne večeri u hotel je došao neki engleski lord, i konobari su stali očajavati, jer je lord zatražio breskve, a na skladištu nije bilo nijedne; bilo je već kasno uvečer i dućani su zatvoreni. - Prepustite to meni - rekao je Nijemac. Izašao je i za deset minuta vratio se s četiri breskve. Otišao je u obližnji restoran i ukrao ih. To znači *débrouillard*. Engleski lord platio je dvadeset franaka po breskvi.

Mario, koji je vodio kafeteriju, imao je tipično šljakerski mentalitet. Mislio je samo kako da obavi »*boulot*«, i nitko ga nije mogao natovariti više nego što bi mogao podnijeti. Četrnaest godina u podzemlju ostavilo mu je toliko prirodne lijenosti koliko kakvom zamašnjaku. - *Faut être dur* -¹⁹ govorio je kad bi se tko požalio. Često se čuje kako se *plongeur*i hvale - *Je suis dur* - kao da su vojnici a ne muške čistačice.

Tako je svatko u hotelu imao svoj osjećaj časti, i kad bi posao nahrupio, svi smo se spremno udružili u veličanstvenom, zajedničkom naporu da sve obavimo. Neprestana bitka između različitih dijelova hotela također je potpomagala djelotvornosti, jer su svi

¹⁹ Morate bio izdržljivi

držali do svojih povlastica i pokušavali spriječiti druge u ljenčarenju i krađi.

To je dobra strana hotelskog posla. U hotelu golemu i složenu mašineriju održava minimalno osoblje, jer svaki čovjek ima jasno određeni zadatak i uredno ga obavlja. Ali postoji tu i slaba strana, a to je ovo - posao što ga osoblje obavlja nije nužno ono za što gost plaća. Gost, po svom mišljenju, plaća za dobru uslugu; osoblje je plaćeno, po svom mišljenju, za *boulot* - Što u pravilu znači, za imitaciju dobre usluge. Kao posljedica, hoteli su, mada prava čuda u točnosti, gori od najgorih privatnih kuća u stvarima koje su zbilja važne.

Uzmimo, na primjer, čistoću. U Hôtelu X, čim bi čovjek zašao u prostorije za poslugu, vladala je odvratna prljavština. U našoj kafeteriji po svim se tamnim kutovima godinama gomilala prljavština, a po kutijama za kruh gmizali su žohari. Jednom sam predložio Mariju da pobijemo tu gamad. - Zašto ubijati jadne životinje? - rekao je prijekorno. Svi su mi se smijali kad sam htio oprati ruke prije nego što dotaknem maslac. A opet, pazili smo na čistoću onda kad smo je držali dijelom *boulota*. Redovno smo ribali stolove i laštali mjedene predmete jer su nam tako naredili; ali nitko nam nije naredio da uistinu budemo čisti, a zapravo, za to nismo imali ni vremena. Naprosto smo izvršavali svoje dužnosti; a budući da nam je prva dužnost bila da budemo točni, štedjeli smo vrijeme tako što smo bili prljavi.

U kuhinji je prljavština bila još gora. Ne samo da se tako kaže, već je zaista činjenica da će francuski kuhar pljunuti u juhu - to jest, kad je ne misli sam jesti. On je umjetnik, ali njegova umjetnost nije čistoća. Do stanovite mjere prljav je upravo zato što je umjetnik, jer hrana, da bi izgledala lijepo, zahtijeva prljavi postupak. Kad, na primjer, donesu odrezak glavnom kuharu na inspekciju, onda on ne upotrebljava viljušku. Uzima odrezak prstima i baca ga natrag na tanjur, prolazi palcem po tanjuru i liže palac da provjeri je li umak tečan, još jedanput liže palac, onda se odmiče i razgleda komad mesa poput umjetnika koji procjenjuje sliku, a na kraju ga s ljubavlju pritišće natrag na tanjur debelim, ružičastim prstima, koje je toga jutra već oblizao stotinu puta. Ako je zadovoljan, uzima krpnu, briše otiske prstiju s tanjura i vraća ga konobaru. A konobar, naravno, također tura prste u umak - svoje gadne, masne prste koje vječno provlači kroz kosu namazanu briljantinom. Kad god čovjek plati više od, recimo, deset franaka za jelo s mesom bilo gdje u Parizu, može biti siguran da su meso podvrgli sličnom postupku. U vrlo jeftinim restoranima nije tako; tamo ne poklanjaju toliko pažnje hrani, pa je naprosto viljuškom vade iz tave i bacaju na tanjur, a da je pri tom uopće ne diraju. Uopćeno bi se moglo reći, što više čovjek plati za jelo, više tuđeg znoja i pljuvačke mora s njim pojesti.

Prljavština je neizbježna u hotelima i restoranima, jer se čistoća hrane žrtvuje na račun točnosti i lijepog izgleda. Hotelski namještenik ima prepune ruke posla s pripremanjem hrane, pa ne može držati na umu da će se ta hrana i jesti. Za njega je obrok naprosto »*une commande*«, baš kao što je za liječnika čovjek koji umire od raka naprosto »slučaj«. Na primjer, gost naruči prepečenac. Netko ga, duboko dolje u podrumu, pretovaren poslom, mora pripremiti. Kako može stati i reći samome sebi - Ovaj prepečenac će netko jesti; mora, dakle, biti jestiv? - On samo zna da prepečenac mora izgledati kako valja i da mora biti gotov za tri minute. Nekoliko krupnih kaplji znoja klizne mu s čela na kruh. Zašto bi se zbog toga brinuo? Onda mu kruh padne na pod, u prljavu pilovinu. Zašto se mučiti s novim komadom? Puno je brže jednostavno otresti pilovinu. Na putu uz stepenice prepečenac ponovo padne, stranom namazanom maslacem nadolje. Treba ga opet samo malo obrisati. I tako u svemu. Jedina hrana u Hôtelu X koja se ikad pripremala higijenski bila je hrana za osoblje i za *patrona*. Geslo

koji su svi ponavljali glasilo je: - Pazi na *patrona*, a što se gostiju tiče *s'en f...pas mal!* - Posvuda u prostorijama za poslugu bujala je prljavština - tajna žila prljavštine što krivuda kroz veliki, drečavi hotel kao crijeva kroz čovjekovo tijelo.

Na stranu prljavština; povrh svega još je i *patron* bezočno varao goste. Sirovine za jela uglavnom su bile vrlo loše, premda su kuhari znali kako da ih elegantno serviraju. Meso je u najboljem slučaju bilo prosječno, a što se tiče povrća, ni jedna dobra domaćica ne bi ga na tržnici ni pogledala. Slatko vrhnje se, prema stalnom naređenju, razređivalo mlijekom. Kava i čaj bili su drugorazredni, a džem neka umjetna tvar u golemim limenkama bez etikete. Sva jeftinija vina, po Borisovim riječima, bila su zapravo *vin ordinaire* pretočeno u butelje. Postojalo je pravilo da osoblje mora platiti za sve što upropasti, pa su se stoga pokvarene stvari rijetko bacale. Jednom je konobar s trećeg kata ispustio pečeno pile u otvor za kuhinjski lift, tako da je palo u pravo smetlište starog kruha, poderanih papira i još koječega na dnu. Naprosto smo ga obrisali krpom i ponovno ga poslali gore. Na katovima su se pričale prljave priče o jednom upotrebljenim plahtama koje se ne peru, već se naprosto navlaže, izglačaju i stave natrag na krevet. *Patron* je prema nama jednako škrtario kao i prema gostima. U čitavom golemom hotelu nije bilo ni četke ni lopatice za smeće; morali smo se snalaziti s metlom i komadom kartona. Zahod za osoblje spadao je u centralnu Aziju, a ruke se nisu mogle oprati nigdje osim na sudoperima gdje se pralo i suđe.

Unatoč svemu ovome, Hôtel X bio je jedan od desetak najskupljih hotela u Parizu i gosti su plaćali nevjerojatno visoke cijene. Uobičajena cijena za noćenje, u koje nije uključen doručak, iznosila je 200 franaka. Vino i duhan prodavali su se po cijenama točno dvostrukim od dućanskih, premda je, naravno, *patron* robu kupovao po velikoprodajnoj cijeni. Ako je gost imao kakvu titulu, ili je glasio kao milijuner, sve su cijene automatski rasle. Jednog jutra neki je Amerikanac s četvrtog kata, koji je bio na dijete, htio za doručak samo sol i vruću vodu. Valenti je pobijesnio. - Isuse Kriste! - rekao je - a što je s mojih deset posto? Deset posto na sol i vodu! - i doručak je naplatio dvadesetpet franaka. Gost je platio, a da nije ni trepnuo.

Prema Borisovim riječima, isto se događalo u svim pariškim hotelima, ili barem u svim velikim, skupim hotelima. Ali čini mi se da su se gosti u Hôtelu X dali osobito lako varati, jer su uglavnom bili Amerikanci, a tu i tamo po koji Englez - nijedan Francuz - i kao da nisu pojma imali o tome što je dobra hrana. Žderali su odvratne američke pahuljice, jeli marmeladu uz čaj, pili vermut poslije večere, naručivali *poulet a la reine* po sto franaka porciju, a onda ga prelijevali worcesterskim umakom. Jedan gost iz Pittsburga svake je večeri jeo u svojoj sobi indijske orahe, kajganu i kakao. Vjerojatno uopće nije važno varaju li takve ljude ili ne.

XV

U hotelu sam se naslušao čudnih priča. Pripovijedali su mi o narkomanima, o starim razvratnicima koji obilaze hotele u potrazi za zgodnim dječacima, o krađama i ucjenama. Mario mi je pričao o nekom hotelu u kojem je radio, gdje je sobarica ukrala gošći Amerikanki dijamantni prsten neprocjenjive vrijednosti. Danima su pretraživali osoblje dok je odlazilo s posla, a dva detektiva prevrnula su hotel od vrha do dna, ali prsten nisu nikad našli. Sobarica je imala ljubavnika u pekari, i on je spekao prsten u pecivo, gdje je ostao sve dok istraga nije završila.

Jednom kad nismo imali puno posla, Valenti mi je ispričao priču o sebi.

- Znaš, *mon p'tit*, nije loš ovaj hotelski život, ali vrag je kad si bez posla. Sigurno znaš kako je to kad nemaš što za jesti. *Forcément*, inače ne bi prao suđe. No, ja nisam jadni *plongeur*; ja sam konobar, a čak sam ja jednom proveo pet dana bez hrane. Pet dana bez makar i suhe korice kruha - Isuse Bože!

- Kažem ti, tih pet dana bilo je grozno. Jedino je dobro bilo što sam stanarinu platio unaprijed. Stanovao sam u prljavom, jeftinom hotelčiću u Rue Sainte Eloise, gore u latinskoj četvrti. Zvao se Hôtel Suzanne May, po nekoj čuvenoj prostitutki iz vremena monarhije. Umirao sam od gladi, a ništa nisam mogao poduzeti; nisam čak mogao otići u kavanu gdje dolaze vlasnici hotela da zaposle konobare, jer nisam imao dovoljno novaca ni za jedno piće. Mogao sam samo ležati u krevetu, sve više slabiti, i promatrati kako stjenice trčkaraju po stropu. Mogu ti reći, ne bih htio opet kroz to proći. Poslijepodne petoga dana napola sam poludio; barem mi se tako sada čini. Na zidu u sobi visjela je stara, izbljedjela reprodukcija ženske glave, i počeo sam se pitati tko bi to mogao biti; nakon jedno sat vremena shvatio sam da to mora da je sveta Eloisa, zaštitnica čitave četvrti. Sliku prije nikad nisam ni zapazio, ali sad, dok sam ležao i buljio u nju, sinula mi je sasvim neobična ideja.

»*Écoute, mon cher*«, rekao sam samome sebi, »umrijet ćeš od gladi ako ovo još malo potraje. Moraš nešto poduzeti. Zašto se ne bi pomolio svetoj Eloisi? Klekni na koljena i zamoli je da ti pošalje nešto novaca. Najzad, to ti ne može naškoditi. Probaj!«

- Ludost, ha? Ipak, čovjek će učiniti sve kad je gladan. Osim toga, kao što sam rekao, nije mi moglo naškoditi. Ustao sam iz kreveta i počeo moliti. Rekao sam: »Draga sveta Eloiso, ako postojiš, molim te, pošalji mi nešto novaca. Ne tražim mnogo - tek toliko da mogu kupiti kruh, bocu vina, da povratim snagu. Dovoljna su tri ili četiri franka. Ne možeš ni zamisliti kako ću ti biti zahvalan, sveta Eloiso, ako mi samo ovoga puta pomogneš. A znaj, ako mi nešto pošalješ, prvo što ću učiniti, zapalit ću ti svijeću u tvojoj crkvi. Amen.«

- Ubacio sam ono o svijeći jer sam čuo da sveci vole kad im se pale svijeće u čast. Namjeravao sam održati obećanje, dakako. Ali ja sam ateist i nisam vjerovao da će od svega toga išta ispasti.

- Onda sam se ponovo vratio u krevet, a pet minuta kasnije netko mi je zakucao na vrata. Bila je to djevojka po imenu Maria, krupna, debela seljanka koja je stanovala u našem hotelu. Bila je prava glupača, ali dobra duša, i nije mi baš bilo drago što me vidi u stanju u kojem sam bio.

- Kriknula je kad me ugledala. »*Nom de Dieu!*« viknula je »Pa što je s tobom? Što

radiš u krevetu u ovo doba dana? *Quelle mine que tu as!*²⁰ Izgledaš kao leš, a ne kao živ čovjek.«

- Po svoj prilici sam zbilja djelovao užasno. Pet dana nisam ništa jeo, većinu tog vremena proveo sam u krevetu, a prošlo je već tri dana otkad sam se obrijao ili oprao. Povrh svega, u sobi mi je vladao pravi svinjac.

»Pa što se dogodilo?« rekla je opet Maria.

»Dogodilo!« rekao sam ja. »Isuse Kriste! Umirem od gladi. Nisam jeo već pet dana. To se dogodilo.«

Maria se užasnula. »Nisi jeo pet dana?« rekla je. »Ali zašto? Pa zar nemaš novaca?«

»Novaca!« rekao sam. »Misliš li ti da bih ja tu gladovao da imam novaca? Imam samo pet sua, a založio sam sve što posjedujem. Pogledaj oko sebe i reci mi vidiš li bilo što što bih mogao prodati ili založiti. Ako pronađeš bilo što za što bih dobio pedeset centimea, pametnija si od mene.«

- Maria se počela ogledavati po sobi. Tu i tamo pročeprkala je među tričarijama koje su ležale uokolo, a onda se odjednom strašno uzbudila. U čudu je razjapila velika usta.

»Idiote jedan!« uzviknula je. »Imbecilu! A što je ovo?«

Podigla je prazni *bidon*²¹ za ulje koji je ležao u kutu. Kupio sam ga prije nekoliko tjedana, za uljnu lampu koju sam imao dok još nisam prodao sve svoje stvari.

»To?« rekao sam. »To je *bidon* za ulje. Što s njim?«

»Imbecilu! Zar nisi platio kauciju od tri i pol franka?«

Naravno da sam bio platio tri i pol franka. Uvijek se za *bidon* plaća kaucija, a novac se vraća kad se donese prazni *bidon*. Ali ja sam na to posve zaboravio.

»Da...« počeo sam.

»Idiote!« opet je povikala Maria. Tako se uzbudila da je počela skakati uokolo, pa sam pomislio da će drvenim nanulama razbiti pod. »Idiote! *T'es fou! T'es fou!* Moraš ga samo odnijeti u dućan i vratit će ti kauciju. Gladuješ, a tri i pol franka stoji ti pod nosom! Imbecilu!«

Sada mi je teško i vjerovati da se u svih tih pet dana ni jednom nisam sjetio odnijeti *bidon* natrag u dućan. Kao da sam imao tri i pol franka u gotovini, a ipak mi nikad to nije palo na pamet! Uspravio sam se u krevetu. »Brzo!« povikao sam Mariji, »idi ti umjesto mene. Oduzi ga u dućan na uglu i trči što brže možeš. I donesi mi hrane!«

- Mariji nije trebalo dvaput reći. Zgrabila je *bidon*, sjurila niz stepenice klopoćući poput krda slonova, i za tri minute vratila se s kilom kruha pod jednom rukom i pola litre vina pod drugom. Nisam joj ni zahvalio; samo sam zgrabio kruh i zagrizao. Jesi li primijetio kakav ukus ima kruh nakon što si dugo gladovao? Hladan, vlažan, gnjecav - kao glina. Ali, Isuse Bože, kako je bio dobar! A vino sam ispio u jednom gutljaju, i činilo mi se da se ulilo ravno u žile i proteklo tijelom poput nove krvi. Ah, to je nešto posve drugo!

- Prožderao sam čitavu kilu kruha, a da ni jedanput nisam zastao da udahnem. Maria je stajala podbočivši se rukama o bokove i gledala me kako jedem. »No, sad ti je bolje, ha?« rekla je kad sam završio.

---

²⁰ Kako to izgledaš

²¹ kanta, posuda

»Da bolje!« rekao sam. »Osjećam se savršeno. Nisam više isti onaj kao prije pet minuta. Sad mi treba još samo jedna jedina stvar - cigareta.«

Mana je zavukla ruku u džep na pregači »Ne možeš je dobiti«, rekla je »nemam više novaca. Ovo je sve što mi je ostalo od tvojih tri i pol franka - sedam sua. To ništa ne pomaže. Najjeftinije cigarete koštaju dvanaest sua.«

»Pa onda ih možemo kupiti!« rekao sam. »Isuse Kriste, kakva sreća! Imam još pet sua - taman.«

- Maria je uzela dvanaest sua i krenula u trafikku. A onda sam se sjetio nečega na što sam posve zaboravio.

Tu je i ona prokleta sveta Eloisa! Obećao sam joj svijeću ako mi pošalje novac; i zbilja, tko bi mogao reći da mi se molitva nije ispunila? »Tri ili četiri franka«, bio sam rekao; i u idućem času stvorila su se tri i pol franka. To se nije dalo zanijekati. Morat ću potrošiti svojih dvanaest sua za svijeću.

Pozvao sam Mariju da se vrati. »Ne vrijedi«, rekao sam; »tu je sveta Eloisa - obećao sam joj svijeću. To će me koštati dvanaest sua. Glupo! Ipak ne mogu kupiti cigarete.«

»Sveta Eloisa?« rekla je Maria. »Što sa svetom Eloisom?«

»Pomolio sam joj se za novac i obećao sam joj svijeću«, rekao sam. »Uslišala mi je molitvu - u svakom slučaju, novac se pojavio. Morat ću kupiti tu svijeću. To je nezgodno, ali čini mi se da moram održati obećanje.«

»Ali kako si se sjetio svete Eloise?« rekla je Maria.

»Zbog njene slike«, rekao sam i objasnio joj čitavu priču. »Evo je tu, vidiš«, rekao sam i pokazao sliku na zidu.

- Maria je pogledala sliku, a onda, na moje čuđenje, prasnula u smijeh. Smijala se sve jače i jače, toptala nogama o pod i hvatala se za slabine kao da će puknuti od smijeha. Pomislio sam da je poludjela. Prošle su dvije minute prije nego što je uspjela nešto reći.

»Idiote!« najzad je povikala. » *T'es fou! T'es fou!* Hoćeš mi reći da si zbilja klečao i molio pred ovom slikom? Pa tko ti je rekao da je to sveta Eloisa?«

»Ali ja sam bio siguran da je to sveta Eloisa!« rekao sam.

»Imbecilu! To uopće nije sveta Eloisa. Što misliš tko je to?«

»Tko?« rekao sam.

»To je Suzanna May, žena po kojoj se zove ovaj hotel.«

Molio sam se Suzanni May, čuvenoj prostitutki iz doba monarhije...

- Ali ipak, nije mi bilo žao. Maria i ja dobro smo se nasmijali, a onda sve pretresli i zaključili da ništa ne dugujem svetoj Eloisi. Očito mi nije ona uslišala molitvu, pa stoga nije bilo potrebno da joj kupujem svijeću. Tako sam naposljetku ipak dobio svoje cigarete.

XVI

Vrijeme je prolazilo, a Auberge de Jehan Cottard nije pokazivala nikakvih znakova da će se otvoriti. Boris i ja jednog smo se dana onamo odšetali za vrijeme poslijepodnevnih pauza i ustanovili da osim nepristojnih slika preuređenje još nije pravo ni počelo, a tamo smo zatekli tri vjerovnika umjesto dva. *Patron* nas je pozdravio s uobičajenim spokojem, a idućeg časa okrenuo se prema meni (svom budućem peraču suda) i posudio pet franaka. Poslije toga bio sam uvjeren da se taj restoran nikad neće maknuti dalje od razgovora. *Patron* je, međutim, opet odredio dan otvaranja za »točno petnaest dana«, i upoznao nas sa ženom koja će kuhati, Ruskinjom s Baltika, visokom metar pedeset i metar širokom u bokovima. Rekla nam je da je bila pjevačica prije nego što je spala na kuhanje i da ima vrlo umjetničku narav, a da obožava englesku književnost, osobito *La Case de l'Oncle Tom*.

U petnaest dana tako sam se privikao na kolotečinu života sudopera da sam teško mogao i zamisliti nešto drugo. Bio je to život razmjerno ujednačen. U petnaest do šest naglo sam se budio, uskakao u umašćenu odjeću i izlijetao iz kuće neumivena lica i ukočenih mišića. Tek je svitalo, i prozori su bili tamni, osim u radničkim kavanama. Nebo je nalikovalo golemu, glatkom, kobaltnom zidu, a krovovi i kupole kao da su bili izrezani iz crnog papira i zalijepljeni po njemu. Sanjivi čistači meli su pločnike velikim metlama, a čitave obitelji odrpanaca pretraživale su kante za smeće. Radnici i djevojke koje su u jednoj ruci držale komadić čokolade, a u drugoj *croissant*, ulijevali su se u stanice metroa. Ulicama su sumorno tutnjali tramvaji krcati radnicima. Požurio bih na stanicu, izborio se za mjesto - čovjek se u pariškom metrou u šest ujutro doslovce mora tući - i stajao pritiješnjen u gomili putnika koja se drmala, licem u lice s nekim odvratnim Francuzom koji je bazdio na ciknuto vino i češnjak. A onda bih zaronio u labirint hotelskih podruma i zaboravljao da postoji danje svjetlo sve do dva popodne, kad bi sunce pripeklo, a grad bi se zacrnio od ljudi i automobila.

Nakon prvog tjedna u hotelu, poslijepodnevnu pauzu sam uvijek provodio spavajući ili, kad sam imao novaca, u *bistrou*. Izuzevši nekoliko ambicioznih konobara koji su pohađali satove engleskog, čitavo osoblje tratile je svoje slobodno vrijeme na isti način; nakon čitavog jutra rada bili smo odviše lijeni da bi još nešto radili. Katkad bi se pet-šest *plongeurs* dogovorilo i zajedno otišlo u grozni kupleraj u Rue de Sieyes, gdje su naplaćivali samo pet franaka i dvadeset pet centimea - deset i po penija. Nadimak bordela bio »*le prix fixe*«, a *plongeurs* su se kasnije dobro zabavljali na račun svojih doživljaja. Bilo je to omiljeno sastajalište hotelskog osoblja. Plaće *plongeurs* nisu im dopuštale da se ožene, a rad u podrumu svakako ne podstiče krijeposne osjećaje.

Još četiri sata proveo bih u podrumima, a onda izašao oznojen na svježinu ulice. Gorjela su ulična svjetla - taj čudnovati ljubičasti sjaj pariških svjetiljki - a s druge strane rijeke, po Eiffelovom tornju bljeskale i skakutale reklame, poput golemih, vatrenih zmija. Rijeke automobila nečujno su klizile, a žene, prekrasne u sumraku, šetkale su se gore dolje pod arkadama. Katkad bi pokoja žena pogledala Borisa ili mene, a onda bi, primijetivši našu umašćenu odjeću, smjesta odvrtila pogled. Izborio bih još jednu bitku u metrou i stigao kući u deset sati. Obično sam od deset do ponoći sjedio u malenom *bistrou* u našoj ulici, podzemnoj rupi o koju su zalazili Arapi nadničari. Često su izbijale tuče, a znale su i letjeti boce, jednom sa stravičnim posljedicama, ali u pravilu Arapi su

se tukli među sobom i ostavljali kršćane na miru. Raki, arapsko piće, bilo je vrlo jeftino, a *bistro* otvoren u svako doba dana i noći, jer su Arapi - sretnici - imali sposobnost da rade čitavog dana i piju čitave noći.

Bio je to tipični život *plongeur*a, i u ono vrijeme nije mi se činio tako loš. Nisam imao osjećaj siromaštva, jer čak i nakon što bih platio stanarinu i odvojio dovoljno za duhan, prevoz i hranu nedjeljom, još mi je preostajalo četiri franka dnevno za piće, a četiri franka je pravo bogatstvo. Osjećao sam - teško je to objasniti - neku vrst tromog zadovoljstva, zadovoljstva što ga valjda osjeća dobro nahranjena zvijer, jer je život postao tako jednostavan. Ništa ne može biti jednostavnije od života *plongeur*a. On živi u ritmu između rada i sna, ne preostaje mu vremena da misli, jedva da je svjestan vanjskog svijeta. Njegov Pariz svodi se na hotel, metro, nekoliko *bistro*a i krevet. Ako i izađe u provod, to je tek nekoliko ulica dalje, s kakvom sluškinjom koja mu sjedi na koljenima i guta ostrige i pivo. Kad ima slobodan dan, leži u krevetu do podneva, oblači čistu košulju, kocka se za piće, a poslije ručka opet liježe u krevet. Ništa mu nije posve zbiljsko osim *boulota*, pića i spavanja; a od svega toga spavanje mu je najvažnije.

Jedne noći, u sitne sate, baš pod mojim prozorom dogodilo se ubojstvo. Probudila me strahovita galama i kad sam prišao prozoru, vidio sam kako neki čovjek nepomično leži na pločniku; vidio sam ubojice, njih trojicu, kako zamiču za ugao. Nas nekolicina smo sišli i ustanovili da je čovjek posve mrtav, lubanja mu je smrskana komadom olovne cijevi. Sjećam se boje krvi, čudnovato grimizne, poput vina; kad sam se te večeri vratio kući, krv se još crvenila na kaldrmi i rekli su mi da su djeca odasvuda dolazila da je vide. Ali ono što me zapanjuje kad se toga sjetim jest da sam bio u krevetu i spavao valjda tri minute nakon ubojstva. Isto kao i većina ljudi u ulici; naprosto smo utvrdili da je s čovjekom gotovo i vratili se ravno u krevet. Mi smo radni narod, i kakvog ima smisla gubiti san zbog jednog ubojstva?

Rad u hotelu naučio me pravoj vrijednosti sna, baš kao što me gladovanje naučilo pravoj vrijednosti hrane. San je prestao biti puka tjelesna potreba; pretvorio se u nešto raskošno, u orgiju više nego odmor. Više me nisu smetale stjenice. Mario mi je otkrio siguran lijek protiv stjenica, papar posut po posteljini. Od toga sam kihao, ali stjenicama se papar gadio i sve su se preselile u druge sobe.

XVII

S trideset franaka tjedno za piće mogao sam sudjelovati u društvenom životu kvarta. Subotom smo provodili mnoge vesele večeri u malenom *bistrou* u podnožju Hôtela des Trois Moineaux.

U petnaest kvadratnih metara veliku prostoriju s podom popločenim ciglama naguralo bi se dvadesetak ljudi, i od dima se nije vidio ni prst pred nosom. Vladala je zaglušna galama jer su se svi ili drali iz petnih žila ili pjevali. Katkad se razabirala samo zbrkana buka glasova; tu i tamo zaorila bi se pjesma - »Marseljeza«, »Internacionala«, »Madelon« ili »Les Fraises et les Framboises«. Azaya, krupna, trapava seljanka koja je četrnaest sati dnevno rintala u tvornici stakla, pjevala je pjesmu »*Il aperdu ses pantalons, tout en dans ant le Charleston.*»²² Njena prijateljica Marinette, mršava, tamnopusna Korzikanka, nepokolebivo kreposna, vezala bi koljena zajedno i plesala *danse du ventre*. Stari Rougieri ulazili su i izlazili, grebli se za piće i pokušavali ispričati dugu, zamršenu priču o tome kako ih je netko jedanput nasamario za neki krevet. R., šutljiv i grobna izraza, sjedio je u svom kutku i tiho se nalijevao. Charlie, pijan, napola je plesao, a napola teturao uokolo s čašom lažnog absinta u debeloj ručici, štipao žene za grudi i deklamirao poeziju. Ljudi su igrali pikado i kockali za piće. Manuel, Španjolac, dovlačio je djevojke do šanka i tresao im kutijicu s kockama uz trbuh, za sreću. Madame F. stajala je iza šanka i vješto natakala litrenke vina kroz glineni lijevak, a uvijek je pri ruci imala mokru krpu za suđe, jer nije bilo muškarca u prostoriji koji joj se nije pokušavao udvarati. Dvoje djece, kopilad velikog Louisa zidara, sjedilo je u kutu i dijelilo čašu *siropa*. Svi su bili vrlo i sretni i duboko uvjereni da je svijet lijep, a mi ugledna grupa ljudi.

Jedno sat vremena buka se nije stišavala. A onda, oko ponoći, začuo se prodorni krik - »*Citoyens!* - i tresak stolice koja se prevrnula. Plavokosi radnik crvena lica ustao je na noge i stao udarati bocom o stol. Svi su prestali pjevati; uokolo se pronijelo, - Psst! Furex počinje - Furex je bio čudnovat svat, klesar iz Limousina koji je marljivo radio čitavog tjedna, a subotom bi se napijao dok ga ne obuzme ludilo. Izgubio je pamćenje i nije se sjećao ničega što se dogodilo prije rata, a po svoj prilici bi ga uništilo piće da se Madame F. nije za njega brinula. U subotu uvečer, oko pet sati, rekla bi, - Uхватite Furexa prije nego što potroši plaću - a kad su ga uhvatili, ona bi mu oduzela sav novac, i ostavila mu dovoljno za jednu dobru pijanku. Jednog tjedna joj je pobjegao, i dok se na smrt pijan valjao po Place Monge, udario ga je auto i ozbiljno ozlijedio.

Čudno je bilo što je Furex, premda komunist dok je bio trijezan, odjednom postao žestoki rodoljub kad bi se napio. Večer je započinjao na dobrim komunističkim načelima, ali nakon četiri, pet litara pretvorio bi se u neobuzdanog šovinista, pa stao razotkrivati špijune, izazivati sve strance na borbu i, ako ga ne bismo spriječili, bacati boce uokolo. Negdje u toj fazi održao bi govor - jer je svake subote uvečer držao rodoljubni govor. Govor je uvijek bio isti, od riječi do riječi. Glasio je ovako:

- Građani Republike, ima li ovdje Francuza? Ako ovdje ima Francuza, ustajem da ih podsjetim - da ih podsjetim, daklem, na slavne dane rata. Kad se čovjek sjeti tog vremena drugarstva i heroizma - onda se čovjek, daklem, sjeti tog vremena drugarstva i heroizma. Kad se sjetimo svih junaka koji su poginuli - sjetimo se daklem, svih junaka koji su poginuli. Građani Republike, ja sam bio ranjen kod Verduna...

²² izgubio je hlače plešući charleston

Ovdje bi se djelomično svukao i pokazao ranu koju je zadobio kod Verduna. Zaorio se pljesak. Činilo nam se da ništa na svijetu ne može biti smješnije od Furexovog govora. On je u čitavom kvartu bio glasovit. Ljudi su dolazili iz drugih *bistroa* da ga gledaju kad počne izvoditi.

Šapatom smo se dogovorili da izazovemo Furexa. Namignuvši ostalima, jedan je čovjek zatražio tišinu i zamolio ga da pjeva Marseljezu. Pjevao je dobro, lijepim basom, s rodoljubnim jecanjem duboko u grudima. Kad je došao do »*Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons!*« iskrene suze kotrljale su mu se niz obraze. Bio je previše pijan da bi primijetio kako mu se svi smiju. A onda su ga, čas prije nego što je završio pjesmu, dva snažna radnika zgrabila svaki s jedne strane i držala ga, dok je Azaya poviknula - *Vive l'Allemagne!* - tik izvan njegova dohvata. Furex se sav zajapurio na tu uvredu. Svi su u *bistrou* počeli u glas vikati - *Vive l'Allemagne! A bas la France!* - dok se Furex otimao kako bi ih se dočepao. Ali odjednom nam je pokvario zabavu. Probljedio je, omlitavio, i prije nego što ga je itko mogao spriječiti, izbljuvao se po stolu. Onda ga je Madame F. zgrabila poput vreće i odnijela u krevet. Ujutro se ponovo pojavio miran i uljudan, i kupio primjerak *L'Humanité*.

Stol smo obrisali krpom, Madame F. donijela je još litrenki i kruha, te smo se ozbiljno latili čaše. Bilo je još pjevanja. Ušao je putujući pjevač s bendžom i zabavljao nas za novčić od pet sua. Jedan Arapin i djevojka iz susjednog *bistroa* izveli su ples u kojem muškarac vitla obojenim drvenim falusom veličine valjka za tijesto. U sveopćoj larmi sad bi tu i tamo nastupilo zatišje. Ljudi su počeli pričati o svojim ljubavnim jadima, o ratu, o pecanju na Seini, o tome kako se najbolje *faire la révolution* i o različitim dogodovštinama. Charlie, koji se opet otriježnio, preuzeo je glavnu riječ i pet minuta razglabao o svojoj duši. Otvorili smo vrata i prozore da se prostorija provjetri. Ulica se praznila, a u daljini se čuo usamljeni mljekarski vlak kako grmi niz Boulevard St. Michel. Povjetarac nam je hladio čela, a oporo afričko vino još je klizilo niz grlo; još smo bili sretni, ali sad u meditativnom raspoloženju, prošla nas je vika i veselje.

U jedan sat više nismo bili sretni. Osjetili smo kako jenjava radost večeri i užurbano zahtijevali još vina, ali Madame F. sad je razvodnjavala vino tako da više nije imalo isti okus. Muškarci su postajali svadljiviji. Silom su ljubili djevojke i gurali im ruke u njedra, pa su one odlazile kako im se ne bi dogodilo nešto gore. Veliki Louis, zidar, napio se i puzao po podu, lajući i pretvarajući se da je pas. Drugima je išao na živce i udarali su ga nogom kad bi prošao pokraj njih. Ljudi su grabili jedan drugoga za ruku te počinjali duge, zamršene ispovijesti, i ljutili se kad ih nitko ne bi slušao. Gomila se prorijedila. Manuel i još jedan čovjek, obojica kockari, prešli su u arapski *bistro* gdje se kartalo do zore. Charlie je odjednom posudio trideset franaka od Madame F. i nestao, vjerojatno u bordel. Ljudi su počeli ispijati čaše do dna, kratko pozdravljati - *'Sieurs, dames!* - i odlaziti na spavanje.

Do pola dva isparila je i posljednja kaplja užitka i ostala je samo glavobolja. Shvatili smo da nismo divni stanovnici divnog svijeta, već hrpa slabo plaćenih radnika koja se opija do mučnine i očaja. I dalje smo ispijali čaše, ali tek iz navike, i odjednom nam se vino učinilo odvratnim. Glava mi se napuhnula kao balon, pod se ljuljao, jezik i usne potamnili su mi, umrljani vinom. Napokon to više nije nikamo vodilo. Nekoliko ljudi izašlo je u dvorište iza *bistroa* da povraća. Odvukli smo se na spavanje, srušili napola obučeni u krevet i ostali tako deset sati.

Ovako sam uglavnom provodio subotnje večeri. U cjelini, za ona dva sata potpune, mahnite sreće vrijedilo je podnijeti glavobolju koja je slijedila. Za mnoge muškarce u kvartu, neoženjene i bez ikakve budućnosti, tjedna pijanka bila je jedino

zbog čega je vrijedilo živjeti.

XVIII

Jedne subote uvečer Charlie nam je u *bistrou* ispričao dobru priču. Pokušajte ga sebi dočarati - pijanog, ali dovoljno trijeznog da suvislo govori. Udara šakom o metalni šank i traži tišinu:

- Tišina, *messieur et dames*, tišina, zaklinjem vas! Poslušajte ovo što ću vam ispričati. Priča koja se pamti, poučna priča, jedna od uspomena na profinjen i civiliziran život. Tišina, *messieurs et dames*!

- To se dogodilo u vrijeme kad sam zapao u oskudicu. Znae kako je to - kako je strašno kad se profinjen čovjek nađe u takvom stanju. Nije mi stigao novac od kuće; sve sam založio i nije mi preostao nikakav izlaz osim da radim, a to nikako nisam htio. U to vrijeme živio sam s jednom djevojkom - zvala se Yvonne - krupnom, priglupom seljankom kao što je naša Azaya, žute kose i debelih nogu. Nas dvoje nismo ništa jeli tri dana. *Mon Dieu*, kakve patnje! Djevojka je hodala gore-dolje po sobi držeći se rukama za trbuh i zavijala poput pseta, jer da umire od gladi. To je bilo strašno.

- Ali za inteligentnog čovjeka ništa nije nemoguće. Postavio sam samom sebi pitanje, »Kako najlakše doći do novca bez rada?« I smjesta mi se nametnuo odgovor: »Da bi se lako došlo do novca, moraš biti žensko. Zar nema svaka žena nešto na prodaju?« I onda, dok sam ležao i razmišljao što bih sve učinio da sam žena, napamet mi je pala jedna ideja. Sjetio sam se državnog rodilišta - znate li državno rodilište? To su bolnice gdje žene koje su *enceinte*²³ dobivaju besplatno obroke, a da ih nitko ništa ne pita. To se radi zato da bi se podstaklo rađanje djece. Svaka žena može tamo otići i tražiti jelo, i smjesta će ga dobiti.

»*Mon Dieu!*« pomislio sam, »da sam barem žensko! Svakog bi dana jeo u toj bolnici. Tko može odrediti je li žena *enceinte* ili nije, ako je ne pregleda?«

Okrenuo sam se prema Yvonne. »Prekini to nepodnošljivo cendranje«, rekao sam, »smislio sam kako ćemo doći do hrane«.

»Kako?« rekla je ona.

»Jednostavno«, rekao sam. »Otiđi u državno rodilište. Reci im da si *enceinte* i traži hranu. Dat će ti dobar obrok, a nitko te neće ništa pitati.«

Yvonne se zgrozila. »*Mais, mon Dieu*«, povikala je. »Ja nisam *enceinte!*«

»Vrlo važno«, rekao sam. »Tome ćemo lako doskočiti. Potreban je samo jedan jastučić - možda dva jastučića. To je nadahnuće s neba, *ma chère*. Nemoj da nam propadne.«

- Uglavnom, na kraju sam je uvjerio, posudili smo jastučić, ja sam je pripremio i odveo u rodilište. Primili su je raširenih ruku. Dali su joj juhu od kupusa, goveđi gulaš, krumpir pire, kruh, sir, pivo i sve moguće savjete u vezi djeteta. Yvonne se nažderala tako da je gotovo pukla, a uspjela je ubaciti i nešto kruha i sira u džep za mene. Vodio sam je tamo svakog dana dok nisam opet imao novaca. Spasila nas je moja inteligencija.

- Sve je glatko teklo godinu dana. Ponovno sam bio s Yvonne i jednog dana šetali smo niz Boulevard Port Royal, blizu kasarni. Odjednom je Yvonne razjapila usta i počela naizmjenice crvenjeti i blijedjeti.

---

²³ trudna

»*Mon Dieu!*« uzviknula je, »vidi tko dolazi! To je sestra koja je radila u rodilištu. Sa mnom je gotovo!«

»Brzo!« rekao sam, »bježi!« Ali bilo je prekasno. Sestra je prepoznala Yvonne i prišla nam je smiješeći se. Bila je to visoka, debela žena s naočalima sa zlatnim okvirom, crvenih obraza poput jabuke. Ona majčinska vrst žene koja svuda rado zabada nos.

»Nadam se da ste dobro, *ma petite*«, rekla je ljubazno. »A i vaša beba je dobro? Je li dečko kao što ste se nadali?«

Yvonne je počela drhtati tako jako da sam je morao uhvatiti za ruku. »Ne«, rekla je najzad.

»Ah, dakle, *évidemment*, djevojčica?«

Tu je Yvonne, glupača, potpuno izgubila glavu. »Ne«, zaista je to ponovo kazala.

Sestra se zbunila. »*Comment!*« uzviknula je, »ni dečko, ni djevojčica! Ali kako je to moguće?«

- Možete i sami zamisliti, *messieurs et dames*, bio je to opasan trenutak. Yvonnino lice poprimilo je boju cikle i činilo se da će joj svakog časa poteći suze; još samo sekunda i bila bi sve priznala. Sam Bog zna što bi se dogodilo. Ali ja, ja sam sačuvao hladnokrvnost; uskočio sam i spasio čitavu situaciju.

»Bili su dvojci«, rekao sam mirno.

»Dvojci!« povikala je sestra. I bila je tako vesela da je zagrlila Yvonne i poljubila je pred svima u oba obraza.

»Da, dvojci.,«

XIX

Jednoga dana, kad smo u Hôtelu X radili već pet ili šest tjedana, Boris je nestao bez upozorenja. Navečer sam ga zatekao kako me čeka u Rue de Rivoli. Radosno me udario po ramenu.

- Napokon slobodni, *mon ami!* Već ujutro možeš dati otkaz. Auberge se sutra otvara.

- Sutra?

- Pa, možda će nam trebati dan ili dva da sredimo stvari. Ali u svakom slučaju, gotovo je s kafeterijom! *Nous sommes lancés, mon ami!*²⁴ Već sam iz zalagaonice otkupio svoj frak.

Tako se srdačno ponašao da sam bio siguran kako nešto nije u redu, i nisam uopće želio ostaviti svoj siguran i udoban posao u hotelu. Međutim, budući da sam to obećao Borisu, dao sam otkaz, i slijedećeg jutra u sedam došao sam do Auberge de Jehan Coturd. Vrata su bila zaključana, te sam pošao u potragu za Borisom, koji je opet pobjegao iz svog hotela, a da nije platio račun, i unajmio sobu u Rue de La Croix Nivert. Zatekao sam ga kako spava u krevetu s djevojkom koju je negdje pokupio večer prije i za koju mi je rekao da ima »narav punu razumijevanja«. Što se tiče restorana, izjavio je da je sve sređeno; ima još samo nekoliko sitnica za koje se valja pobrinuti prije otvaranja.

U deset sam uspio izvući Borisa iz kreveta i otključali smo vrata restorana. Jednim pogledom vidio sam što znači »nekoliko sitnica«. Ukratko: preuređenje se nije maklo ni koraka od naše posljednje posjete. Štednjaci za kuhinju nisu još stigli, nisu priključili vodu i struju, a još je štošta valjalo obojati, lakirati i urediti. Moralo bi se desiti čudo da se restoran otvori za deset dana, a sudeći po stanju stvari, sve bi moglo pasti u vodu, a da do otvaranja nikad ni ne dođe. Bilo je jasno što je na stvari. *Patronu* je ponestalo novaca, pa je zaposlio osoblje (nas četvero) kako bi nas iskoristio umjesto radnika. Naše usluge bile bi praktički besplatne, jer konobari ne dobivaju plaću, a mene bi, doduše, morao platiti, ali me ne bi morao hraniti sve dok se restoran ne otvori. Zapravo nas je izigrao za nekoliko stotina franaka, jer je poslao po nas prije nego što se restoran otvorio. Ostavili smo dobar posao ni za što.

Boris je, međutim, bio pun nade. Po glavi mu se vrzmala samo jedna misao, a to je kako mu se napokon pružila prilika da bude konobar i da ponovno nosi frak.

Za to je bio posve pripravan deset dana raditi besplatno, mada je postojala mogućnost da na koncu ostane bez posla. - Strpljenja! - neprestano je govorio. - Sve će se srediti samo od sebe. Čekaj dok se restoran otvori, a onda će nam se sve vratiti. Strpljenja, *mon ami!*

Strpljenje nam je zaista bilo potrebno, jer su prolazili dani, a restoran se nije ni primakao otvorenju. Čistili smo podrume, postavljali police, skidali žbuku sa zidova, lakirali drvenariju, ličili strop, pločali pod. Ali glavni posao, kanalizacija, plin i struja, još je stajao u mjestu zato što *patron* nije mogao platiti račune. Očito nije imao ni prebijene pare, jer nije plaćao ni najmanje račune, a razradio je vještinu da hitro nestane kad netko od njega zatraži novac. Zbog te mješavine prepredenosti i aristokratskog ponašanja bilo je s njim vrlo teško izaći na kraj. Tugaljivi vjerovnici neprestano su ga

---

²⁴ Krenulo nam je

dolazili tražiti, a on nas je uputio da uvijek kažemo kako je on u Fontainebleau, ili u Saint Cloudu, ili u kojem drugom mjestu na sigurnoj udaljenosti. U međuvremenu sve me više i više mučila glad. Otišao sam iz hotela s trideset franaka u džepu i smjesta sam morao preći na ishranu suhim kruhom. Boris je u početku uspio od *patrona* izmamiti predujam od šezdeset franaka, ali pola je potrošio da otkupi svoju konobarsku odoru, a pola na djevojku naravi pune razumijevanja. Dnevno je posuđivao tri franka od Julesa, drugog konobara, i trošio ih na kruh. Nekih dana nismo imali novaca čak ni za duhan.

Katkad bi došla kuharica da pogleda kako napreduju radovi, a kad bi vidjela da u kuhinji još nema ni tava ni lonaca, obično bi se rasplakala. Jules, drugi konobar, uporno je odbijao pomagati kod posla. Bio je Mađar, sitni, tamnopusi čovječuljak s naočalama, oštih crta lica i vrlo brbljav; prije je studirao medicinu, ali je prekinuo studije zbog neimaštine. Volio je pričati dok drugi ljudi rade, i ispriповjedio mi je sve o sebi i o svojim idejama. Čini se da je bio komunist, i zastupao je različite čudnovate teorije (mogao je dokazati brojkama kako je pogrešno raditi), a kao i većina Mađara, bio je strastveno ponosan. Ponosni i lijeni ljudi nikad nisu dobri konobari. Jules se rado hvalisao time kako je jednom, kad ga je gost u restoranu uvrijedio, izlio tanjur vruće juhe gostu za vrat, a onda napustio restoran, a da nije ni čekao da ga otpuste.

Kako su dani prolazili, Julesa je sve više obuzimao gnjev zato što nas je *patron* nadmudrio. Govorio je oratorski i pritom pomalo pijuckao. Obično je hodao gore dolje, mahao šakom i pokušavao me nagovoriti da ne radim:

- Pusti tu četku, glupane jedan! Ti i ja pripadamo ponosnim rasama; mi ne radimo zabadava, kao ovi prokleti ruski slugani. Kažem ti, da me ovako prevare, to je za mene pravo mučenje. Dogodilo mi se u životu da sam povraćao, kad me netko prevario samo za pet sua. Da, povraćao od bijesa.

- Osim toga, *mon vieux*, ne zaboravi da sam ja komunist. *A bas la bourgeoisie!* Je li me ikad itko živ vidio da radim kad mogu izbjeći rad? Ne. I ne samo da se ja ne mučim radeći kao vi budale, nego i kradem, samo da bih pokazao svoju nezavisnost. Jednom sam radio u restoranu gdje je *patron* mislio da se prema meni može ponašati kao prema psu. Pa, za osvetu sam otkrio kako da mu kradem mlijeko iz kanti i ponovno ih zapečatim tako da to nitko ne primijeti. Kažem ti, pio sam mlijeko danju i noću. Svakog dana popio bih četiri litre mlijeka, a usto pola litre slatkog vrhnja. *Patron* se izbezumio pokušavajući otkriti kamo nestaje to mlijeko. Nije da se meni pilo to mlijeko, razumiješ ti mene, mlijeko mi se gadi; to je stvar principa, samo principa.

- A onda, nakon tri dana počeo me užasno boljeti trbuh i otišao sam liječniku. »Pa što ste jeli« pita me on. Kažem ja: »Pijem četiri litre mlijeka dnevno i pola litre slatkog vrhnja«. »Četiri litre!« kaže on. »Onda smjesta prestanite. Raspuknut ćete se ako tako nastavite«. »Baš me briga«, velim ja. »Za mene je najvažniji princip. Pit ću to mlijeko pa makar pukao«.

- A onda me idućeg dana *patron* uhvatio kako kradem mlijeko. »Otpušten si«, kaže, »odlaziš na kraju ovog tjedna!«. »*Pardon, monsieur*«, kažem ja. »Odlazim ovog jutra«. »Ne, ne može«, kaže on, »potreban si mi do subote«. »U redu, *mon patron*«, mislim ja u sebi. »Vidjet ćemo kome će prvom dodijati«. I onda sam se prihvatio razbijanja posuđa. Prvog dana razbio sam devet tanjura, drugog trinaest; nakon toga *patron* je bio sretan da me se riješi. Ah, nisam ja obični ruski mužik...

Prošlo je deset dana. Nastupila su teška vremena. Više uopće nisam imao novaca, a već sam nekoliko dana kasnio sa stanarinom. Motali smo se po sumornom, praznom restoranu, odviše gladni da bismo se prihvatili preostalog posla. Sad je samo još Boris vjerovao da će se restoran ikad otvoriti. Čvrsto je odlučio da postane *maitre d' hôtel*,

izmislio je nekakvu teoriju kako je *patronov* novac u dionicama, te ovaj čeka povoljan trenutak da ih proda. Desetog dana više nisam imao što ni jesti ni pušiti, pa sam rekao *patronu* da ne mogu dalje raditi, ako mi ne isplati predujam. Spokojno kao i obično, *patron* mi je obećao predujam, a onda, po staroj navadi, nestao. Otpješačio sam komad puta do kuće, ali nisam bio u stanju da se svađam s Madame F. radi stanarine, pa sam noć proveo na klupi na bulevaru. Bilo je vrlo neudobno - naslon mi se usjekao u leđa - i mnogo hladnije nego što sam očekivao. U dugim, dosadnim satima od zore do početka posla imao sam dovoljno vremena da razmišljam o tome kako sam bio glup što sam se predao u ruke ovim Rusima.

A onda se ujutro sreća okrenula. *Patron* se očito nekako sporazumio s vjerovnicima, jer se pojavio s novcem u džepu, ponovno pokrenuo radove na uređenju i isplatio mi predujam. Boris i ja kupili smo makarona i konjska jetrica, i pojeli naš prvi topli obrok u deset dana.

Došli su radnici i radovi su se priveli kraju, sve na brzinu i nevjerovatno traljavo. Stolovi su, na primjer, imali biti pokriveni čohom, ali kad je *patron* ustanovio da je čoha skupa, kupio je umjesto toga stare vojničke pokrivače, koji su nepopravljivo smrdjeli po znoju. Dakako, prekrit će ih stolnjaci (karirani, da se slažu s »normandijskim« unutrašnjim uređenjem). Posljednje noći radili smo do dva ujutro kako bismo sve pripremili. Suđe je stiglo tek u osam, a budući da je bilo novo, morali smo sve oprati. Pribor za jelo stigao je tek idućeg jutra, kao i kuhinjske krpe, tako da smo suđe brisali starom *patronovom* košuljom i jastučnicom koju nam je posudila palikuća. Radili smo samo Boris i ja. Jules se izvukao, a *patron* i njegova žena sjedili su u baru s jednim vjerovnikom i prijateljima Rusima, pijući za uspjeh restorana. Kuharica je u kuhinji naslonila glavu na stol i plakala, jer je morala kuhati za pedeset ljudi, a lonaca i tava nije bilo dovoljno niti za deset. Oko ponoći imali smo užasan razgovor s nekim vjerovnicima koji su došli da nam oduzmu osam bakrenih zdjela što ih je *patron* nabavio na vjeresiju. Podmitili smo ih s pola boce konjaka.

Jules i ja propustili smo posljednji metro i morali smo prespavati na podu u restoranu. Prvo što smo ujutro vidjeli bila su dva krupna štakora koja su sjedila na kuhinjskom stolu i jela šunku. To sam shvatio kao loš znamen, i bio sam sigurniji nego ikad da Auberge de Jehan Cottard neće uspjeti.

XX

Patron me zaposlio kao kuhinjskog *plongeur*; to jest, posao mi je bio da perem suđe, držim kuhinju u redu, pripremam povrće, kuham čaj, kavu i pravim sendviče, kuham jednostavnija jela, te da budem potrkalo. Plaća je iznosila, kao i obično, petsto franaka mjesečno plus hrana, ali nisam imao slobodnog dana, niti određena radnog vremena. U Hôtelu X imao sam priliku vidjeti ugostiteljstvo u najboljem izdanju, s neograničenim sredstvima i dobrom organizacijom. Sada sam, u Auberge, upoznao kako se odvija posao u izrazito lošem restoranu. To vrijedi opisati, jer u Parizu postoji na stotine sličnih restorana, i svaki posjetilac povremeno ruča ili večera u kojem od njih.

Moram napomenuti da Auberge nije bila obična krčma u koju zalaze studenti i radnici. Kod nas se nije mogao pojesti pristojan obrok za manje od dvadeset i pet franaka, a restoran je odisao slikovitim, umjetničkim ugođanjem, što ga je podizalo na društvenoj ljestvici. Bar oslikan nepristojnim slikama, normandijske dekoracije - lažne grede po zidovima, električna svjetla udešena tako da nalikuju na svijeće, »seljačka« keramika, pa čak i panj kraj vrata - *patron* i glavni konobar ruski oficiri, a mnogi gosti ruske izbjeglice s titulama. Ukratko, bili smo nedvojbeno šik.

Svejedno, uvjeti iza kuhinjskih vrata podsjećali su na kotac. Jer ovako je bio organiziran naš rad.

Kuhinja je bila duga četiri i po metra, široka dva i po, a pola toga prostora zauzimali su štednjaci i stolovi. Sve lonce morali smo držati na policama izvan domašaja, a bilo je mjesta samo za jednu kantu za smeće. Kanta za smeće obično bi se do podne prepunila, a na podu bi se nakupio tri centimetra debeli sloj zgažene hrane.

Za kuhanje smo imali samo tri plinska štednjaka bez pećnice, tako da smo pečenje morali slati u pekaru.

Nije bilo smočnice. Umjesto toga služila nam je napola natkrivena šupa u dvorištu, usred koje je raslo drvo. Meso, povrće i slično ležalo je tamo na goloj zemlji, tako da su se štakori i mačke gostili.

Nije bila uvedena vruća voda. Vodu za pranje suđa morali smo zagrijavati u loncima, a budući da za njih nije bilo mjesta na štednjacima dok su se kuhala jela, većinu tanjura prali smo u hladnoj vodi. To je, uz meki sapun i tvrdu parišku vodu, značilo da smo masnoću s tanjura skidali novinskim papirom.

Imali smo tako malo zdjela da sam svaku morao oprati čim bi se jednom upotrijebila, umjesto da ih sve ostavim za navečer. Samo na to gubio sam sigurno sat dnevno.

Budući da se štedjelo na troškovima kod električnih instalacija, obično bi u osam navečer došlo do kratkog spoja. *Patron* nam je za kuhinju davao samo tri svijeće, a kuharica je tvrdila da je tri nesretan broj, pa smo palili samo dvije.

Mlinac za kavu posudili smo iz obližnjeg *bistroa*, a kantu za smeće i metle od pazikuće. Na kraju prvog tjedna kuhinjske krpe nisu se vratile iz praonice, jer nije bio plaćen račun. Imali smo poteškoća s inspektorom rada koji je otkrio da među osobljem nema ni jednog Francuza; nekoliko puta je u četiri oka razgovarao s *patronom* i vjerujem da ga je morao podmititi. Neprestano su nas proganjali vjerovnici iz električne kompanije, a kad su otkrili da smo ih pripravnici potplatili aperitivima, dolazili su svakog jutra. Zadužili smo se u trgovini i uskratili bi nam vjeresiju da se trgovčevoj ženi

(brkatoj dami od šezdesetak godina) nije svidio Jules kojeg smo svakog jutra slali da je udobrovolji. Isto sam tako ja morao svakog dana potrošiti jedan sat na cjenkanje za povrće u Rue du Commerce, kako bih uštedio nekoliko centimea.

Tako je to kad se restoran otvara s nedostatnim kapitalom. A u tim uvjetima od kuharice i mene očekivalo se da poslužimo trideset ili četrdeset obroka dnevno, a kasnije ćemo služiti i stotinu. Od prvoga dana bilo je to za nas previše. Kuharičino radno vrijeme trajalo je od osam ujutro do ponoći, a moje od sedam ujutro do pola jedan idućeg jutra - sedamnaest i po sati gotovo bez prekida. Nismo imali vremena da sjednemo sve do pet poslije podne, a čak i onda nismo imali kamo sjesti, osim na kantu za smeće. Boris, koji je stanovao u blizini i nije morao hvatati posljednji metro, radio je od osam ujutro do dva slijedećeg jutra - osamnaest sati dnevno, sedam dana tjedno. Takvo radno vrijeme, premda neuobičajeno, nije u Parizu ništa izuzetno.

Život je ubrzo ušao u kolotečinu prema kojoj je Hôtel X djelovao poput praznika. Svakog jutra u šest prisilio bih samog sebe da ustanem; nisam se brijao, već se samo katkad umio, pa odjurio na Place d' Italie i izborio mjesto u metrou. U sedam sam već bio u groznoj, hladnoj, prljavoj kuhinji, gdje su kore krumpira, kosti i riblji repovi ležali razbacani po podu, a gomila tanjura slijepljenih od masnoće čekala me još od sinoć. Nisam se mogao odmah prihvatiti pranja tanjura, jer je voda bila hladna, a osim toga morao sam donijeti mlijeko i skuhati kavu, budući da su ostali stizali u osam i očekivali da zateknu gotovu kavu. Povrh svega, uvijek me je čekalo nekoliko bakrenih tava. Te bakrene tave prokletstvo su *plongeuovog* života. Mora ih se ribati pijeskom i žicom, svaku dobrih deset minuta, a onda izvana laštiti sredstvom za čišćenje bakra. Srećom, izgubilo se umijeće pravljenja tih tava i one postupno nestaju iz francuskih kuhinja, premda se još uvijek mogu kupiti polovne.

Kad bih počeo prati tanjure, kuharica bi me odvušla da počnem guliti luk, a kad bih počeo s lukom, došao bi *patron* i poslao me da kupim kupus. Kad bih se vratio s kupusom, *patronova* žena naredila bi mi da odem u neki kilometar udaljeni dućan i kupim joj lončić kreme; po povratku dočekala me hrpa povrća, a tanjuri još neoprani. Ovako su nam se zbog naše nesposobnosti poslovi nagomilavali čitavog dana, i neprestano smo bili u zaostatku.

Do deset sari sve je išlo razmjerno lako, premda smo radili brzo, i nitko nije gubio živce. Kuharica je nalazila vremena da priča o svojoj umjetničkoj naravi, da me upita ne mislim li da je Tolstoj *épatant*,²⁵ da pjeva lijepim sopranom dok rečka govedinu na dasci. Ali u deset konobari bi bučno počeli zahtijevati svoj ručak - oni su obično ručali ranije - a u jedanaest pristizali su prvi gosti. Odjednom bi zavládala žurba i otresitost. Ovdje nije bilo one bjesomučne jurnjave i dreke kao u Hôtelu X, već neka atmosfera smušenosti, sitnog inata, a svi kao da su na rubu živaca. Sve to zapravo je proizlazilo iz neudobnosti. U kuhinji je bilo nepodnošljivo skućeno, posuđe smo odlagali na pod i neprestano smo morali paziti da ga ne zgazimo. Kuharica bi me dohvatila golemom stražnjicom kamo god pošla. Neprestano je sipala pravu bujicu zanovijetanja i naredbi:

- Ti neizrecivi idiote! Koliko puta sam ti rekla da ne cijediš ciklu? Brzo, pusti me do sudopera! Odloži ove noževe; požuri s tim krumpirima. Što si učinio s mojim cjedilom? Joj, pusti te krumpire. Nisam li ti rekla da skineš pjenu s juhe? Ukloni tu vodu sa štednjaka. Pusti pranje suđa, nasjeckaj mi celer. Ne, ne tako, budalo, ovako. Eto vidiš! Vidi kako si pustio da mi grašak prekipi! Primi se posla i očisti haringe. Gledaj, ti ovo zoveš čistim tanjurom? Obriši ga pregačom. Spusti tu salatu na pod. Tako je, stavi je baš

²⁵ divan

tu, gdje ću u nju sigurno stati! Pazi, u onom loncu ti kipi! Dodaj mi onu tavu. Ne tu, onu drugu. Stavi ovo na štednjak. Baci ove krumpire. Nemoj gubiti vrijeme, samo ih baci na pod. Malo ih zgazi. A sad pospi pilovine; ovaj pod je pravo klizalište. Pazi, budalo, gori ti odrezak! *Mon Dieu*, zašto su mi poslali idiota za *plongeur*? S kim sad razgovaraš? Znaš li ti da je moja tetka bila ruska grofica? - itd, itd, itd.

To je trajalo sve do tri sata bez velikih promjena, osim što bi oko jedanaest kuharica obično doživjela *crise de nerfs* i briznula u plač. Od tri do pet nastupalo je prilično mirno razdoblje za konobare, ali kuharica je još uvijek imala pune ruke posla, a ja sam radio najbrže što sam mogao, jer me čekala gomila prljavog suđa i utrkiavao sam se sam sa sobom da ga operem, barem djelomično, prije nego što počne večera. Pranje suđa bilo je dvostruko otežano primitivnim uvjetima - pretijesan prostor za sušenje, mlaka voda, ljepljive krpice za suđe i sudoper koji bi se začepio jedanput svakoga sata. U pet sati kuharica i ja nismo više mogli stajati na nogama, jer nismo niti što jeli, niti sjeli od sedam ujutro. Obično bi se srušili, ona na kantu za smeće, a ja na pod, popili bocu piva, i ispričali se jedno drugome za ono što smo govorili ujutro. Čaj nas je držao u pogonu. Uvijek smo pazili da na štednjaku imamo lonac čaja i tokom dana pili smo ga na litre.

U pola šest žurba i svađe ponovo su počeli, sada još gore nego prije, jer su svi bili iscrpljeni. Kuharica je doživljavala *crise de nerfs* u šest, a onda opet u devet; krize su nadolazile tako uredno da se po njima moglo odrediti točno vrijeme. Sručila bi se na kantu za smeće, počela histerično jecati i plakati kako nikad, ne, nikad, nije mislila da će na ovakvo što spasti; njeni živci to ne mogu podnijeti; studirala je glazbu u Beču; mora izdržavati nepokretnog muža, itd, itd. U drugo vrijeme čovjek bi se nad njom sažalio, ali kako smo svi bili umorni, njeno nas je cviljenje naprosto dovodilo do bjesnila. Jules bi stao kraj vrata i oponašao je kako jeca. *Patronova* je žena zanovijetala, a Boris i Jules svađali su se po čitav dan, jer je Jules zabušavao na poslu, a Boris, kao glavni konobar, uzimao je sebi veći dio napojnica. Već drugog dana nakon što se restoran otvorio gotovo su se potukli u kuhinji zbog napojnice od dva franka, pa smo ih kuharica i ja morali razdvojiti. Jedina osoba koja nikad nije zaboravila na pravila ponašanja bio je *patron*. Imao je isto radno vrijeme kao i svi mi ostali, ali nikakvog posla, jer zapravo je njegova žena svime upravljala. Njegov jedini posao, osim da naručuje namirnice, bio je da stoji u baru, puši cigarete i djeluje gospodski, a to je radio savršeno.

Kuharica i ja obično bi uhvatili vremena da povečerao između deset i jedanaest uvečer. U ponoć kuharica bi ukrala zamotuljak hrane za muža, sakrila ga u odjeću i otišla, jadikujući kako će je ovo radno vrijeme dotući i kako ujutro daje otkaz. Jules je također odlazio u ponoć, obično nakon rasprave s Borisom, koji je morao nadgledati bar do dva ujutro. Između dvanaest i pola jedan ja bih pokušao oprati što više suđa. Nije bilo vremena da obavim to propisno, pa sam jednostavno otirao masnoću s tanjura ubrusom. Smeće na podu ostavljao sam kako jest, samo bih katkad ono najgore pomeo ispod štednjaka.

U pola jedan oblačio sam sako i žurio prema izlazu. *Patron*, spokojan kao uvijek, zaustavio bi me dok sam prolazio kraj bara. - *Mais, mon cher monsieur*, kako umorno djelujete! Molim vas, učinite mi uslugu i prihvatite ovu času konjaka. - Dodao bi mi čašu konjaka tako uljudno kao da sam ja kakav ruski grof, a *ne plongeur*. Prema svima nama se tako ponašao. To nam je bila naknada zato što smo radili sedamnaest sati dnevno.

U pravilu posljednji metro bio je gotovo prazan - velika prednost, jer sam mogao sjesti i odspavati četvrt sata. Obično sam oko pola jedan već bio u krevetu. Katkad sam propustio posljednji metro pa bih morao spavati na podu u restoranu, ali to me nije

smetalo jer sam u to vrijeme mogao spavati i na golom kamenu.

XXI

Ovakav život trajao je oko petnaest dana, s tim što je posla bilo nešto više, jer je u restoran dolazilo sve više gostiju. Mogao sam sebi uštedjeti oko jedan sat dnevno (da sam unajmio sobu blizu restorana, ali nisam uspijevao naći vremena da potražim novu sobu - niti, kad je već o tome riječ, da odem na šišanje, pročitam novine, i pa čak ni da se potpuno svučem. Nakon deset dana uhvatio sam petnaest slobodnih minuta, te napisao pismo svom prijatelju B. u Londonu i upitao ga može li mi pronaći kakav posao - bilo kakav, samo da mogu spavati više od pet sati na noć. Jednostavno nisam bio dorastao tome da radim sedamnaest sati dnevno, premda ima mnogo ljudi kojima je to nešto sasvim prirodno. Kad čovjek previše radi, dobar je lijek protiv samosažaljenja sjetiti se da tisuće ljudi u pariškim restoranima rade toliko sati dnevno i radit će tako ne tek nekoliko tjedana, nego godinama. U bistrou kraj mog hotela jedna je djevojka radila od sedam ujutro do ponoći čitave godine, a sjedala je samo da nešto prigrize. Sjećam se kako sam je jedanput pozvao na ples, a ona se nasmijala i rekla mi da nekoliko mjeseci nije zakoračila dalje od ugla svoje ulice. Bolovala je od sušice i umrla je negdje u vrijeme kad sam ja otišao iz Pariza.

Nakon samo tjedan dana svi smo bili živčani od iscrpljenosti, osim Julesa koji je uporno zabušavao. Svađe, koje su u početku izbijale tu i tamo, sad nisu prestajale. Beskorisno prigovaranje, nalik dosadnoj kišici, znalo je trajati satima, a svakih nekoliko minuta buknuła b, prava bura uvreda. - Dodaj mi onu tavu, idiote jedan! - povikala bi kuharica (nije bila dovoljno visoka da dosegne do police na kojoj su stajale tave). - Uzmi je sama, kurvetino stara - odgovorio bih joj ja. Takve primjedbe kao da su nam same od sebe dolazile iz kužnog kuhinjskog zraka.

Svađali smo se oko nezamislivih tričarija. Na primjer, kanta za smeće predstavljala je neiscrpnı izvor sukoba - da li da je stavimo tamo gdje ja hoću, što je smetalo kuharici, ili tamo gdje ona hoće, na putu između mene i sudopera. Jednom je toliko zanovijetala, da sam najzad iz pukog inata podigao kantu za smeće i stavio je nasred kuhinje, gdje će se ona prije ili kasnije o nju spotaknuti.

- A sad, kravo jedna - rekao sam - miči je sama.

Jadna starica, za nju je to bilo preteško, pa je sjela, položila glavu na stol i briznula u plač. A ja sam joj se još podrugivao. Tako djeluje iscrpljenost na ponašanje.

Poslije nekoliko dana kuharica je prestala pričati o Tolstoju i o svojoj umjetničkoj naravi, i ona i ja više nismo razgovarali, osim službeno; Boris i Jules nisu više međusobno razgovarali, a ni jedan ni drugi nisu više razgovarali s kuharicom. Čak i Boris i ja jedva da smo više razgovarali. Ranije smo se dogovorili da se *engueulades* tokom radnog vremena ne računaju u pauzi; ali jedan smo drugome izdijelili takve uvrede da to nismo mogli zaboraviti - a osim toga, nije bilo pauze. Jules je postajao sve ljeniji i ljeniji i neprestao je krao hranu - iz osjećaja dužnosti, kako je rekao. Nas ostale nazivao je *jaune* - štrajk breherima - kad mu se nismo htjeli pridružiti u krađi. Imao je neobičnu, zloćudnu narav. Rekao mi je da katkad iz ponosa iscijedi prljavu krpicu za suđe u juhu prije nego što je posluži gostu, samo zato da bi se osvetio jednom pripadniku buržoazije.

Kuhinja je postajala sve prljavija, a štakori sve smjeliji, premda smo nekolicinu ulovili. Kad bih se ogledao po toj prljavštini - komadi sirova mesa među otpacima na podu, posvuda razbacane tave s hladnom, zgrušanom hranom, sudoper začepljen i

prekriven masnim slojem - znao sam se upitati postoji li na svijetu tako grozan restoran kao što je ovaj. Ali svi ostali izjavili su da su radili i u prljavijim restoranima. Jules je doslovce cvao od užitka u prljavštini. Poslijepodne, kad nije imao mnogo posla, stajao bi na kuhinjskim vratima i rugao nam se što previše radimo:

- Budalo! Zašto pereš taj tanjur? Obriši ga o hlače. Baš te briga za goste. Oni pojma nemaju što se ovdje događa. Što je posao u restoranu? Režeš pile i padne ti na pod. Ispričaš se, nakloniš, izađeš; i za pet minuta vratiš se kroz druga vrata s istim piletom. To ti je posao u restoranu - itd.

I čudno, ali unatoč svoj prljavštini i traljavom poslu, Auberge de Jehan Cottard postigla je pravi uspjeh. Prvih nekoliko dana dolazili su nam samo Rusi, *patronovi* prijatelji, a za njima su slijedili Amerikanci i drugi stranci - niti jedan Francuz. A onda je jedne večeri zavladao golemo uzbuđenje, jer je stigao naš prvi Francuz. Na trenutak smo zaboravili na svađu i svi se ujedinili u naporu da serviramo dobru večeru. Boris se na prstima došuljao u kuhinju, pokazao palcem preko ramena i urotnički nam šapnuo:

- *Sh! Attention, un Français!*

Trenutak kasnije došla je *patronova* žena i šapnula:

- *Attention, un Français!* Pazite da dobije dvostruku porciju povrća.

Dok je Francuz jeo, *patronova* žena stajala je iza rešetke na kuhinjskim vratima i budno motrila izraz njegova lica. Slijedeće večeri Francuz je ponovno došao s još dva Francuza. To je značilo da stječemo dobar glas; najsigurniji znak lošeg restorana jest da ga posjećuju samo stranci. Po svoj prilici uspjeh restorana djelomice možemo zahvaliti tome što je *patron* pokazao jedan jedim tračak razuma kad je opremao restoran, pa je kupio vrlo oštre noževe za jelo. Oštri su noževi, dakako, glavna tajna uspjeha restorana. Drago mi je što je Auberge uspjela, jer je to uništilo jednu od mojih zabluda, to jest, uvjerenje da Francuzi znaju što je dobra hrana. A možda smo mi zaista i bili razmjerno dobar restoran po pariškim mjerilima; u tom slučaju, one loše restorane teško je i zamisliti.

Vrio brzo nakon što sam mu pisao, B. mi je odgovorio da mi je našao posao. Trebao bih čuvati mentalno zaostalu osobu, a to mi je zvučalo kao rajski odmor nakon Auberge de Jehan Cottard. Dočarao sam sebi u mislima kako šecem stazicama negdje na ladanju, lupkam štapom po žbunovima čičaka, jedem pečenu janjetinu i domaću pitu, i spavam deset sati svake noći na plahtama koje mirišu na lavandu. B. mi je poslao pet funti kako bih mogao platiti put i izvaditi svoje stvari iz zalagaonice, i čim je novac stigao, dao sam otkaz i otišao iz restorana. Moj nagli odlazak doveo je *patrona* u neugodnu situaciju, jer je, kao i obično, bio bez prebijene pare, pa mi je morao zakinuti trideset franaka od plaće. Doduše, počastio me čašom Courvoisiera iz 48-me, i vjerujem da je mislio kako je time pokrio razliku. Umjesto mene uposlili su jednog Čeha, vrlo vještog *plongeur*, a jadnu, staru kuharicu otpustili su nekoliko tjedana kasnije. Kasnije sam čuo da se s dvoje prvorazrednih ljudi u kuhinji *plongeurov* posao sveo na petnaest sati dnevno. Više od toga nikako se nije mogao skratiti, osim ako se ne modernizira kuhinja.

XXII

Htio bih iznijeti svoje mišljenje o životu pariškog *plongeur*a, koliko god to malo vrijedilo. Kad čovjek razmisli, čudno je da tisuće ljudi u velikom, modernom gradu provodi sve svoje budno vrijeme trljajući krpicama posuđe u vrućim, podzemnim jazbinama. Pitanje koje ja postavljam jest, zašto se nastavlja ovakav život - kojoj svrsi služi, tko želi da se to nastavlja, i zašto. Ne zauziram ovdje naprosto buntovnički, *fainéant*²⁶ stav. Pokušavam razmotriti društveni značaj *plongeu*rovog života.

Čini mi se da bi valjalo početi tvrdnjom kako je *plongeur* jedan od robova u modernom svijetu. Ne treba nad njim lijevati suze, jer je njemu bolje nego mnogim manualnim radnicima, ali ipak, nije ništa slobodniji nego da su ga kupili ili prodali. Posao mu je ropski i u njemu nema umijeća; plaćaju ga dovoljno tek da bi preživio; jedini praznici su krevet. Onemogućena mu je ženidba, a ako se oženi, i njegova žena mora raditi. Osim kakvim sretnim slučajem, za njega nema izlaza iz takvog života, osim u zatvor. U ovom trenutku u Parizu žive ljudi sa završenim fakultetima koji peru suđe deset ili petnaest sati dnevno. Ne može se reći da su se jednostavno ulijenili, jer lijen čovjek ne može biti *plongeur*; naprosto su upali u zamku rutine koja onemogućuje razmišljanje. Da *plongeur*i ikad misle, već bi odavno osnovali sindikat i počeli štrajkati za bolje uvjete rada. Ali oni ne misle, jer za to nemaju slobodna vremena; njihov život pretvorio ih je u roblje.

Pitanje je zašto to ropstvo i dalje traje? Ljudi na stanovit način uzimaju zdravo za gotovo da se svi poslovi rade u razumne svrhe. Kad vide da netko radi kakav neugodan posao, misle da sve rješavaju time što taj posao proglase nužnim. Na primjer, kopanje ugljena je težak posao, ali nužan - moramo imati ugljena. Raditi u kanalizaciji vrlo je neugodno, ali netko mora raditi u kanalizaciji. Slično je i s *plongeu*rovim poslom. Pojedini ljudi moraju jesti u restoranima, pa zato drugi ljudi moraju prati suđe osamdeset sati tjedno. To je djelo civilizacije, stoga nije pod pitanjem. O ovome vrijedi razmisliti.

Je li *plongeu*rov posao zaista nužan za civilizaciju? Imamo osjećaj da to mora biti »častan« posao, zato što je težak i neugodan, a mi smo manualni rad proizveli u vrst fetiša. Vidimo čovjeka kako siječe drvo i odmah smo uvjereni da on ispunjava društvenu potrebu, samo zato što upotrebljava svoje mišiće; ni na pamet nam ne pada da on možda siječe krasno drvo kako bi oslobodio prostor za kakav jezivi spomenik. Mislim da je isto posrijedi i kod *plongeur*a. On zarađuje kruh u znoju lica svoga, ali to još ne znači da radi nešto korisno; možda samo omogućuje luksuz koji vrlo često i nije luksuz.

Da objasnim što mislim kad kažem luksuz koji nije luksuz, poslužit ću se ekstremnim primjerom, kakav se rijetko nalazi u Evropi. Uzmimo indijskog rikšu ili teglećeg konjića. U svakom gradu na Dalekom Istoku ima na stotine rikša, pocrnjelih, mršavih jadnika što nose samo krpicu oko bedara. Mnogi su bolesni; nekima je već pedeset godina. Po suncu ili kiši, oni kaskajući prelaze kilometre, spuštene glave navlače rudo dok im se znoj cijedi niz sijede brkove. Ako idu presporo, putnik ih naziva *bahinchut*. Zarađuju trideset ili četrdeset rupija mjesečno, a nakon nekoliko godina rada iskašlju pluća.

Tegleći konjići mršave su, zločeste mrcine, kupljene za male pare jer je u njima

²⁶ neradnički

ostalo samo još par godina rada. Njihov gospodar bič drži zamjenom za hranu. Njihov se posao može izraziti nekom vrstom jednadžbe - bič plus hrana jednako energija; uglavnom dobivaju oko šezdeset posto biča i četrdeset posto hrane. Katkad im je vrat jedna živa rana, tako da čitavog dana vuku na golom mesu. Još se mogu prisiliti da rade; treba ih samo tako jako tući da bol odozada nadjača bol sprijeda. Za nekoliko godina čak ni bič više ne djeluje i konjić odlazi živoderu. To su primjeri nepotrebnog posla, jer nema stvarne potrebe za konjićima i rikšama; oni postoje samo zato što istočnjaci smatraju da je hodati prostački. To je luksuz, ali kao što svatko tko se s njima vozio zna, vrlo jadan luksuz. Oni nam pružaju malu količinu udobnosti koja se nikako ne može mjeriti s patnjama što ih trpe ljudi i životinje.

Slično je i s *plongeurom*. U usporedbi s rikšom ili teglećim konjićem on je pravi kralj, ali zapravo je u istom položaju. Rob je hotela ili restorana, a njegovo je ropstvo manje-više besmisleno. Jer, napokon, postoji li uistinu potreba za velikim hotelima i otmjenim restoranima? Oni bi nam trebali pružati luksuz, ali zapravo dobivamo tek jeftinu, traljavu imitaciju luksuza. Gotovo svi mrze hotele. Neki su restorani bolji od drugih, ali nikad u restoranu nećemo pojesti onako dobru večeru kakvu možemo za iste novce pojesti u privatnoj kući. Hoteli i restorani nedvojbeno moraju postojati, ali nema nikakve potrebe da u ropstvu drže na stotine ljudi. Posao u njima ne otežavaju najhitnije stvari, već lažni efekti koji bi trebali predstavljati raskoš. Otmjenost, kako se to obično naziva, znači naprosto da osoblje više radi i da gosti više plaćaju; nitko od toga nema nikakve koristi osim vlasnika, koji će ubrzo sebi kupiti vilu u Deauvilleu. U biti, »otmjeni« hotel je mjesto gdje stotina ljudi radi kao marva zato da bi dvjesto ljudi platilo masne pare za nešto što zapravo i ne žele. Kad bi se iz hotela i restorana izbacilo sve suvišno i kad bi se posao obavljao jednostavno i djelotvorno, *plongeur* bi radili šest ili osam sati dnevno umjesto deset ili petnaest.

Uzmimo da se podrazumijeva kako je *plongeuov* posao više manje beskoristan. Slijedi pitanje: zašto netko želi da on i dalje radi? Pokušavam zaći dalje od neposrednih ekonomskih uzroka, i dokučiti zašto netko uživa kad misli o ljudima koji su osuđeni da doživotno peru suđe. Jer nema nikakve sumnje da ljudi - dobrostojeći ljudi - zaista nalaze zadovoljstvo u takvim razmišljanjima. Rob, rekao je Markus Katon, mora raditi kad god ne spava. Nije važno je li taj rad potreban ili nije, on mora raditi, jer je rad sam po sebi dobar - barem za robove. Ovaj stav održao se do dana današnjeg i zbog njega se nagomilalo mnogo beskorisnog rintanja.

Uvjeren sam da se u dnu ispod ovog nagona za promicanjem beskorisnog rada krije puki strah od rulje. Rulja (tako teče razmišljanje) skupina je niskih životinja koje bi mogle postati opasne ako imaju slobodnog vremena; sigurnije je kad su previše zaposlene da bi mislile. Upitaju li bogataša, koji je slučajno intelektualno pošten, što misli o poboljšanju uvjeta rada, on obično kaže nešto ovako: ,

- Znamo da je bijeda neugodna; zapravo, budući da nam je tako daleka, gotovo se volimo izjedati mislima o tome kako je neugodna. Ali ne očekujte od nas da bilo što poduzmemo. Vas, niže klase, žalimo isto kao što bismo žalili šugavu mačku, ali svim silama ćemo se boriti protiv svakog poboljšanja vaših uvjeta života. Čini nam se da je ovako sigurnije. Sadašnje stanje stvari odgovara nam i nećemo riskirati da vas oslobodimo, pa čak ni da vam damo jedan slobodan sat dnevno više. Dakle, draga braćo, budući da se očito morate znojiti kako biste platili naša putovanja u Italiju, znojite se i budite prokleti.

Ovaj stav naročito zastupaju inteligentni, kultivirani ljudi; u stotinama eseja susrest ćemo se sa suštinski istim mišljenjem. Malo je kultiviranih ljudi kojima su

prihodi manji od, recimo, četiristo funti godišnje, pa je stoga prirodno da se slažu s bogatašima, jer zamišljaju da je svaki ustupak sirotinji prijetnja njihovoj vlastitoj slobodi. Budući da kao alternativu predviđa sumornu marksističku utopiju, obrazovan čovjek radije će zadržati sve kako jest. Možda mu se i ne sviđaju njegovi bogati prijatelji, ali sklon je vjerovati da čak i najpriprostiji među njima ima više razumijevanja za njegove užitke, i da mu je mnogo bliži nego kakav siromah, pa mu je pametnije da se drži s njima. Upravo ovaj strah od navodno opasne rulje razlog je da su gotovo svi inteligentni ljudi konzervativni u svojim stavovima.

Strah od rulje praznovjieran je strah. Temelji se na stavu da postoji neka tajanstvena, bitna razlika između bogatih i siromašnih, kao da su to dvije različite rase, poput crnaca i bijelaca. Ali u zbilji nema takve razlike. Bogati i siromašni razlikuju se po svojim приходima i ni po čemu više, a prosječni milijuner naprosto je prosječni sudoper u novom odijelu. Zamijenite im mjesta i, gle čuda, koji je sudac, a koji lopov? Tko god se na ravnoj nozi družio sa sirotinjom, to vrlo dobro zna. Ali poteškoća je u tome što se inteligentni, kultivirani ljudi, baš oni ljudi od kojih bi se mogli očekivati liberalni nazori, nikad ne druže sa sirotinjom. Jer što većina obrazovanih zna o bijedi? U mojem izdanju Villonovih pjesama izdavač je očito držao potrebnim objasniti stih » *Et pain ne voient qu'aux fenestres*«²⁷ opaskom ispod teksta; jer je i sama glad posve izvan iskustva obrazovana čovjeka. Iz tog neznanja prirodno proizlazi praznovjerni strah od rulje. Obrazovan čovjek dočarava sebi sliku čopora nižih bića kojima je slobodan dan potreban samo zato da bi mu opljačkali kuću, spalili knjige, a njega primorali da radi za strojem ili da pere zahode. - Sve, sve - misli on - bilo kakva nepravda, sve je bolje nego osloboditi tu rulju. On ne uviđa da se, budući da nema razlike između bogatih i siromašnih, niti ne postavlja pitanje oslobađanja rulje. Rulja je zapravo u ovom času slobodna i - u obliku bogatih - upotrebljava svoju moć da izgradi goleme tvornice dosade, kao što su »otmjeni« hoteli.

Ukratko: *plongeur* je rob, i to beskorisni rob koji radi glup i uglavnom nepotreban posao. U krajnjoj liniji na poslu ga drže zbog neodređenog osjećaja da bi mogao postati opasan ako ima slobodnog vremena. A obrazovani ljudi, koji bi morali biti na njegovoj strani, pristaju na takvo stanje stvari, jer o *plongeuru* ne znaju ništa, pa ga se stoga boje. Govorim o *plongeuru*, jer sam njegov slučaj izbliza upoznao; sve bi se to moglo primijeniti i na bezbrojne druge radnike. Ovo su samo moja vlastita razmišljanja o osnovnim činjenicama *plongeurovog* života i nisu povezana s neposrednim ekonomskim problemima; nedvojbeno su to većim dijelom otrcane fraze. Navodim ih kao primjer misli koje padaju čovjeku na pamet dok radi u hotelu.

---

²⁷ Kruh vide tek u pekarskom izlogu

XXIII

Čim sam otišao iz Auberge de Jehan Couard, svalio sam se u krevet i prespavao čitav dan, manje jedan sat. Zatim sam oprao zube, prvi put u petnaest dana, okupao se, podšišao kosu i otkupio odjeću iz zalagaonice. Dva sam prekrasna dana proveo besposličareći. Čak sam u svom najboljem odijelu posjetio Auberge, naslonio se tamo na šank i potrošio pet franaka na bocu engleskog piva. Čudan je osjećaj biti gost tamo gdje si prije bio robov rob. Boris je žalio što sam napustio restoran baš u trenutku kad smo najzad bili *lancés* i pružila nam se prilika da zaradimo. Odonda sam dobio vijesti od njega i javlja mi da zarađuje sto franaka dnevno i da ima djevojku koja je *très serieuse* i nikad ne zaudara na češnjak.

Jedan sam dan prošetao našim kvartom i sa svima se oprostio. Toga dana Charlie mi je ispričao kako je umro stari škrtac Roucolle, koji je prije stanovao u kvartu. Po svojoj prilici Charlie je kao i obično lagao, ali priča je dobra.

Roucolle je umro u sedamdeset i četvrtoj godini, godinu ili dvije prije nego što sam došao u Pariz, ali stanovnici kvarta još su o njemu pričali dok sam tamo živio. Nikad nije postao glasovit kao Daniel Dancer ili netko takav, ali bio je vrlo zanimljiv tip. Svakog jutra odlazio je na tržnicu Les Halles i skupljao pokvareno povrće, jeo je mačje meso, nosio na tijelu novine umjesto donjeg rublja, upotrebljavao drvenu oplatu svoje sobe za ogrjev i sašio sebi hlače od vreće - sve to s pola milijuna franaka u investicijama. Volio bih da sam ga poznavao.

Poput mnogih škrtaca, Roucolle je žalosno završio, jer je uložio novac u sumnjiv posao. Jednog dana u kvartu se pojavio neki Židov, živahan, poslovan, mlad čovjek koji je smislio prvorazredni plan za krijumčarenje kokaina u Englesku. Dakako, vrlo je jednostavno kupiti kokain u Parizu, a i krijumčarenje bi samo po sebi bilo jednostavno, samo što se uvijek nađe neki špijun koji sve otcinka carinicima ili policiji. Kažu da to često rade isti oni ljudi koji prodaju kokain, jer je krijumčarski biznis u rukama velike organizacije koja ne želi konkurenciju. Međutim, Židov se kleo da nema nikakve opasnosti. Znao je neki način da dobavi kokain direktno iz Beča, ne kroz uobičajene kanale, pa će tako izbjeći plaćanje mita. U kontakt s Roucolleom stupio je preko mladog Poljaka, studenta na Sorbonni, koji je bio voljan u posao uložiti četiri tisuće franaka, ako Roucolle uloži šest tisuća. Za te novce mogu kupiti pet kilograma kokaina, a to će u Engleskoj vrijediti čitavo bogatstvo.

Poljak i Židov gadno su se namučili dok su izvukli novac iz Roucolleovih kandži. Šest tisuća franaka nije mnogo - više od toga starac je ušio u svoj madrac - ali za njega je bila prava muka odvojiti se ma i od jednog novčića. Poljak i Židov obrađivali su ga tjednima, objašnjavali, prijetili, nagovarali, svađali se, bacali na koljena i preklinjali ga da im dade novac. Starac je gotovo poludio, rastrgan između pohlepe i straha. Čitavom svojom nutrinom žudio je za tim da zaradi možda pedeset tisuća franaka, a opet, nije se usudio riskirati. Sjedio je u kutu obujmivši glavu rukama, stenjao i katkad povikao u mukama, a često bi kleknuo (bio je vrlo pobožan) i molio za snagu, ali ipak, nije se mogao odvažiti. A onda, napokon, više od iscrpljenosti nego bilo čega drugoga, odjednom je popustio; raspapao je madrac u kojemu je skrivao novce i dao Židovu šest tisuća franaka. Židov je istog dana dobio kokain i smjesta nestao. U međuvremenu, što i nije čudno kraj čitave halabuke koju je Roucolle oko toga podigao, cijela se stvar razglasila po kvartu. Već slijedećeg jutra hotel je opkolila policija i počela pretragu.

Roucollea i Poljaka obuzeo je smrtni strah. Policajci su krenuli od prizemlja, i polako su se uspinjali pretražujući sobu po sobu, a ovdje na stolu leži veliki zamotuljak kokaina, nemaju ga kamo sakriti, niti mogu pobjeći niz stepenice. Poljak je bio zato da se zamotuljak baci kroz prozor, ali Roucolle nije htio ni da čuje. Charlie je tvrdio kako je rođenim očima to vidio. Roucolle je stegnuo zamotuljak na grudi kad su mu ga pokušali oduzeti i stao se otimati poput luđaka, unatoč svojih sedamdeset i četiri godine. Izbezumio se od straha, ali bio bi radije išao u zatvor nego da baci svoj novac.

Najzad, dok su policajci pretraživali kat ispod njih, netko se dosjetio što da rade. Na Roucolleovom katu stanovao je trgovački putnik koji je prodavao limenke s puderom za lice; pao je prijedlog da se kokain uspe u te limenke kao da je zapravo puder. Puder su brže-bolje bacili kroz prozor, u limenke stavili kokain i poslali ih otvoreno na Roucolleov stol, kao da tu nema ničeg što bi se trebalo sakriti. Nekoliko minuta kasnije ušli su policajci da pretraže Roucolleovu sobu. Kuckali su po svim zidovima, zavirili u dimnjak, prekopali ladice i pregledali ispod dasaka na podu, a onda, baš kad su htjeli otići jer nisu ništa našli, inspektor je primijetio limenke na stolu.

- *Tiens* - rekao je - da vidimo ove limenke. Nisam ih primijetio, što je u njima, ha?

- Puder - rekao je Poljak što je mirnije mogao. Ali u istom trenutku Roucolle je glasno zastenjao od straha, i policajci su smjesta postali sumnjičavi. Otvorili su jednu limenku, prosuli sadržaj, i pomirisavši prah, inspektor je izjavio kako misli da je to kokain. Roucolle i Poljak počeli su se zaklinjati svim svecima da je to samo puder; ali nije koristilo, što su se više bunili, to su policajci više sumnjali. Obojicu su uhapsili i priveli na policijsku stanicu, u pratnji pola kvarta.

U policijskoj stanici Roucollea i Poljaka ispitivao je komesar, dok su limenku s kokainom poslali na analizu. Charlie mi je rekao da se taj cirkus koji je Roucolle izvodio ne da riječima opisati. Plakao je, molio, davao potpuno kontradiktorne izjave i okrivljavao Poljaka, sve to u isti mah, tako glasno da su ga čuli do pola ulice. Policajci su se valjali od smijeha.

Sat kasnije vratio se policajac iz laboratorija s limenkom kokaina i porukom od kemičara. Smijao se.

- *Monsieur*, ovo nije kokain - rekao je.

- Kako, nije kokain? - rekao je komesar. - *Mais, alors*, pa što je onda?

- Puder.

Roucollea i Poljaka smjesta su pustili; bili su oslobođeni svih optužbi, ali vrlo ljuti. Židov ih je prevario. Kasnije, kad se uzbuđenje stišalo, pokazalo se da je na isti način prevario još dvoje ljudi u kvartu.

Poljak je bio sretan što se izvukao, mada je izgubio četiri tisuće franaka, ali jadni stari Roucolle bio je potpuno slomljen. Smjesta je pao u postelju i čitavog dana i pola noći čuli su ga kako se vrti i mumlja, a katkad bi zavikao iz sveg glasa:

- Šest tisuća franaka! *Nom de Jesus Christ!* Šest tisuća franaka!

Tri dana kasnije doživio je neku vrst udara, a za petnaest dana je umro - od slomljenog srca, rekao je Charlie.

XXIV

U Englesku sam putovao trećim razredom, preko Dunkerquea i Tilburyja, što je najjeftiniji, a ne i najgori način da se pređe kanal. Za kabinu se moralo nešto doplatiti, pa sam spavao u salonu, zajedno s većinom putnika trećeg razreda. U svom dnevniku toga sam dana i zapisao:

»Spavao u salonu, dvadesetsedam muškaraca, šesnaest žena. Ni jedna žena nije ujutro umila lice. Muškarci su uglavnom išli u kupaonicu; žene su naprosto izvadile kozmetičke torbice i prekrile prljavštinu puderom. Pitanje: sekundarna razlika među spolovima?«

Na putu sam se upoznao s rumunjskim bračnim parom, pravom djecom, koji je putovao u Englesku da tamo provede medeni mjesec. Postavljali su mi bezbrojna pitanja o Engleskoj, a ja sam im napričao nevjerojatne laži. Bio sam tako sretan što se vraćam kući nakon mjeseci bijede u stranom svijetu, da mi je Engleska djelovala kao pravi raj. Zaista, u Engleskoj ima mnogo toga čemu se čovjek rado vraća; kupaonice, naslonjači, umak od metvice, mladi krumpir pripremljen kako treba, crni kruh, džem od naranče, pivo od pravog hmelja - sve je to divno ako imaš novaca. Engleska je vrlo zgodna zemlja kad nisi siromašan; a, naravno, uz pitomog imbecila kojeg ću čuvati, neću biti siromašan. Pomisao na to da neću biti siromašan probudila je u meni silno rodoljublje. Što su me više Rumunji ispitivali, više sam ja hvalio Englesku; klimu, krajobraze, umjetnost, književnost, zakone - sve je u Engleskoj savršeno.

Je li engleska arhitektura dobra? pitali su Rumunji. - Sjajna! - rekao sam. - A da vidite londonske kipove! Pariz je vulgaran, ovdje grandioznost, a ondje slum. Ali London...

A onda je brod pristao u Tilburyju. Prva zgrada koju smo vidjeli na obali bio je jedan od onih golemih hotela, sama štukatura i reljefni ukrasi, koji bulje s engleske obale kao što idioti bulje preko zidova ludnice. Vidio sam kako Rumunji, odviše pristojni da bi išta rekli, prevrću očima. - Ovo su gradili francuski arhitekti - uvjeravao sam ih; a čak i kasnije, dok je vlak puzio prema Londonu kroz predgrađa u istočnom dijelu grada, ja sam i dalje naklapao o ljepotama engleske arhitekture. Ništa nije odviše dobro za Englesku, sad kad se vraćam kući i kad više nisam siromašan.

Otišao sam u B.-ov ured i prve njegove riječi sve su srušile. - Žao mi je - rekao je - tvoji poslodavci otputovali su u inozemstvo zajedno s pacijentom. Međutim, vraćaju se za mjesec dana. Pretpostavljam da do onda možeš izdržati?

Izašao sam na ulicu prije nego što mi je uopće palo na pamet da posudim još novaca. Morao sam čekati mjesec dana, a u džepu sam imao točno devetnaest šilinga i šest penija. Ova vijest presjekla mi je dah. Dugo nisam mogao odlučiti što da počnem. Čitavog dana lunjao sam ulicama, a uvečer, budući da nisam pojma imao kako da nađem jeftino prenoćište u Londonu, otišao sam u »obiteljski« hotel, gdje su mi naplatili sedam šilinga i šest penija. Kad sam platio račun, ostalo mi je deset šilinga i dva penija.

Ujutro sam skovao plan. Prije ili kasnije morat ću posjetiti B.-a da posudim još novaca, ali činilo mi se nepristojnim da već sad posuđujem, pa se u međuvremenu moram nekako snaći. Iskustvo od ranije naučilo me da ne zalažem svoje najbolje odijelo. Sve stvari pohranit ću u kolodvorskoj garderobi, osim svog dobrog odijela, koje mogu zamijeniti za nešto jeftine odjeće i još možda k tome jednu funtu. Ako moram živjeti s

trideset šilinga mjesečno, moram biti i loše odjeven - zapravo, što gore, to bolje. Može li trideset šilinga potrajati mjesec dana, nisam imao pojma. Jer London nisam poznavao tako kao Pariz. Možda bih mogao prositi ili prodavati vezice za cipele, a sjetio sam se i članaka što sam ih čitao u nedjeljnim novinama o prosjacima koji imaju po dvije tisuće funti ušivenih u hlače. U svakom slučaju, opće je poznato da se u Londonu ne može umrijeti od gladi, pa tako nije bilo razloga za brigu.

Da bih prodao odjeću, otišao sam u Lambeth, gdje su ljudi siromašni i gdje ima mnogo prodavaonica stare robe. U prvom dućanu u koji sam ušao, vlasnik je bio ljubazan, ali mi nije mogao pomoći; u drugom je bio bezobrazan; u trećem gluh kao top, ili se pretvarao da je gluh. Četvrti trgovac bio je krupan, plavokosi mladić, vrlo ružičast, poput svježe šunke. Pogledao je moju odjeću i prezirno je opipao s dva prsta.

- Slaba roba - rekao je - jako slaba roba. - (Bilo je to sasvim pristojno odijelo.) - Koliko tražite za to?

Objasnio sam da hoću neko starije odijelo i ostatak u novcu. Trenutak je razmišljao, onda skupio nešto prljavih krpa i bacio ih na pult. - A novac? - rekao sam ja, nadajući se barem funti. Naškubio je usta, a onda izvadio *jedan šiling* i položio ga kraj odjeće. Nisam se svađao - htio sam se svađati, ali čim sam zaustio da nešto kažem, posegnuo je rukom kao da će uzeti šiling natrag; uvidio sam da sam potpuno bespomoćan. Dopustio mi je da se presvučeni u sobici kraj dućana.

Odjeća se sastojala od haljetka, nekoć tamnosmeđeg, crnih radničkih hlača, šala i pamučne kape; zadržao sam vlastitu košulju, čarape i čizme, a u džepu sam imao svoj češalj i britvu. Čovjek se vrlo čudno osjeća kad nosi takvu odjeću. I prije sam nosio zaista lošu odjeću, ali ništa nalik ovome; ove stvari nisu naprosto bile prljave i bezoblične, bilo je u njima nečeg - kako da to čovjek izrazi, nezgrapnog, neka naslaga prastare prljavštine, posve drugačija od puke otrcanosti. Bila je to ona vrst odjeće koja se viđa na prodavaču vezica za cipele ili na skitnici. Sat kasnije u Lambethu vidio sam kako prema meni dolazi neki čovjek, lupeške vanjštine, očito skitnica, a kad sam pažljivije pogledao, shvatio sam da sam to ja, moj odraz u izlogu. Po licu mi se već uhvatila prljavština. Prljavština pokazuje veliko poštovanje za ljude; ostavlja čovjeka na miru kad je dobro obučen, ali čim nema ovratnika, leti na njega iz svih smjerova.

Lutao sam ulicama do kasno u noći, čitavo vrijeme u pokretu. Ovako odjeven, strahovao sam da bi me policija mogla uhapsiti zbog skitnje, a nisam se usudio nikome obratiti jer mi se činilo da moraju primijetiti nesklad između mog govora i odjeće. (Kasnije sam ustanovio da se to nikad ne događa). Moje novo odijelo smjesta me preselilo u novi svijet. Ponašanje svih oko mene kao da se naglo promijenilo. Pomogao sam uličnom prodavaču da podigne kolica koja su mu se prevrnula. - Hvala, burazeru - rekao mi je sa smiješkom. Nikad me u životu nitko nije nazvao burazerom - to je učinila odjeća. Osim toga, po prvi put sam primijetio kako se stav žena mijenja zajedno s čovjekovom odjećom. Kad na ulici prođu pokraj loše odjevenog muškarca, žene zadrhte i odmaknu se s istinskom odvratnošću, kao da su vidjele mrtvu mačku. Odjeća je moćna stvar. Kad je čovjek obučen kao skitnica vrlo mu je teško, barem prvoga dana, izbjeci osjećaj da se uistinu srozao. Istu vrstu srama, iracionalnog ali vrlo zbiljskog, čovjek zna osjetiti prve noći u zatvoru.

Oko jedanaest uvečer počeo sam tražiti gdje da prespavam. Čitao sam o jeftinim konačištima (uzgred rečeno, nikad ih ne zovu konačištima) i pretpostavljao sam da se tamo može prenoćiti za otprilike četiri penija. Na pločniku u Waterloo Roadu stajao je čovjek, najamni radnik ili tako nešto, pa sam mu pristupio i stao ga ispitivati. Rekao sam mu da nemam ni prebijene pare i da tražim najjeftinije moguće prenoćište.

- O - rekao je - idi u onu kuću preko puta, na kojoj piše »Dobra postelja za samce«. Tamo se dobro spava, zbilja dobro. I sam sam tamo više puta spavao. Jeftino je i čisto.

Bila je to visoka, trošna zgrada, a kroz prozore, od kojih su neki bili zakrpani smeđim papirom, dopiralo je mutno svjetlo. Ušao sam u kameni hodnik, a na vratima što su vodila u podrum pojavio se bljedunjavi dječarac pospanih očiju. Iz podruma je dopiralo mrmljanje i zadah vrućeg zraka i sira. Dječak je zijevnuo i ispružio ruku.

- Hoćete krevet? To vas dođe jedan šiling.

Platio sam mu šiling i dječak me poveo uz klimave, neosvijetljene stepenice do spavaonice. Zaudaralo je na obloge protiv bolova i prljavu posteljinu; prozori su bili čvrsto zatvoreni, i u prvi mah pomislio sam da ću se ugušiti. Gorjela je svijeća, te sam vidio da se u prostoriji, velikoj oko petnaest kvadratnih metara, a visokoj oko dva i po, smjestilo osam ležaja, šest stanara je već ležalo u krevetima; u tami su se nazirali nepravilni, grbavi obrisi, jer su svi po sebi nabacali vlastitu odjeću, pa čak i čizme. Netko je u jednom kutu užasno kašljao.

Kad sam legao u krevet, ustanovio sam da je tvrd poput daske, a što se jastuka tiče, bio je to naprosto tvrdi valjak nalik cjepanici. Ovo je bilo čak gore od spavanja na stolu, jer krevet nije imao ni metar osamdeset, a bio je vrlo uzak, dok se madrac po sredini izbočio, tako da sam se morao držati kako ne bih ispao iz kreveta. Plahte su tako strašno zaudarale po znoju da ih nisam mogao podnijeti u blizini nosa. Povrh toga, posteljina se sastojala samo od plahti i pamučnog pokrivača tako da, premda zagušljivo, nije bilo odviše toplo. Čitave noći neprestano su se čuli isti zvukovi. Otprilike svakoga sata čovjek s moje lijeve strane - mislim da je bio mornar - probudio bi se, strahovito opsovao i pripalio cigaretu. Drugi, koji je patio od bolesti mjehura, ustajao je i bučno upotrebljavao svoju noćnu posudu, pet-šest puta tokom noći. Čovjek u kutu dobivao je napadaje kašlja svakih dvadeset minuta, u tako pravilnim razmacima da sam ih počeo očekivati, kao što čovjek osluškuje sljedeći lavež kad pas laje na mjesec. Bio je to neizrecivo odvratn zvuk; pri tom je nekako štucao i podrigivao se, kao da mu se čitava zagađena utroba prevrće. Jednom, kad je upalio šibicu, vidio sam da je vrlo star, siva, upala lica kao u leša, i da je omotao hlače oko glave umjesto noćne kapice, a to je u meni iz nekog razloga probudilo osobito gađenje. Svaki put kad bi jedan zakašljao ili onaj drugi opsovao, pospani glas iz jednog od kreveta zaderao bi se:

- Zaveži! Za Isusa Krista, zaveži!

Sve u svemu, spavao sam oko jedan sat. Ujutro me probudio neki nejasni osjećaj da mi se približava nešto veliko i smeđe. Otvorio sam oči i vidio da je mornar izbacio jednu nogu iz kreveta i ispružio je prema mom licu. Noga je tako potamnijela od prljavštine da je bila posve tamnosmeđa, kao u kakvog Indijca. Zidovi su bili boginjavi, a plahte, valjda tri tjedna neoprane, imale su tamnu glinenu boju. Ustao sam, obukao se i sišao u prizemlje. U podrumu je bio niz umivaonika i dva gnjecava ručnika na kolutu. U džepu sam imao sapun i mislio sam se oprati, ali onda sam primijeno da je svaki umivaonik išaran prljavštinom - gustom, ljepljivom nečistoćom, crnom poput paste za cipele. Izašao sam bez pranja. Sve u svemu, prenoćište nije baš opravdalo svoj opis kao jeftino i čisto. Međutim, kako sam kasnije ustanovio, bilo je to sasvim tipično prenoćište.

Prešao sam rijeku i otpješačio dobar komad puta prema istoku, te najzad ušao u kavanu na Tower Hillu. Obična londonska kavana, nalik tisućama drugih, djelovala mi je neobično i strano nakon Pariza. Bila je to mala, zagušljiva prostorija, s klupama visokih naslona, koje su bile moderne četrdesetih godina, i dnevnim jelovnikom ispisanim na ogledalu komadićem sapuna, a posluživala je djevojčica od četrnaest godina. Nadničari su jeli iz novinskog papira i pili čaj iz golemih porcelanskih šalica bez tanjurića. U kutu

je, odvojen od ostalih, sjedio neki Židov, zabio lice u tanjur i s krivnjom proždirao slaninu.

- Mogu li dobiti čaj, kruh i maslac? - upitao sam djevojčicu.

Ona se zablenu u mene. - Nema maslaca, samo margarin - rekla je iznenađeno. I ponovila je moju narudžbu rečenicom koja je za London isto što i vječni *coup de rouge* za Pariz: - Veliki čaj i dva kruha!

Na zidu iznad moje klupe visjela je obavijest na kojoj je stajalo »Zabranjeno uzimati šećer«, a ispod toga neki pjesnički nadareni gost dopisao je:

Onaj koji krade šećer

Može biti samo p...

a netko drugi dao je sebi truda da izbriše posljednju riječ. To je bila Engleska. Čaj i dva kruha stajala su me tri i po penija, tako da mi je ostalo osam šilinga i dva penija.

XXV

Tih osam šilinga potrajalo mi je tri dana i četiri noći. Nakon što sam se loše proveo u Waterloo Roadu,²⁸ premjestio sam se više na istok i slijedeću noć prespavao u prenoćištu u Pennyfieldsu. Bilo je to tipično prenoćište, nalik desecima drugih u Londonu. Primalo je između pedeset i stotinu ljudi, a njime je upravljao »zamjenik« - to jest, zamjenik vlasnika, jer su ovakva prenoćišta probitačan posao i posjeduju ih bogataši. Nas petnaest ili dvadeset spavalo je u jednoj spavaonici; kreveti su opet bili hladni i tvrdi, ali plahte su zadnji put oprali prije ne više od tjedan dana, što je bio napredak. Plaćalo se devet penija ili šiling (u spavaonicama za šiling razmak između kreveta iznosio je metar i po, umjesto metar), a uvjet je bio da se plati do sedam uvečer, ili se kupi van.

Dolje je bila kuhinja zajednička za sve stanare, s besplatnom upotrebom ogrjeva, opremljena loncima, čajnicima i viljuškama za prženje kruha. Čitave godine, noću i danju, gorjele su dvije velike, jarke vatre. Svi su stanari naizmjenice pazili na vatru, meli kuhinju i namještali krevete. Jedan stariji stanar, lučki radnik otmjenog normanskog izgleda po imenu Steve, poznat kao »glavar kuće«, uvijek je rješavao svađe, a radio je i kao neplaćeni izbacivač.

Sviđala mi se kuhinja. Bio je to podrum niskoga stropa, smješten duboko u podzemlju; unutra je zrak bio vruć i pun omamljujućih para koksa, a prostoriju su osvjetljavale samo vatre što su bacale crne, baršunaste sjenke u kutove. Na užadi odmah ispod stropa visjelo je otrcano oprano rublje. Ljudi osvjetljeni crvenim odsjajem, uglavnom lučki radnici, vrtjeli su se oko vatri s tavama i loncima; neki su bili posve goli, jer su oprali svu odjeću i čekali da im se osuši. Noću su se igrale raznovrsne igre i pjevale se pjesme - »Meni su roditelji sve skrivili« bila je vrlo omiljena, kao i druga poznata pjesma o brodolomu. Katkad bi kasno u noći došao netko s kanticom puževa koju je jeftino kupio i podijelio bi je sa svima. Hrana se općenito dijelila, a podrazumijevalo se da svi pomažu onima koji su ostali bez posla. Blijedog, naboranog čovječuljka očito na samrti, za kojeg su govorili »jadni Brown, triput su ga rezali doktor«, redovno su svi hranili.

Dva tri stanara već su primala starosnu mirovinu. Dok nisam njih upoznao, nikad nisam znao da u Engleskoj postoje ljudi koji žive samo na svojoj starosnoj mirovini od deset šilinga tjedno. Ni jedan od tih staraca nije imao nikakav drugi izvor prihoda. Jedan od njih bio je razgovorljiv, pa sam ga upitao kako uspijeva preživjeti. Rekao je:

- Pa, imaš devet penija za spavanje, to ti je pet šilinga i tri penija tjedno. Onda imaš tri penija subotom za brijanje, to ti je pet šilinga i šest penija. Onda, recimo da jedanput mjesečno ideš na šišanje za šest penija, to mu dođe tri i po tjedno. Tako ti ostaje oko četiri šilinga i četiri penija za hranu i duhan.

On nije mogao sebi ni zamisliti druge izdatke. Jeo je isključivo kruh, margarin i čaj - krajem tjedna suhi kruh i čaj bez mlijeka - a odjeću je valjda dobivao od dobrotvornih ustanova. Djelovao je zadovoljno, a krevet i grijanje cijenio je više od

²⁸ Čudna je, ali dobro poznata činjenica da su stjenice mnogo češće u južnom nego u sjevernom Londonu. Iz nekog razloga još nisu u velikom broju prešle rijeku. (op. a.)

hrane. Ali trošiti novac na brijanje uz prihode od deset šilinga tjedno - to zaista pobuđuje divljenje.

Čitave sam dane skitao ulicama, na istok sve do Wappinga, prema zapadu sve tamo do Whitechapela. Sve mi je djelovalo čudno nakon Pariza. Sve je bilo mnogo čišće, mirnije i sumornije. Nedostajala mi je škripa tramvaja, bučna, uskiptjela vreva pokrajnjih ulica i naoružani vojnici što stupaju preko trgova. Ljudi su ovdje bili bolje odjeveni, a lica ugladenija, blaža i sličnija jedno drugome, bez one žestoke individualnosti i zloće Francuza. Nije bilo toliko pijanstva, mnogo manje prljavštine, manje svađa, a više dangubljenja. Po svim uglovima stajale su grupice ljudi, malko neishranjenih, koje na životu održavaju čaj i dva kruha što ih Londončani gutaju svaka dva sata. Zrak što sam ga udisao nije bio tako grozničav kao u Parizu. Ovo je zemlja čajnika i burze rada, kao što je Pariz zemlja bistroa i rintanja.

Zanimljivo je bilo promatrati gomilu. Žene u istočnom Londonu su zgodne (valjda je to miješana krv), a u Limehouseu bilo je dosta Istočnjaka - Kineza, indijskih vojnika, Palestinaca što prodaju svilene šalove, pa čak i pokoji Sikh, koji je došao ovamo bogzna kako. Tu i tamo održavali su se ulični skupovi. U Whitechapelu je čovjek koji je sebe krstio Pjevajućim Evanđelistom preduzimaao da vas spasi od pakla za cijenu od šest penija. U blizini pristaništa Vojska spasa održavala je službu božju. Pjevali su »Hoće li netko sakriti Judu?« na melodiju pjesme »Što da se počne s pijanim mornarem?« Na Tower Hillu dva Mormona obraćala su se skupu. Oko povišenog podija na kojem su stajali uskomešala se ljutita gomila ljudi koji su galamili i prekidali ih. Netko ih je optuživao da su mnogoženci. Šepavi, bradati čovjek, očito ateist, čuo je da se spominje Bog i bijesno je rogoborio. Podigla se čitava graja, svi su govorili u isti mah.

- Dragi prijatelji, kad biste nam barem dopustili da dovršimo... - Tako je, neka govore. Nemojte se više svađati! - Ne, ne, recite vi meni. Možete li mi *pokazati* Boga? Vi meni njega pokažite pa ću onda ja vjerovati. - Ma daj zaveži, prestani prekidati! - Prekini ti samog sebe! -... mnogoženci! - Pa, ima mnogoženstvo i dobrih strana. Barem bi povuklo sve one ženske iz posla. - Dragi prijatelji, kad biste samo... - Ne, ne, nemojte se izmotavati. Jeste li *vidjeli* Boga? Jeste li ga *dotaknuli*? Jeste li se s njim rukovali? - Joj, nemojte se više svađati, za Isusa Krista, nemojte se svađati! - itd, itd. Slušao sam oko dvadeset minuta, jer sam htio saznati nešto o mormonstvu, ali nisu se makli dalje od deračine. To je-obično sudbina uličnih skupova.

U ulici Middlesex, kroz gomilu ljudi na tržnici probijala se jedna izbezumljena, izmučena žena, vukući za ruku derište od oko pet godina. Pred licem mu je mahala limenom trubicom. Derište je drečalo. - Sad se zabavljaj! - kreštala je majka. - što misliš, zašto sam te dovela ovamo i kupila ti trublju? Hoćeš da te stavim preko koljena? Gade mali, sad ćeš se ti meni zabavljati!

S trubice je palo nekoliko kapi sline. Majka i dijete nestali su u gužvi, oboje urlajući. Sve je to bilo vrlo čudno nakon Pariza.

Posljednje noći što sam je proveo u prenoćištu u Pennyfieldsu dva stanara su se posvađala; bio je to strašan prizor. Jedan od umirovljenika, čovjek od oko sedamdeset godina, gol do pasa (upravo je oprao košulju), strahovito je vrijeđao niskog, nabitog lučkog radnika koji je stajao leđima okrenut vatri. Starčevo lice bilo je osvjetljeno vatrom i vidio sam da gotovo plače od nemoćnog bijesa. Očito se desilo nešto vrlo ozbiljno.

Umirovljenik: - Ti...!

Lučki radnik: - Začepi gubicu, stari..., prije nego što te ja dohvatim!

Umirovljenik: - Samo probaj, ti...! Trideset sam godina stariji od tebe, ali bogme, mogao bih te tako opaliti da bi od tebe ostalo samo mokro mjesto!

Lučki radnik: - Aha, kao da ja ne bih prije toga raspalio tebe, ti stari...!

Tako je to trajalo pet minuta. Stanari su neraspoločeno sjedili uokolo i trudili se da ne obraćaju pozornost na svađu. Lučki radnik se već malo pokunjio, ali starac je sve više i više bjesnio. Sve se više primicao ovom drugom, unosio mu se u lice i derao se s udaljenosti od nekoliko centimetara poput mačke na zidu, pritom pljujući. Kuražio se da ga udari, ali nije mu baš polazilo za rukom. Najzad je prasnuo:

- ..., to si ti, obični...! Sad si to možeš pogurnuti znaš kamo! Tako mi svega, zgazit ću te na kraju. Ti si jedan obični ..., kurvin sin. Eto ti na! To ja mislim o tebi, ti ..., ti ..., ti *kopile crno!*

I na to se odjednom srušio na klupu, prekrpio lice rukama i briznuo u plač. Uvidjevši da su svi protiv njega, lučki se radnik okrenuo i izašao.

Kasnije sam čuo kako Steve objašnjava zbog čega su se posvađali. Čini se da su se dohvatili zbog hrane u vrijednosti od jednog šilinga. Starcu je nekako nestala zaliha kruha i margarina, pa tako nije imao što jesti iduća tri dana, osim onoga što bi mu drugi davali iz samilosti. Lučki radnik, koji je imao posao i bio dobro uhranjen, podbo ga je zbog toga; tako je i došlo do svađe.

Kad mi je ostao samo šiling i četiri penija, otišao sam u prenoćište u Bowu, gdje su naplaćivali samo osam penija. Kroz predvorje se ulazilo u hodnik, a zatim u duboki podrum bez zraka, velik možda deset kvadratnih metara. Oko vatre što je plamsala sjedilo je desetak ljudi, uglavnom nadničara. Bila je ponoć, ali se zamjenikov sin, blijedo, mršavo dijete od pet godina, još igrao radnicima na koljenima. Neki stari Irac zviždukao je slijepoj zimovki u maljušnom kavezu. Bilo je tu još ptica pjevica – sićušnih, izbljedjelih stvorenja što su čitav svoj život provela pod zemljom. Stanari su obično mokrili u vatru kako bi prištedjeli sebi odlazak preko dvorišta do zahoda. Kad sam sjeo za stol, osjetio sam kako mi se nešto miče pokraj noge, te sam spustio pogled i vidio kako preko poda gmiže val crnih kukaca: bili su to žohari.

U spavaonici je bilo šest kreveta, a plahte, na kojima je pisalo krupnim slovima »Ukradeno iz ... ulice«, nepodnošljivo su zaudarale. U krevetu pokraj moga ležao je vrlo star čovjek, ulični slikar koji je imao neko neobično iskrivljenje kičme, tako da je stršao iz kreveta, a leđa su mu se našla na pola metra od moga lica. Gola leđa bila su mu išarana čudnovatim mrljama prljavštine, poput mramorne ploče. U noći je ušao neki pijanac i povratio na pod blizu mog kreveta. Bilo je i stjenica - ne onako mnogo kao u Parizu, ali sasvim dovoljno da čovjeku ne daju zaspiti. Svinjac. A opet, zamjenik i njegova žena bili su ljubazni ljudi, pripravnici da skuhamu šalicu čaja u svako doba dana ili noći.

XXVI

Ujutro, kad sam platio za uobičajeni čaj i dva kruha i kupio deset grama duhana, ostalo mi je pola penija. Nisam još htio posuđivati od B.-a, pa mi nije preostalo ništa drugo nego da odem u privremeno prihvatilište u ubožnici. Nisam pojma imao kako da to izvedem, ali znao sam da u Romtonu postoji ubožnica, pa sam se pješke zaputio onamo i stigao oko četiri poslije podne. Na romtonskoj tržnici, primijetio sam smežurana, starog Irca, očito skitnicu, koji je stajao naslonjen na ogradu svinjca. Prišao sam mu, naslonio se na ogradu kraj njega i nakon nekog vremena ponudio mu duhana. Otvorio je kutiju i zaprepastio se kad je vidio duhan:

- Tako mi Boga - rekao je - ovdje ima dobrog duvana za šest penija! Kako si se samo uspio dokopati toga? Ti nisi dugo na cesti.

- Što, zar nemate duhana na cesti? - rekao sam.

- O, imamo. Pogledaj.

Izvadio je zahrđalu limenku u kojoj su nekad bile kocke za juhu. U njoj je ležalo dvadeset ili trideset opušaka što ih je pokupio sa ceste. Irac mi je rekao da rijetko može nabaviti kakav drugi duhan; dodao je da, ako je čovjek pažljiv, može na londonskim pločnicima dnevno sakupiti pedeset grama duhana.

- Jesi li ti iz nekog londonskog prihvatilišta, ha? - upitao me.

Odgovorio sam potvrdno, jer sam mislio da će me prihvatiti kao sudruga u skitnji, i upitao ga kakva je ubožnica u Romtonu. Rekao je:

- Pa, to ti je kakao prihvatilište. Imaš čajna prihvatilišta, kakao prihvatilišta i prihvatilišta sa zobenjačom. U Romtonu ne daju zobenjaču, Bogu hvala, barem je nisu davali prošloga puta kad sam tamo bio. Odonda sam bio u Yorku i malo u Walesu.

- Što je to zobenjača? - rekao sam.

- Zobenjača? Lonac vruće vode s malo zobne kaše na dnu; to ti je zobenjača. Prihvatilišta sa zobenjačom uvijek su najgora.

Razgovarali smo sat ili dva. Irac je bio srdačan starčić, ali je vrlo neugodno zaudarao, što i nije čudno kad se zna od čega je sve bolovao. Čini se da je (svoje je simptome opisao do pojedinosti), kad ga se uzme od glave do pete, patio od slijedećih tegoba: na ćelavom tjemenu imao je ekcem; bio je kratkovidan, ali nije imao naočale; patio je od kroničnog bronhitisa; osjećao je neki neodređeni bol u leđima; imao je lošu probavu, uretritis, proširene vene, kurje oči i spuštenu stopala. S ovom bogatom zbirkom bolesti skitao je cestama već petnaest godina.

Oko pet sati Irac reče: - Bi li volio popiti šalicu čaja? Prihvatilište se ne otvara do šest.

- Pa mislim da bih.

- Ima tu jedno mjesto gdje besplatno daju šalicu čaja i pecivo. I to dobrog čaja. Poslije toga ide se na glupu molitvu, ali k vragu sve! Tako će nam proći vrijeme. Dođi sa mnom.

Poveo me u pokrajnju ulicu do omanjeg skladišta s limenim krovom, nalik seoskom paviljonu za kriket. Tamo je čekalo oko dvadesetpet skitnica. Među njima bilo je pravih, prljavih starih skitnica, ali većinom su to bili mladići sa sjevera, pristojne vanjštine, vjerojatno rudari ili tekstilni radnici bez posla. Ubrzo su se otvorila vrata,

pojavi se gospođa u plavoj svilenj haljini sa zlatnim naočalima i križem, te nas pozvala da uđemo. Unutra je bilo tridesetak tvrdih stolica, harmonij i krvožedna litografija raspeća.

Nelagodno smo skinuli kape i posjedali. Gospođa je razdijelila čaj i, dok smo mi jeli i pili, stala šetati gore-dolje i dobroćudno pričati. Govorila je o vjerskim temama - o tome kako je Isus Krist uvijek bio naklonjen sirotim, priprostim ljudima kao što smo mi, i kako vrijeme brzo prolazi u crkvi, i kako mnogo znači za čovjeka na cesti da redovno moli. Nama se to gadilo. Sjedili smo uza zid, prevrtali kape po rukama (skitnica se osjeća kao gol kad skinje kapu), crvenjeli i trudili se da nešto promumljamo kad bi nam se gospođa obratila. Nije bilo sumnje da ona sve to radi u dobroj namjeri. Prišla je jednom od mladića sa sjevera, ponudila mu pladanj peciva i rekla:

- A ti, dječčače, koliko je vremena prošlo od kad si kleknuo da porazgovaraš sa svojim ocem na nebesima?

Jadni momak nije mogao izustiti ni riječi; ali njegov želudac odgovorio je umjesto njega i sramotno zakruljio ugledavši hranu. Poslije toga momak je bio tako postidjen da je jedva gutao svoje pecivo. Samo je jedan čovjek uspio odgovoriti u gospođinom stilu, žustri čovječuljak crvenog nosa, koji je izgledao poput narednika kojem su oduzeli čin zbog pijanstva. On je mogao izgovoriti riječi »Naš dragi gospodin Isus« s manje srama nego bilo tko koga sam ikad vidio. Nedvojbeno je tu vještinu savladao u zatvoru.

Popili smo čaj i primijetio sam kako se skitnice krišom pogledavaju. Od čovjeka do čovjeka širila se neizgovorena misao - možemo li nekako klisnuti prije nego što počne molitva? Netko se promeškoltio na stolici, nije baš ustao, ali je bacio pogled prema vratima kao da nagoviješta odlazak. Gospođa ga je presjekla jednim pogledom. Rekla je glasom blažim nego ikad:

- Mislim da još ne morate poći. Prihvatilište se ne otvara do šest, pa imamo vremena da kleknemo i uputimo nekoliko riječi našem Ocu. Mislim da ćemo se svi poslije toga bolje osjećati, nije li tako?

Čovjek crvenoga nosa ponašao se vrlo uslužno, pomogao joj je da premjesti harmonij i svima nam je podijelio molitvenike. Dok je to radio, leđima je bio okrenut gospođi, a njegova ideja duhovitosti sastojala se u tome da molitvenike dijeli poput karata, i svakom bi čovjeku došapnuo: - Evo za tebe, burazeru, dobra karta! Četiri asa i kralj - itd.

Golih glava kleknuli smo među prljave šalice čaja i počeli mrmljati kako nismo činili ono što smo morali učiniti, kako smo činili ono što nismo smjeli učiniti, i kako u nama nema ni trunke dobrote. Gospođa je vrlo predano molila, ali neprestano nas je streljala pogledom, budno pazeći da svi sudjelujemo. Dok nije gledala, kesili smo se, namigivali jedan drugome i došaptavali prostačke šale, samo da pokažemo kako nam nije stalo; ali riječi su nam ipak zapinjale u grlu. Nitko, osim čovjeka crvenog nosa, nije bio dovoljno samouvjeren da bi molio naglas. Pjevanje nam je bolje išlo od ruke, osim što jedan stari skitnica nije znao ni jednu drugu melodiju do »Naprijed, kršćanski vojnici« i povremeno bi prešao na nju, kvareći skladni zbor.

Molitva je trajala pola sata, a onda smo se rukovali s gospođom na vratima i otišli. - Eto - rekao je netko čim smo se malo odmakli - gotova je gnjavaža. Mislio sam da ova... molitva nikad neće završiti.

- Dobio si pecivo - rekao je drugi - moraš za to i platiti.

- Misliš, moliti. Ne možeš ništa dobiti zabadava. Ne daju ti čak ni običnu šalicu čaja, a da ne moraš za to kleknuti na koljena.

Začuo se žagor odobravanja. Skitnice očito nisu osjećali zahvalnost za čaj. A ipak, čaj je bio odličan, i razlikovao se od čaja u kavani kao što se dobar bordeaux razlikuje od onog smeća koje zovu kolonijalni klaret, i svima nam je to godilo. Osim toga, uvjeren sam da su nam čaj dali u dobroj namjeri, bez nakane da nas ponize; tako da smo zbilja morali biti zahvalni - a ipak, nismo.

XXVII

Oko petnaest do šest Irac me poveo u prihvatilište. Bila je to sumorna, žućkasta četvrtasta zgrada od opeke, smještena u jednom kutu dvorišta ubožnice. Zbog nizova uskih rešetkastih prozora, visokog zida i željezne kapije koja ju je odvajala od ulice, zgrada je neodoljivo podsjećala na zatvor. Već se stvorio dugačak red ljudi u dronjcima koji su čekali da se kapija otvori. Bilo ih je svih vrsta i svih uzrasta, najmlađi šesnaestogodišnji dječak svježeg lica, najstariji presamićeni, sasušeni, krezubi starac od sedamdesetpet godina. Okorjele skitnice moglo se prepoznati po štapu, limenoj porciji i licu tamnom od prašine; bilo je tvorničkih radnika bez posla, poljskih radnika, jedan činovnik s ovratnikom i kravatom, dva očito idiota. Ovako na gomili, dok su besposleno čekali, pružali su odvratan prizor; nije u njima bilo ničeg zlokobnog niti opasnog, bila je to naprosto otužna skupina šugavih bijednika, redom dronjavih i vidno neishranjenih. Međutim, bili su ljubazni i nisu postavljali nikakvih pitanja. Mnogo njih ponudilo me je duhanom - to jest, opuščima cigareta.

Pripalili smo cigarete, naslonili se uza zida i skitnice su počeli pričati o prihvatilištima u kojima su nedavno bili. Iz njihovih je priča proizlazilo da su sve ubožnice različite, svaka ima dobrih i loših strana, i važno je sve to znati kad je čovjek na cesti. Iskusni skitnica može vam navesti osobenosti svake ubožnice u Engleskoj, na primjer: u A dopušteno je pušiti, ali u ćelijama ima stjenica; u B kreveti su udobni, ali je čuvar nemoguć; u C možeš izaći već rano ujutro, ali se čaj ne da piti; u D službenici ti ukradu novac ako ga imaš - i tako do u beskraj. Postoje uobičajene staze kojima se skitnice kreću tako da im ubožnice budu na dan hoda jedna od druge. Rekli su mi da je najbolja ruta od Barneta do St. Albansa, a upozorili su me da se čuvam Billericaya i Chelmsforda, a također i Ide Hilla u Kentu. Govorilo se da je Chelsea najraskošnija ubožnica u Engleskoj; hvaleći je, netko je rekao da su tamo pokrivači kao u zatvoru, a ne u ubožnici. Ljeti skitnice odlaze duboko u polja, a zimi se drže, koliko god mogu, velikih gradova, gdje je toplije i ima više milostinje. Ali moraju neprestano biti u pokretu, jer se u isto prihvatilište, odnosno u bilo koja dva londonska prihvatilišta smjelo ući samo jednom mjesečno pod prijetnjom kazne od tjedan dana pritvora.

Malo poslije šest kapija se otvorila i počeli smo ulaziti jedan po jedan. U dvorišnoj kućici službenik je u knjigu unio naša imena, zanimanje i godine, te odakle dolazimo i kamo idemo - ovo posljednje zato da bi se moglo kontrolirati kretanje skitnica. Kao zanimanje naveo sam »slikar«; slikao sam akvarele - tko nije? Službenik nas je također upitao imamo li novca i svi smo odgovorili niječno. Protuzakonito je ući u prihvatilište ako imaš više od osam penija, i sve preko te svote moralo bi se predati prilikom ulaska. Ali u pravilu skitnice će radije prokrijumčariti novac, vežući ga u komad krpe da ne zveckea. Obično ga stavljaju u vrećicu s čajem i šećerom koju svaki skitnica nosi sa sobom, ili među svoje »papire«. »Papiri« se drže svetinjom i nikad se ne pretražuju.

Nakon što smo se prijavili, u prihvatilište su nas uveli službenik poznat kao major za skitnice (dužnost mu je da nagleda povremene, a obično je to siromah iz ubožnice) i vratar u plavoj uniformi, krupni nasilnik koji se derao iz petnih žila i ponašao prema nama kao da smo stoka. Prihvatilište se sastojalo samo od kupaonice i zahoda, a ostalo su zauzimali dugački, dvostruki redovi kamenih ćelija, sve u svemu oko stotinu njih. Sve je bilo golo i sumorno, samo kamen i bijeli kreč, i nehotice čisto, a mirisalo je baš kao što sam i očekivao; bio je to miris mekog sapuna, tekućine za dezinfekciju i latrina - hladan,

obeshrabrujući zatvorski miris.

Vratar nas je sve satjerao u hodnik, a onda nam naredio da uđemo u kupaonicu po šestorica, kako bi nas pretražili prije pranja. Tražili su novac i duhan, jer je Romton jedna od onih ubožnica gdje se može pušiti ako čovjek uspije prokrijumčariti svoj duhan, ali oduzet će vam ga ako ga pronađu. Oni iskusni rekli su da vratar nikad ne gleda ispod koljena pa smo, prije nego što smo ušli, svi sakrili duhan u sare čizama. Kasnije, dok smo se skidali, premjestili smo duhan u džepove haljetaka koje su nam dopustili da zadržimo umjesto jastuka.

Prizor u kupaonici bio je izuzetno odvratn. Pedeset prljavih muškaraca, golih do kože, naguralo se u prostoriju od nekih dvadeset kvadratnih metara, a za sve njih postojale su samo dvije kade i dva koluta s ručnicima sluzavim od vlage. Nikad neću zaboraviti smrad prljavih nogu. Niti polovica skitnica nije se okupala (čuo sam ih da govore kako vruća voda »oslabljuje« organizam), ali svi su oprali lice i noge, kao i jezive, masne krpice koje vezuju oko prstiju na nogama. Čistu vodu dobivali su samo oni koji su se baš kupali, tako da su se mnogi morali umiti vodom u kojoj je netko drugi već oprao noge. Vratar nas je gurao amo tamo, a ako bi netko zavlačio, dobio bi od njega jezikove juhe. Kad je na mene došao red, upitao sam mogu li oprati kadu prije nego što u nju uđem, jer je sva ulijepljena od prljavštine. Samo je rekao - Začepi gubicu i uđi u tu kadu! - To je odredilo društveni ton, i više nisam ništa govorio.

Kad smo se oprali, vratar je smotao našu odjeću u zavežljaj i podijelio nam ubožničke košulje - odjevne predmete od sivog pamuka sumnjive čistoće, nalik okračalim spavaćicama. Smjesta su nas poslali u ćelije, a ubrzo su vratar i major iz ubožničke kuhinje donijeli večeru. Jedan obrok sastojao se od četvrt kile kruha s margarinom i pola litre gorkog kakaoa u limenoj posudi. Sjedeći na podu, to smo potamanili za pet minuta, a oko sedam sati zaključali su vrata ćelije izvana, i ostatak će zaključana do osam ujutro.

Svatko je smio spavati u ćeliji sa svojim prijateljem, jer su ćelije bile predviđene za dvojicu. Nisam imao prijatelja, pa su me stavili s još jednim osamljenim, mršavim, malo razrokim čovjekom zbrčkana lica. Kamena ćelija bila je velika dva i pol s jedan i pol, nešto viša od dva metra, imala je uski, rešetkama prekriveni prozor visoko u zidu i špijunku na vratima, baš kao ćelija u zatvoru. Unutra sam zatekao šest pokrivača, noćnu košulju, cijev grijanja i ništa više. Ogledao sam se po ćeliji s neodređenim osjećajem da nešto nedostaje. A onda sam se prenerazio shvativši što to nedostaje i uzviknuo:

- Ali k vragu, gdje su kreveti?

- Kreveti? - rekao je ovaj drugi iznenađeno. - Nema ovdje kreveta. Što si ti očekivao? Ovo ti je jedno od onih prihvatilišta gdje se spava na podu. Kriste! Još se nisi na to naučio?

Očito je za prihvatilište posve prirodno da nema kreveta. Smotali smo haljetke, prislonili ih uz cijev s vrućom vodom i smjestili se najudobnije što smo mogli. Postalo je smradno i zagušljivo, ali ne dovoljno toplo da bismo mogli sve pokrivače prostrijeti na pod, već samo jedan da nam posluži kao ležaj. Ležali smo na tridesetak centimetara razmaka, tako da smo disali jedan drugome u lice, a goli su nam se udovi neprestano dodirivali i kad god bi zaspali, naslanjali bi se jedan na drugoga. Prevrtao sam se s jedne strane na drugu, ali to mi nije mnogo pomoglo; kako god se okrenuo, prvo bih osjetio kako mi se dio tijela umrtvio, a onda bi me probo oštar bol tamo gdje je tvrdi pod probijao kroz pokrivač. Mogao sam spavati, ali ne više od deset minuta u komadu.

Oko ponoći moj sudrug počeo je navaljivati s homoseksualnim prijedlozima -

gadan doživljaj u zaključanoj, tamnoj ćeliji. Bio je slabašan, pa sam lako s njim izašao na kraj, ali dakako, poslije toga nismo više mogli spavati. Ostatak noći smo probdjeli, pušeći i razgovarajući. Čovjek mi je ispričao priču svog života - bio je krojač, bez posla već tri godine. Rekao mi je da ga je žena smjesta napustila čim je ostao bez posla, i da je tako dugo bez žene da je već gotovo zaboravio kako je to. Homoseksualnost je česta pojava među skitnicama koji su dugo na cesti, rekao mi je.

U osam sati vratar je prošao hodnikom i otključao sva vrata, vičući - Svi van! - Vrata su se otvorila i iz ćelija je zapahnuo ustajali, smradni zadah. Hodnik se odjednom napunio odvratnim spodobama u sivim košuljama, a svi su s noćnim posudama u ruci hitali prema kupaonici. Očito su nam ujutro dodjeljivali samo jednu kadu punu vode za sve nas, a kad sam ja stigao u kupaonicu, već se umilo dvadesetak skitnica; bacio sam jedan pogled na crnu gadost što je plivala na vodi i odustao od pranja. Poslije ovoga dali su nam doručak, identičan sa sinoćnjom večerom, vratili nam odjeću i naredili nam da pođemo na rad u dvorište. Rad se sastojao u tome da gulimo krumpire za večeru sirotinji, ali to je bila puka formalnost, tek da ne sjedimo besposleni dok ne dođe liječnik da nas pregleda. Većina skitnica otvoreno je zabušavala. Liječnik se pojavio oko deset sati i rekli su nam da se vratimo u ćelije, skinemo se i čekamo u hodniku na pregled.

Goli, dršćući smo se poredali u hodniku. Ne možete sebi ni zamisliti tu skupinu ruševnih, kvarnih, jadnih tijela u nesmiljenom jutarnjem svjetlu. Skitničina odjeća je strašna, ali ona pokriva još strašnije stvari; da vidite skitnicu kakav uistinu jest, neuljepšana, morate ga vidjeti gologa. Spuštena stopala, ovješeni trbusi, upala prsa, mlohavi mišići - tu su se našle sve vrste tjelesnih rugoba. Gotovo svi su bili neishranjeni, a mnogi očito bolesni; dvojica su nosila pojas za kilu, a što se tiče sasušenog starčića od sedamdeset i pet godina, čovjek se pitao kako on uopće savladava svoju dnevnu maršrutu. Da nas vidi, neobrijane i podbuhle od neprospavane noći, čovjek bi pomislio da se svi oporavljamo od tjedna lokanja.

Pregled je služio isključivo u svrhu otkrivanja velikih boginja i nikoga nije zanimalo naše opće stanje. Mladi student medicine, s cigaretom u ustima, brzim je korakom prošao pokraj nas odmjeravajući nas od glave do pete, a da nije pitao kako se tko osjeća, dobro ili loše. Kad se moj sudrug iz ćelije skinuo, vidio sam da su mu prsa prekrivena crvenim osipom i, budući da sam noć proveo na nekoliko centimetara od njega, obuzeo me paničan strah da su posrijedi velike boginje. Liječnik je, međutim, pogledao osip i izjavio da je to naprosto posljedica slabe ishrane.

Poslije pregleda smo se obukli i poslali su nas opet u dvorište, gdje nas je vratar prozvao, vratio nam stvari koje smo ostavili u uredu i razdijelio nam cedulje za tople obroke. Svaka cedulja glasila je na iznos od šest penija i vrijedila je za krčme na koje ćemo naići idemo li putem što smo ga sinoć naveli. Zanimljivo je da razmjerno velik broj skitnica nije znao čitati pa su se morah obratiti meni i drugim »učevnima« da im protumačimo što piše na cedulji.

Kapija se otvorila i smjesta smo se razišli kud koji. Kako slatko miriše zrak - čak i zrak pokrajnje ulice u predgrađu - nakon ustajalog smrada izmeta u prihvatilištu! Sad sam imao i suputnika, jer dok smo gulili krumpire, sprijateljio sam se sa skitnicom iz Irske, po imenu Paddy Jaques, sjetnim, blijedim čovjekom koji je djelovao čisto i pristojno. On je krenuo u prihvatilište u Edburyju i predložio mi je da pođemo zajedno. Otputili smo se onamo i stigli oko tri poslije podne. Put je bio dug 20 kilometara, ali mi smo prevalili 24, jer smo zalutali u turobnim predgrađima sjevernog Londona. Naše cedulje za topli obrok vrijedile su za krčmu u Ilfordu. Kad smo došli tamo, balavica koja je posluživala, vidjevši naše cedulje, shvatila je da smo skitnice, pa je s prezirom

okrenula glavu i dugo nas uopće nije htjela poslužiti. Najzad nam je na stol tresnula dva »velika čaja« i četiri kriške kruha i masti - dakle, hrane u vrijednosti od osam penija. Očito se uvriježilo da skitnice varaju za otprilike dva penija po svakoj cedulji; budući da su imali cedulje, a ne novac, skitnice se nisu mogli buniti, niti ići gdje drugdje.

XXVIII

Paddy mi je idućih petnaest dana bio suputnik i, kako je to prvi skitnica kojeg sam bolje upoznao, htio bih ga opisati. Mislim da je on tipični skitnica i u Engleskoj postoje deseci tisuća nalik njemu. Bio je to povisok čovjek od oko tridesetpet godina, plave kose koja je mjestimice posijedila i vodnjikavih plavih očiju. Crte lica su mu bile pravilne, ali obrazi su mu se ovjesili i poprimili onu sivkasto-prljavu boju koja dolazi od prehrane kruhom i margarinom. Bio je odjeven znatno bolje od većine skitnica; nosio je lovački kaputić od tvida i stare večernje hlače s gajtanom po šavu. Taj je gajtan očito smatrao posljednjim ostatkom pristojnog života, i uvijek bi ga brižno prišio nazad kad bi mu se otparao. Uopće je pazio na svoju vanjštinu i sa sobom je nosio brijač i četku za cipele, koje nikako nije htio prodati, mada je već prodao svoje »papire«, pa čak i džepni nožić. Svejedno, svatko bi i sa sto metara smjesta prepoznao da je on skitnica. Kazivalo je to nešto u njegovu besciljnom hodu i u pogrbljenom, poniznom držanju ramena. Kad bi ga čovjek vidio kako hoda, nagonski bi osjetio da će on prije primiti udarac nego li ga zadati.

Odrastao je u Irskoj, odslužio dvije godine u ratu, a poslije radio u tvornici laštila za metal, odakle su ga otpustili prije dvije godine. Strahovito se sramio toga što je skitnica, ali već je pokupio sve odlike skitničkog ponašanja. Neprestano je pročešljavao pločnike i nikad mu nije promakao ni jedan opušak, pa čak ni prazna kutija cigareta, iz koje je vadio tanki papir za motanje duhana. Na putu za Edbury spazio je na pločniku zamotuljak u novinskom papiru, strelovito ga podigao, i otkrio da su unutra dva sendviča s ovčetinom, već prilično nagrizena; uporno je zahtijevao da ih podijelimo. Nikad nije prošao pokraj kakvog automata, a da nije povukao ručicu, jer, rekao je, katkad su pokvareni i izbacit će novac ako ih malko gurneš. Međutim, nije imao hrabrosti za kriminal. Kad smo se našli u predgrađu Romtona, Paddy je pred vratima spazio bocu mlijeka koja je očito tamo ostala zabunom. Zastao je i pohlepno se zapiljio u bocu.

- Kriste! - rekao je - Eto kako propada dobra hrana. Netko bi mogao maznuti tu bocu. Bez problema.

Shvatio sam da je on namjerava sam »maznuti«. Osvrnuo se gore-dolje po ulici; bila je to mirna ulica i nikog nije bilo na vidiku. Na Paddyjevom blijedom, potištenom licu pojavio se izraz žudnje. A onda se okrenuo i utučeno rekao:

- Bolje da je ostavim na miru. Čovjek nema nikakve koristi od krađe. Bogu hvala, nisam još nikad ništa ukrao.

Strah, koji je bio posljedica gladi, održavao ga je poštenim. Da je imao samo dva-tri dobra obroka u želucu, već bi se osmjelio da ukrade mlijeko.

Imao je dva predmeta razgovora, jedan kako je sramotno biti skitnica, a drugi kako najlakše doći do besplatnog obroka. Dok smo lutali ulicama, on je neprestano vrtio svoj monolog, plačnim irskim glasom punim sažaljenja:

- Vrag je biti na cesti. Srce mi se kida kad idem u ona odvratna prihvatilišta. Ali što čovjek da radi? Nisam jeo mesa već dva mjeseca, i čizme mi se raspadaju i... Kriste Bože! Kako bi bilo da pokušamo nažicati šalicu čaja u jednom od onih samostana na putu prema Edburyju? Obično daju šalicu čaja. Ah, što bi čovjek počeo bez vjere? Pio sam čaj u samostanima, i kod baptista, i u anglikanskoj crkvi, i kod svih mogućih. Ja sam

katolik. To jest, nisam se ispovijedio ima već sedamnaest godina, ali još uvijek gajim vjerske osjećaje, razumiješ ti mene. A u samostanima obično daju šalicu čaja... itd, itd. Tako je brbljao čitavog dana, gotovo bez prestanka.

Njegovo neznanje bilo je bezgranično i znao me upravo zapanjiti. Jednom me, na primjer, upitao je li Napoleon živio prije Isusa Krista ili poslije. Drugi put, dok sam gledao izlog knjižare, vrlo se uznemirio jer je naslov jedne knjige bio *Imitacija Krista*. To je shvatio kao svetogrđe. - Koga vruga moraju njega oponašati? - pitao je ljutito. Znao je čitati, ali osjećao je neku vrst gađenja prema knjigama. Na putu od Romtona do Edburyja ušao sam u gradsku knjižnicu i, premda Paddy nije htio ništa čitati, predložio sam mu da dođe sa mnom i da odmori noge. Ali njemu je bilo draže da me pričeka vani. - Ne - rekao je - dođe mi zlo kad vidim sva ona glupa slova.

Poput većine skitnica, naročito je škrtario sa šibicama. Kad sam ga upoznao, posjedovao je kutiju šibica, ali nikad nisam viđao da je koju zapalio, a meni je uvijek držao predavanje o rastrošnosti kad god bih ja kresnuo svoju šibicu. On je uvijek žicao vatru od nepoznatih prolaznika, i katkad radije ne bi pušio pola sata, nego da potroši svoju šibicu.

Ključ njegova karaktera bilo je samosažaljenje. Misao na nesreću koja ga prati u životu kao da ga nikad nije ostavljala. Znao bi prekinuti dugu šutnju i uzviknuti, bez veze s bilo čim - Vrag je kad počneš zalagati odjeću! - ili - Onaj čaj u prihvatilištu nije čaj, to je pišalina - kao da na svijetu nema ničeg drugog o čemu se može misliti. A osjećao je i nisku, gmizavu zavist prema svakome tko je stajao bolje od njega - nije zavidio bogatašima, jer su oni bili izvan njegova društvenog obzora, već ljudima koji su imali posao. Žudio je za poslom kao što umjetnik žudi za slavom. Ako bi vidio kako neki starac radi, ogorčeno bi rekao - Pogledaj ovog starog ..., ne da mjesta mlađima u punoj snazi - ako je to bio mladić - Ovi mladi vragovi otkidaju nam kruh od usta. - A svi su stranci za njega bili »prokleti došljaci« - jer, prema njegovoj teoriji, stranci snose odgovornost za nezaposlenost.

Žene je promatrao s mješavinom čežnje i mržnje. Mlade zgodne žene bile su odviše iznad njega da bi mu uopće padale na pamet, ali sline su mu curile kad bi vidio prostitutku. Kraj nas bi prošao par ostarjelih noćnih dama s jarko crvenim usnama; Paddyju bi se lice oblilo rumenilom, te bi se okrenuo i stao požudno zuriti za ženama. - Kurve! - mrmljao bi, poput dječaka pred izlogom sa slatkišima. Jednom mi je rekao da već dvije godine nije imao ništa sa ženskom - dakle, otkad je ostao bez posla - i sasvim je zaboravio da čovjek može poželjati i nešto više od prostitutke. Imao je pravi skitnički karakter - bijedan, pun zavisti, karakter šakala.

Ipak, bio je dobar čovjek, po prirodi darežljiv, pripravan podijeliti posljednju koricu kruha s prijateljem; uistinu, više nego jedamput doslovce je i podijelio svoju posljednju koricu sa mnom. Vjerojatno je mogao i raditi, samo da je nekoliko mjeseci pošteno jeo. Ali dvije godine na kruhu i margarinu beznadno su ga srozale. Živio je na ovoj užasnoj imitaciji hrane sve dok mu i um i tijelo nisu postali drugorazredni. Muževnost mu je narušila loša prehrana, a ne kakav prirodni porok.

XXIX

Na putu za Edbury rekao sam Paddyju da imam prijatelja od kojeg ću zacijelo dobiti novaca, te sam mu predložio da pođemo ravno u London umjesto da se trapimo još jednu noć u prihvatilištu. Ali Paddy već dugo nije bio u prihvatilištu u Edburyju pa, kao pravi skitnica, nije htio propustiti priliku za besplatno noćenje. Dogovorili smo se da u London krenemo sutra ujutro. Imao sam samo pola penija, ali Paddy je imao dva šilinga, a s time obojica možemo platiti spavanje i nekoliko šalica čaja. Prihvatilište ubožnice u Edburyju nije se mnogo razlikovalo od onog u Romtonu. Najgore je bilo što su nam sav duhan oduzeli na ulazu i upozorili nas da će smjesta izbaciti svakog koga uhvate da puši. Po zakonu o skitnji, skitnice mogu osuditi na izdržavanje kazne, zato što puše u prihvatilištu - zapravo, mogu ih osuditi zbog bilo čega; ali nadležni obično sebi prištede natezanje sa sudom, tako što neposlušne jednostavno izbace. Ovdje nismo morali ništa raditi, a ćelije su bile razmjerno udobne. Spavali smo po dvojica u ćeliji, »jedan gore, jedan dolje« - to jest, jedan na drvenoj polici a drugi na podu, sa slamnatim prostirkama i gomilom pokrivača, prljavih, ali bez gamadi. Hrana je bila ista kao i u Romtonu, osim što su nam dali čaj umjesto kakaoa. Ujutro se mogla dobiti dodatna šalica čaja jer ih je major prodavao za pola penija po šalici, nedvojbeno krišom. Svakom su na odlasku dali komad kruha i sira za ručak.

Kad smo stigli u London, preostalo nam je osam sati do otvaranja prihvatilišta. Čudno je kako čovjek mnogo toga ne primjećuje. Bio sam u Londonu bezbroj puta, a ipak sve do sada nisam primijetio ono najgore u Londonu - činjenicu da se mora platiti čak i ako čovjek hoće samo sjesti. U Parizu čovjek, ako nema novaca i ne može naći klupu, sjedne na pločnik. Tko zna što bi se desilo da čovjek u Londonu sjedne na pločnik - vjerojatno bi završio u zatvoru. Do četiri poslije podne prostajali smo pet sati i noge su nam bridjele od tvrdog pločnika. Bili smo gladni, jer smo naš obrok pojeli čim smo izašli iz prihvatilišta, a meni je ponestalo duhana - Paddyja to nije uzbuđivalo, jer je skupljao opuške po cesti. Pokušali smo ući u dvije crkve, ali obje su bile zaključane. Zatim smo otišli u gradsku knjižnicu, ali tamo nije bilo stolica. Kao posljednju nadu Paddy je predložio kuću Rowton; po pravilu ne bi nas smjeli pustiti unutra prije sedam, ali možda se možemo krišom uvući. Došli smo do veličanstvenog ulaza (Rowton zaista djeluje veličanstveno) i vrlo nehajno, praveći se da smo stalni stanari, krenuli unutra. Čovjek koji se dotad motao oko ulaza, tip oštra lica, očito na nekom ovlašćenom položaju, smjesta nam je prepriječio put.

- Jeste ovdje spavali prošle noći?

- Ne.

- Onda se gubite.

Poslušali smo ga i još dva sata prostajali na uglu ulice. Bilo je to neugodno, ali naučilo me da nikad više ne upotrijebim izraz »besposličiti na uglu«, tako da sam od toga imao nekakve koristi.

U šest smo otišli u sklonište Vojske spasa. Nismo mogli dobiti krevete sve do osam, a nije ni bilo sigurno da ima slobodnih mjesta, ali službenik, koji nas je zvao »braćo«, dopustio nam je da uđemo pod uvjetom da platimo dvije šalice čaja. Glavna prostorija skloništa bila je golema, okrečena dvorana, deprimantno čista i gola, bez grijanja. Oko dvije stotine razmjerno pristojnih, ali nekako pogruženih ljudi, zbito se na dugim drvenim klupama. Dva tri oficira u uniformama šetala su gore dolje. Na zidovima

su visjele slike generala Bootha i natpisi kojima se zabranjivalo kuhati, piti, pljuvati, psovati, svađati se i kockati. Kao primjer tih natpisa, evo jednog što sam ga prepisao od riječi do riječi:

»Tko god bude kockao ili kartao, bit će smjesta izbačen i neće mu se više dopustiti da uđe ni pod kojim uvjetima.

Daje se nagrada za svaku informaciju koja može pomoći otkrivanju takvih pojedinaca.

Oficiri na dužnosti umoljavaju sve stanare za pomoć da ovu ustanovu održimo čistom od POROKA KOCKE.«

»Kockanje ili kartanje« zaista je lijepo rečeno.

Po mom mišljenju, skloništa Vojske spasa, premda čista, puno su strašnija od najgorih prenoćišta. Ljudi tamo zrače takvim beznađem - to su pristojni, slomljeni ljudi koji su založili ovratnike, ali još pokušavaju naći namještenje u uredu. Oni dolaze u sklonište Vojske spasa, gdje je barem koliko-toliko čisto, kao da se hvataju za posljednju slamku pristojnosti. Za stolom pokraj mojega sjedila su dva stranca, oba u ritama, ali očito gospoda. Igrali su šah usmeno, nisu čak ni zapisivali poteze. Jedan od njih bio je slijep i čuo sam ih kako govore da već dugo štede kako bi kupili šahovsku ploču, koja stoji pola krune, ali to im nikako ne polazi za rukom. Tu i tamo sjedili su činovnici bez posla, bezbojnih, zlovoljnih lica. Jedna je grupica činovnika okružila visokog, mršavog, samrtnički blijedog mladića koji je uzbuđeno govorio. Udarao je šakom po stolu i grozničavo se hvalisao. Kad su se oficiri udaljili tako da ga ne mogu čuti, udario je posve neočekivano u bogohulne kletve:

- Kažem ja vama, sutra ću dobiti taj posao. Ne spadam ja u one koji puze na koljenima, ja se znam brinuti sam za sebe. Pogledajte ovaj... natpis! »Dragi Bog će dati«. Baš je on meni puno dao. Nećeš mene uhvatiti da vjerujem u... Boga. Prepustite to meni. Dobit ću ja taj posao - itd, itd.

Promatrao sam ga, jer me začudio njegov divlji, uznemireni govor; djelovao mi je histerično, ili možda supijano. Sat kasnije otišao sam u malenu prostoriju, odvojenu od glavne dvorane, gdje se moglo čitati. U njoj nije bilo ni knjiga ni novina, tako da stanari nisu tamo baš zalazili. Kad sam otvorio vrata, spazio sam onog mladog činovnika; unutra je, posve sam, klečao i *molio*. Čas prije no što sam ponovo zatvorio vrata, uspio sam mu vidjeti lice, i bilo je to lice čovjeka na mukama. Odjednom sam shvatio, po izrazu njegova lica, da je na rubu smrti od gladi.

Ležaj je stajao osam penija na noć. Paddyju i meni ostalo je pet penija koje smo potrošili u »baru«, gdje je hrana bila jeftina, premda ne tako jeftina kao u običnim prenoćištima. Čaj kao da su radili od čajne prašine, što ju je Vojska spasa vjerojatno dobivala od dobrotvornih ustanova, ali su ipak za čaj naplaćivali tri i pol penija. Čaj je bio jeziv. U deset sati kroz dvoranu je promarširao oficir pušući u zviždaljku. Istog časa svi su ustali.

- Što je sad ovo? - upitao sam zaprepašteno Paddyja.

- To znači da moramo na spavanje. I to brzo.

Pokorno poput ovaca, svih dvije stotine ljudi uputilo se na spavanje pod nadzorom oficira.

Spavaonica je bila u potkrovlju, nalikovala je kasarni, a u njoj je bilo šezdeset ili sedamdeset kreveta. Kreveti su bili čisti i razmjerno udobni, ali vrlo uski i tako blizu jedan drugome da je čovjek disao ravno u lice svom susjedu. U sobi su spavala i dva oficira koja su pazila da nitko ne puši i da se ne razgovara kad se ugasi svjetlo. Paddy i ja

jedva da smo oka sklopili, jer je kraj nas spavao čovjek koji je patio od nekog živčanog poremećaja - valjda je doživio šok od bombe - pa je u nepravilnim razmacima izvikivao »Pip!«. Bio je to prodoran zvuk, nalik trubi malenoga motora. Nikako nismo mogli odrediti kad će se slijedeći put javiti, tako da nam je san bio potpuno onemogućen. Pip, kako su ga drugi nazivali, redovno je spavao u skloništu i zbog njega je sigurno svakog puta bdjelo dvadeset ljudi. To je dobar primjer zašto se čovjek ne može dobro naspavati kad god se toliko ljudi nabije na gomilu, kao što je to slučaj u ovakvim prenoćištima.

U sedam ujutro opet je zapištala zviždaljka, a oficiri su prošli prostorijom drmajuci one koji nisu smjesta ustali. Odonda sam spavao u brojnim skloništima Vojske spasa i ustanovio da, premda među njima postoje stanovite razlike, u svima vlada ova poluvojnička disciplina. Skloništa su svakako jeftina, ali za moj ukus previše podsjećaju na ubožnice. U nekima od njih jednom ili dvaput tjedno čak se održava obavezna služba božja, koju stanari moraju pohađati, ili u protivnom napustiti zgradu. Činjenica je da je Vojska spasa tako navikla o sebi misliti kao o dobrotvornoj ustanovi, da ne može upravljati čak ni običnim prenoćištem, a da ono ne smrdi na milostinju.

U deset sati otišao sam u B.-ov ured i zamolio ga da mi posudi jednu funtu. Dao mi je dvije i rekao mi da dođem kad god mi zatreba, tako da Paddy i ja barem tjedan dana nismo morali razbijati glavu radi novca. Dan smo proveli dangubeći na Trafalgar Squareu gdje smo čekali Paddyjevog prijatelja koji se nije pojavio, a uvečer smo se otputili u prenoćište u pokrajnjoj uličici blizu Stranda. Noćenje je stajalo jedanaest penija, ali bilo je to mračno, smradno mjesto, ozloglašeno kao okupljalište »tople braće«. Dolje, u slabo osvijetljenoj kuhinji, na jednoj su klupi sjedila tri mladića neodređena spola u elegantnim plavim odijelima, a ostali stanari su ih ignorirali. Pretpostavljam da su to bila »topla braća«. Izgledali su isto kao i ulični huligani koje čovjek sreće u Parizu, samo što nisu nosili zaliske. Ispred vatre cjenkali su se jedan potpuno odjeven čovjek i jedan potpuno gol. Obojica su bila prodavači novina. Odjeveni je prodavao svoju odjeću onom golom. Rekao je:

- Evo ti, to ti je najbolje odijelo koje si ikad imao. Pola krune za kaput, dva šilinga za hlače, šiling i deset penija za čizme, i šiling za kapu i šal. To ti je sve skupa sedam.

- Samo se ti nadaj! Dam ti šiling i deset za kaput, šiling za hlače i dva šilinga za sve ostalo, to ti je četiri šilinga i deset penija.

- Uzmi sve zajedno za pet i deset penija.

- Važi, skidaj robu. Moram van da prodam zadnje izdanje.

Obučeni se čovjek skinuo i u tri minute zamijenili su položaj; goli je bio odjeven, a ovaj drugi pokrio se komadom *Dnevni novosti* kao suknjicom.

U mračnoj i zagušljivoj spavaonici bilo je petnaest kreveta. Zapahnuo me strahoviti zadah tople mokraće, tako žestok da sam se isprva trudio da dišem kratkim udisajima, tako da nikad ne ispunim pluća do kraja. Kad sam legao u krevet, iz tame se pomolio neki čovjek, nagnuo se nad mene i počeo blebetati supijanim glasom koji je odavao školovana čovjeka:

- Išli ste u privatnu školu? (Čuo me dok sam razgovarao s Paddyjem.) Ovdje se ne sreće mnogo njih iz stare škole. Ja sam bio u Etonu. Znaite već, dvadeset godina odonda i tako to. - Počeo je kreštavim glasom pjevati pjesmu etonskih veslača, ne bez sluha:

Sjajno vrijeme za veslanje

I valjanje po sijenu.

- Prekini s tom... galamom! – proderalo se nekoliko stanara.

- Niža klasa - rekao je bivši đak Etona - niža klasa. Nije baš pravo mjesto za vas i za mene, što kažete? Zna li što mi govore moji prijatelji? Kažu, »M, za tebe nema spasa.« Istina je, za mene zbilja nema spasa. Spao sam na niske grane; ne kao ovi ovdje, koji ne mogu nikamo spasti čak i da hoće. Mi koji smo ovako nisko spali morali bismo se držati zajedno. Mladost još nam je na licu, znate već. Mogu li vas ponuditi pićem?

Izvadio je bocu šeri brendija i u istom trenutku izgubio ravnotežu, te se srušio na mene. Paddy, koji se upravo svlačio, osovio ga je na noge.

- Vрати se u svoj krevet, glupi, stari...!

Bivši đak Etona nesigurno se odgegao do svog kreveta i zavukao pod pokrivače potpuno odjeven, čak i s čizmama na nogama. Nekoliko puta tokom noći čuo sam kako mrmlja, - M., tebi nema spasa - kao da mu se ta rečenica osobito sviđa. Ujutro je tvrdo spavao, potpuno obučen, stežući bocu u naručju. Bio je to čovjek od oko pedeset godina, profinjena, izmučena lica i, zanimljivo, odjeven po posljednjoj modi. Čudno je bilo vidjeti kako čizme od fine kože vire iz tog svinjski prljavog kreveta. Osim toga, sinulo mi je da šeri brendi vjerojatno košta isto koliko i noćenje za petnaest dana, što znači da nije mogao biti uistinu siromašan. Možda je pohađao pučka prenoćišta u potrazi za »toplom braćom«.

Razmak između kreveta nije bio veći od pola metra. Negdje oko ponoći probudio sam se i shvatio da čovjek pokraj mene pokušava ukrasti novac ispod mog jastuka. Pretvarao se da spava, a čitavo vrijeme gurao je ruku pod moj jastuk, neprimjetno poput štakora. Ujutro sam vidio da je to jedan grbavac dugih, majmunskih ruku. Ispričao sam Paddyju o pokušaju krađe. Nasmijao se i rekao:

- Kriste! Moraš se na to naučiti. Ova su ti prenoćišta puna lopova. U nekim ti ništa ne pomaže, osim da spavaš sa svim stvarima na sebi. Jedanput sam vidio kako su ukrali drvenu nogu jednom invalidu. Vidio sam jednog - imao je oko sto kila - koji je došao u prenoćište s četiri funte i deset šilinga. Stavio je novac pod madrac. »A sad«, kaže ti on, »do ovog novca samo preko mene mrtvog«. Ali i njega su udesili. Ujutro se probudio na podu. Četiri čovjeka uhvatila su po noći madrac za uglove i podigli ga s kreveta kao perce. Nikad više nije vidio svoje četiri funte i deset šilinga.

XXX

Sutra ujutro ponovno smo se uputili u potragu za Paddyjevim prijateljem koji se zvao Bozo, a po zanimanju je bio ulični umjetnik. U Paddyjevom svijetu nisu postojale adrese, ali nešto mu je govorilo da bi Bozoa mogli pronaći u Lambethu, a na kraju smo slučajno naletjeli na njega na Embankmentu, šetalištu uz Temzu, gdje se smjestio nedaleko mosta Waterloo. Klečao je na pločniku kraj kutije s kredama i precrtavao portret Winstona Churchilla iz male bilježnice. Portret je bio sasvim dobar. Bozo je bio tamnopusi čovječuljak orlovskog nosa, i kovrčave kose što mu je padala na čelo. Desna mu je noga bila strahovito deformirana, stopalo okrenuto petom prema naprijed, tako da je to bilo upravo strašno za vidjeti. Po njegovoj vanjštini reklo bi se da je Židov, ali to je on žestoko nijekao. Svoj orlovski nos opisivao je kao »rimski«, i ponosio se time što nalikuje nekom rimskom imperatoru - mislim da je posrijedi bio Vespazijan.

Bozo je imao neobičan način govora; govorio je s jakim koknijevskim naglaskom, ali vrlo jasno i izražajno. Činilo mi se da je čitao dobre knjige, ali nikad sebi nije dao truda da ispravi svoju gramatiku. Paddy i ja zadržali smo se neko vrijeme na Embankmentu i Bozo nam je ispričao sve o svom zanatu. Ponovit ću što je rekao, više-manje njegovim vlastitim riječima.

- Ja sam, što se kaže, ozbiljan crtač. Ne crtam kredama za školske ploče kao drugi, služim se pravim kredama u boji, istim što ti upotrebljavaju slikari; skupe su ko vrag, posebno crvene. Po koji put potrošim boja u vrijednosti od pet šilinga, a nikad manje od dva. Jaka strana mi je karikatura; znaš, politika, sport i tako to. Pogledaj - pokazao mi je svoju bilježnicu - ovdje imam portrete svih političara koje sam prerisao iz novina. Svaki dan radim drugu karikaturu. Na primjer, kad se govorilo o budžetu, nacrtao sam Winstona kako gura slona na kojem piše »dug«, a ispod sam napisao, »A budža ni makac«. Mogu karikirati sve stranke, ali ne smijem nacrtati ništa u prilog socijalizmu, jer to policija ne trpi. Jedanput sam nacrtao karikaturu kako boa konstruktor s natpisom »kapital« guta zeca na kojem piše »laburisti«. Došao je pajkan i kad je to vidio, rekao mi je »Smjesta to briši!«. I morao sam sve obrisati. Policija ima pravo da me potjera zbog skitnje, a bolje ti je s njima ne raspravljati.

Upitao sam Bozoa koliko može zaraditi crtanjem na pločniku. Rekao je:

- U ovo doba godine, kad nema kiše, skupim oko tri funte od petka do nedjelje; to zato što ljudi dobivaju plaće u petak. Ne mogu raditi kad pada kiša, boje mi se odmah razliju. Kad uzmeš čitavu godinu, izlazi da zarađujem oko funtu tjedno, jer zimi nema baš puno posla. Na dan Regate i za završnicu kupa znao sam uhvatiti i po četiri funte. Ali znaš, moram to izmesti iz ljudi; čovjek ne zaradi ni prebijene pare ako samo sjedi i gleda. Ljudi obično bace po pola penija, a čak ni to ako malko s njima ne popričam. Kad se već upuste u razgovor, onda im je neugodno da ništa ne daju. Najbolje je stalno mijenjati crtež, jer kad vide da radiš, stanu i gledaju. Nevolja je što čim se ti okreneš prema njima sa šeširovom u ruci, oni svi bježe! U ovom poslu čovjek zbilja mora imati pomoćnika. Ti radiš, skupe se ljudi da gledaju, a onda dođe pomoćnik, kao slučajno je tu. Ljudi ni ne znaju da je to pomoćnik. A onda on fino skine kapu i tako si ih uhvatio između dvije vatre. Gospoda nikad ništa ne daju. Najviše se dobije od siromašnijeg svijeta, i od stranaca. Japanci, crnci i njima slični znali su mi dati i po šest penija. Oni nisu takve škrtice kao Englezi. Osim toga, moraš paziti da ti pare nisu na vidjelu, možda samo jedan peni u šeširu. Ako vide da već imaš šiling, dva, ljudi ne daju ništa.

Bozo je gajio najdublji prezir prema drugim crtačima na Embankmentu. Nazivao ih je »malerima«. U ono doba na gotovo svakih dvadesetpet metara smjestio se crtač, a razmak od dvadesetpet metara uzimao se kao najmanji mogući između radnih mjesta. Bozo mi je prezirno pokazao starog crtača sijede brade, pedesetak metara dalje.

- Vidiš onu staru budalu? Već deset godina svakog dana crta istu sliku. Zove se »Vjerni prijatelj«. Prikazuje psa koji izvlači dijete iz vode. Stara budala ne crta ništa bolje nego dijete od deset godina. Dugim trudom naučio je nacrtati jednu jedincatu sliku, kao što drugi nauče sastaviti slagaljku. Ovdje ima mnogo takvih. Katkad dođu do mene da mi ukradu ideju, ali baš me briga; ti glupani ionako ne mogu ništa sami smisliti, tako da sam ja uvijek ispred njih. Kod karikature je najvažnije da čovjek bude u toku. Jednom se neko dijete zaglavilo u ogradi mosta Chelsea. Čuo sam za to, i nacrtao sam karikaturu na pločniku prije nego što su dijete izvukli iz ograde. Brz sam ja.

Bozo mi je djelovao kao zanimljiv čovjek i uistinu sam se htio s njim bolje upoznati. Te večeri pošao sam na Embankment da se nađemo, jer smo se dogovorili da će on mene i Paddyja odvesti u prenoćište južno od rijeke. Bozo je sprao crteže s pločnika i prebrojio utržak - dobio je oko šesnaest šilinga, od čega su dvanaest ili trinaest bili čista zarada. Otputili smo se u Lambeth. Bozo je polako šepesao, gegajući se poput raka, nekako čudno u stranu, vukući svoju smrskanu nogu. U svakoj ruci imao je štap, a kutiju s bojama prebacio je preko ramena. Dok smo prelazili preko mosta, zastao je u jednom udubljenju da se odmori. Na trenutak je utihnuo, i na svoje iznenađenje vidio sam da promatra zvijezde. Dodirnuo me po ramenu i pokazao štapom prema nebu.

- Pogledaj samo Aldebaran! Pogledaj kakve je boje. Kao velika rumena naranča.

Sudeći po njegovu govoru, čovjek bi pomislio da je on kakav likovni kritičar u galeriji slika. Bio sam zapanjen. Priznao sam da nemam pojma koji je Aldebaran - zapravo, nisam nikad primijetio da su zvijezde različitih boja. Bozo me je počeo podučavati osnovama astronomije i pokazao mi je glavna sazvježđa na nebu. Kao da se zabrinuo zbog mog neznanja. Rekao sam mu iznenađeno:

- Ti kao da mnogo znaš o zvijezdama.

- Ne znam baš previše, ali nešto malo znam. Već sam dobio dva pisma od kraljevskog astronoma u kojima mi zahvaljuje što sam mu pisao o meteorima. Tu i tamo izađem po noći i gledam da li će pasti neki meteor. Zvijezde su besplatna predstava; ništa ne košta da napasaš oči.

- Odlična ideja! Nikad se ne bih toga sjetio.

- Pa za nešto se moraš zanimati, a ako je čovjek na cesti, to ne znači da ne može misliti ni o čemu drugome osim o svom čaju i dvije kriške kruha.

- Ali nije li teško zanimati se za nešto, na primjer za zvijezde, dok ovako živiš?

- Misliš, kao ulični crtač? Ne nužno. Ne moraš se baš pretvoriti u glupo živinče; to jest, ne moraš ako tako odlučiš.

- Ali čini mi se da ovakav život na većinu ljudi tako djeluje.

- Naravno. Pogledaj Paddyja; stari prosjak kojem je na pameti samo čaj i kako da se dokopa što više opušaka. Tako završi većina. Ja ih prezirem. Ali čovjek *ne mora* postati takav. Ako si iole školovan, nije ti važno hoćeš li na cesti provesti ostatak života.

- Ja sam zaključio upravo suprotno - rekao sam. - Čini mi se da čim čovjeku oduzmeš novac, on više nije ni za što.

- Ne, nije nužno tako. Ako čvrsto odlučiš, možeš živjeti na isti način bio bogat ili siromašan. Uvijek možeš i dalje čitati knjige i misliti svoje. Samo moraš samom sebi reći

»Slobodan sam *ovdje*« - lupnuo se po čelu - i sve je u redu.

Bozo je nastavio dalje u istom tonu, a ja sam pomno slušao. Djelovao mi je vrlo neobično za uličnog crtača, a osim toga, on je bio prva osoba koju sam čuo tvrditi da siromaštvo ništa ne mijenja na stvari. Slijedećih nekoliko dana često sam ga viđao, jer je padala kiša pa nije mogao radio. Ispričao mi je povijest svog života, i bila je to zanimljiva priča.

Sin knjižara koji je pao pod stečaj, zaposlio se u osamnaestoj godini kao soboslikar, a onda je odslužio tri godine u Francuskoj i Indiji za vrijeme rata. Poslije rata našao je soboslikarski posao u Parizu i ostao tamo nekoliko godina. Francuska mu je više odgovarala od Engleske (prezirao je Engleze), i u Parizu mu je dobro išlo, uštedio je nešto novaca i zaručio se s jednom Francuskinjom. Jednoga dana djevojku je pregazio omnibus i umrla je. Bozo je tjedan dana pio a onda se, još drhtav, vratio na posao; istog jutra pao je sa skele na kojoj je radio s visine od dvanaest metara i smrskao desnu nogu. Iz nekog razloga dobio je samo šezdeset funti odštete. Vratio se u Englesku, potrošio sav novac dok je tražio posao, neko vrijeme prodavao knjige na sajmu u ulici Middlesex, onda se okušao u prodaji igračaka, a najzad se prihvatio crtanja na pločniku. Onda je životario od danas na sutra, čitave zime napola je gladovao, i često spavao po prihvatilištima ili na Embankmentu. Kad sam ga upoznao, nije posjedovao ništa osim odjeće na sebi, crtačeg pribora i nešto knjiga. Odjeća mu je bila dronjava kao u običnog prosjaka, ali nosio je ovratnik i kravatu, čime se vrlo ponosio. Ovratnik, star više od godinu dana, prijetio je da se raspadne i Bozo ga je krpao komadićima tkanine koje je rezao s ruba košulje, tako da košulja više gotovo uopće nije imala donjeg dijela. Stanje povrijeđene noge pogoršavalo mu se i vjerojatno će je morati amputirati, a na koljenima mu se od klečanja na kamenu stvorila tvrda koža, debela poput potplata čizme. Očito ga nije čekalo ništa do prosjačenja i smrti u ubožnici.

Uza sve ovo, nije se bojao, niti za čime žalio, nije se sramio, niti je jadikovao nad samim sobom. Suočio se sa svojim stanjem i stvorio vlastitu filozofiju. Rekao je kako nije svojom krivicom postao prosjak, pa stoga ne osjeća nikakve grižnje savjesti, niti ga to muči. Bio je i neprijatelj društva, posve pripravan da se upusti u kriminal ako mu se pruži dobra prilika. Iz principa je odbijao da bude štedljiv. Ljeti nije štedio ništa, zaradu je trošio na piće, jer nije mario za žene. Ako bude bez pare kad dođe zima, onda se društvo mora za njega pobrinuti. Bio je pripravan ušičariti kolikogod može od dobrotvornih ustanova, ali da pritom od njega ne očekuju da bude zahvalan. Ipak je izbjegavao vjerske dobrotvorne ustanove, jer je govorio da mu se grlo steže kad mora pjevati crkvene pjesme da bi dobio jedno pecivo. Držao se još pitanja časti; na primjer, ponosio se time što nikad u životu, čak ni dok je umirao od gladi, nije s pločnika podigao opušak. Držao je sebe za klasu iznad obične sorte prosjaka, poniznih bijednika koji, govorio je, nemaju ni toliko pristojnosti da budu nezahvalni.

Sasvim je dobro govorio francuski i pročitao je neke Zoline romane, sve Shakespeareove drame, *Gulliverova putovanja* i brojne eseje. Svoje doživljaje umio je opisati riječima koje su se pamtile. Na primjer, dok smo pričali o pogrebima, rekao mi je:

- Jesi li ikad vidio kako spaljuju leš? Ja jesam, u Indiji. Stavili su starca na vatru, a onda su mi se maltene noge odsjekle, jer se leš počeo bacakati. To su mu se naprosto stezali mišići od topline; ipak, gadno sam se prepao. No, on ti se neko vrijeme koprcao kao kobasica na žaru, a onda mu se trbuh nadio i eksplodirao s takvim praskom da si ga mogao čuti na pedeset metara. To me odbilo od kremiranja.

Ili, drugom prilikom, dok je govorio o svojoj nesreći:

- Doktor mi kaže, »Pali ste na jednu nogu, prijatelju. Sreća za vas da niste pali na

obadvije«, kaže ti on. »Jer da ste pali na obje noge, zatvorili bi se kao harmonika, i bedrene kosti izašle bi vam na uši van!«

Očito to nisu bile liječnikove riječi, već Bozove vlastite. Imao je smisla za riječi. Uspio je održati svoj um neoštećenim i bistrim, tako da ga ništa nije moglo natjerati da podlegne siromaštvu. Može biti dronjav, smrznut, čak izgladnio, ali sve dok može čitati, misliti i gledati meteore, slobodan je, kako je rekao, u vlastitoj glavi.

Bio je ogorčeni ateist (ona vrst ateista koji ne toliko da ne vjeruje u Boga, koliko mu se on ne sviđa), i uživao je u tome da misli kako se ljudsko stanje nikad neće poboljšati. Katkad bi se, rekao je, spavajući na Embankmentu, utješio kad bi pogledao gore prema Marsu ili Jupiteru i pomislio kako i tamo vjerojatno netko spava na nekakvom Embankmentu. U vezi s ovim razvio je zanimljivu teoriju. Život na Zemlji, rekao je, težak je zato što planeta oskudijeva onim nužnim za život. Mars, gdje je klima hladna, a voda rijetka, mora da je još mnogo siromašniji, tako da je život tamo još teži. Dok te na Zemlji naprosto strpaju u zatvor kad ukradeš šest penija, na Marsu te vjerojatno živog skuhaju. Ova je pomisao veselila Bozoa, ne znam točno zašto. Bio je posve izuzetan čovjek.

XXXI

U prenoćištu u koje nas je Bozo odveo plaćalo se devet penija na noć. Kućerina u koju se moglo smjestiti petsto ljudi, ozloglašena kao sastajalište skitnica, prosjaka i sitnih kriminalaca, bila je krcata. Sve su se rase, čak i crna i bijela, tamo miješale na ravnoj nozi. Bilo je i Indijaca, a kad sam se jednom obratio na lošem Urdu, nazvao me »tum« - nešto zbog čega bih protrnuo da smo u Indiji. Spustili smo se ispod rasnih predrasuda. Pred mojim očima ukazali su se zanimljivi životi. Stari »Djedica«, skitnica od sedamdeset godina, koji je za život zarađivao tako što je skupljao opuške i prodavao duhan, dvadesetpet grama po tri penija. »Doktor« - bio je on pravi liječnik, ali su mu zbog nekog prekršaja zabranili da radi; sad je prodavao novine, a uz to davao liječničke savjete za nekoliko penija. Maleni indijski mornar, bosonog i izgledno, koji je pobjegao s broda i danima lutao po Londonu, tako izgubljen i bespomoćan da čak nije znao u kojem je gradu - mislio je da je u Liverpoolu sve dok mu nisam rekao gdje je. Bozov poznanik, koji je pisao turobna pisma moleći za novčanu pomoć da plati pogreb za svoju ženu, a kad bi koje pismo urodilo plodom, priređivao bi samotničke gozbe s golemim količinama kruha i margarina. Bio je to opak stvor, nalik hijeni. Razgovarao sam s njim i otkrio da, kao skoro svi prevaranti, vjeruje u dobar dio vlastitih laži. Prenocište je bilo pravi zlatni rudnik ovakvih tipova.

Dok sam se družio s Bozom, podučio me tehnikama prosjačenja po Londonu. Ima ih mnogo više nego što bi čovjek pretpostavio. Među prosjacima postoje krupne razlike, a oštra društvena linija dijeli one što samo žicaju od onih što za novac daju neku protuvrijednost. Mijenja se i visina zarada ovisno o različitim trikovima. Priče o prosjacima koji umiru s dvije tisuće funti ušivenih u podstavu, što ih objavljuju u nedjeljnim novinama, čista su izmišljotina; ali bolji prosjaci zaista imaju sretna razdoblja, kad tjednima zarađuju dovoljno za život. Najviše od svih prosjaka zarađuju ulični akrobati i fotografi. Na dobrom mjestu - na primjer, kraj reda za kazalište - ulični akrobat može ubrati i do pet funti tjedno. Ulični fotografi znaju zaraditi jednako toliko, ali ovise o lijepom vremenu. Da bi poboljšali posao, služe se lukavim trikom. Kad vide da im se približava pogodna žrtva, jedan od njih otrči do kamere i pretvara se da slika. Kad im se žrtva primakne, stanu uzvikivati:

- Izvolite, gospodine, napravili smo krasnu sliku. To će biti jedan šiling.

- Ali nisam tražio da me slikate - prosvjeduje žrtva.

- Kako, niste htjeli da vas slikamo? A mi smo mislili da nam dajete znak rukom. No, sad smo potrošili film. Ode šest penija.

Tu se žrtva obično sažali i kaže da će ipak uzeti sliku. Fotografi izvade ploču iz kamere i onda izjave da nije uspjela, te da će ga ponovo slikati besplatno. Naravno, prvi put uopće nisu škljocnuli; tako, ako žrtva odbije, ništa ne gube.

Orguljaše, kao i akrobate, drže umjetnicima prije nego prosjacima. Orguljaš po imenu Shorty, Bozov prijatelj, ispričao mi je sve o svom zanatu. On i njegov kolega obrađivali su kavane i krčme u Whitechapelu i duž Commercial Rooda. Pogrešno je misliti da orguljaši zarađuju za život na ulicama; devet desetina njihove zarade dolazi iz kavana i krčmi - samo jeftinih krčmi, jer im ne dopuštaju da uđu u bolje lokale. Shortyjev postupak sastojao se u tome da stane ispred krčme i odsvira jednu pjesmu, a onda bi njegov kolega, koji je imao drvenu nogu i mogao probuditi sućut, ušao unutra i prošetao uokolo sa šeširom. Za Shortyja je bilo pitanje časti da uvijek nakon što dobije novac

odsvira drugu pjesmu - kao bis, takoreći; to je značilo da je on pravi zabavljač, a ne da su mu platili da ode. On i kolega zarađivali su dvije do tri funte tjedno, ali budući da su morali plaćati petnaest šilinga najamnine za orgulje, u prosjeku je svaki od njih zaradio oko funte tjedno. Boravili su na ulici od osam ujutro do deset uvečer, a subotom i kasnije.

Ulične crtače katkad možemo nazvati umjetnicima, a katkad ne. Bozo me upoznao s jednim »pravim« umjetnikom - taj je čovjek studirao slikarstvo u Parizu i svojedobno izlagao na Salonu. Uglavnom je kopirao stare majstore i to je radio čudesno dobro, kad se uzme u obzir da crta na kamenu. Ispričao mi je kako je postao ulični crtač:

- Žena i djeca nisu imali što jesti. Jedne večeri vraćao sam se kući kasno uvečer s gomilom crteža što sam ih nosio trgovcima umjetninama i razbijao glavu kako da negdje nađem šiling, dva. A onda na Strandu vidim, neki čovjek kleči na pločniku i crta, a ljudi mu bacaju penije. Baš kad sam prolazio pokraj njega, on ustane i uđe u krčmu. »K vragu«, pomislim ja, »ako on može s tim zarađivati, mogu i ja«. I tako sam nagoni kleknuo i počeo crtati njegovim kredama. Sam Bog zna kako mi je to palo na pamet; mora da mi se u glavi smutilo od gladi. Zanimljivo je da nikad prije nisam upotrebljavao pastele, morao sam usput savladavati tehniku. Onda su ljudi počeli zastajkivati, govoriti da ne crtam loše, i tu se skupi devet penija. U tom času onaj čovjek izađe iz krčme. »Koga vraga radiš na mom mjestu?« pita me. Ja mu objasnim da sam gladan i da moram nešto privrijediti. »Aha,« kaže on, »dodi sa mnom na pivo.« Popili smo pivo, i od tog dana ja radim kao ulični crtač. Zarađujem funtu tjedno. S funtom tjedno ne može se prehraniti šestero djece, ali srećom moja žena nešto privređuje šivanjem. U ovom poslu najgora je hladnoća, a iza toga gnjavaža koju čovjek mora podnositi. U početku, dok se još nisam uputio u posao, znao sam na pločnik nacrtati akt. Prvi sam nacrtao ispred crkve Sv. Martina u polju. Neki čovjek u crnom, valjda crkvenjak ili tako nešto, izletio je iz crkve sav zapjenjen od bijesa i stao se derati. »Mislite da pred kućom božjom može stajati ovakva opscena slika?« I morao sam sliku oprati. Bila je to kopija Botticellijeve Venere. Drugi put sam istu sliku nacrtao na Embankmentu. Jedan policajac ju je u prolazu pogledao, a onda, bez riječi, prišao i izbrisao je velikim nožurdama s platfusom.

Bozo je također pričao o tome kako policija gnjavi. U vrijeme dok smo se družili, dogodio se slučaj »nemoralnog ponašanja« u Hyde parku, u kojem se policija prilično loše ponijela. Bozo je nacrtao karikaturu Hyde parka gdje se policajci skrivaju iza drveća, a ispod piše »Zagonetka: pronađite policajce«. Rekao sam mu kako bi puno bolje bilo da je napisao »Zagonetka: pronađite nemoralno ponašanje«, ali Bozo nije za to htio ni čuti. Izjavio je kako bi ga svaki policajac, čim bi to vidio, smjesta odavde protjerao, i on bi zauvijek izgubio svoje mjesto.

Iza uličnih crtača dolaze ljudi koji pjevaju nabožne pjesme, ili prodaju šibice, vezice za cipele, ili omotnice s nekoliko zrnaca lavande, što nazivaju parfemom. Svi ti ljudi su zapravo prosjaci koji iskorištavaju svoj bijedni izgled, a ni jedan od njih ne zarađuje u prosjeku više od pola krune dnevno. Moraju se pretvarati da prodaju šibice i tome slično umjesto da naprosto prose, jer tako zahtijeva apsurdni engleski zakon o prosjačenju. Po slovu zakona, ako priđete neznancu i zatražite ga dva penija, on može pozvati policiju i dobit ćete sedam dana zbog prosjačenja. Ali ako zagađujete zrak tuleći »Tebi blizu, Bože dragi«, ili drljate nešto kredom po pločniku, ili se povlačite okolo s kutijama šibica - ukratko, ako ste svima na smetnju - onda se smatra da ne prosite, već da se bavite zakonitim zanatom. Prodavanje šibica i ulično pjevanje naprosto su legalizirani zločin. Ne baš probitačan zločin, doduše, jer nema pjevača ili prodavača šibica u Londonu koji može biti siguran da će zaraditi pedeset funti godišnje - jedna

naknada za osamdesetčetiri radna sata tjedno što ih provedu stojeći na ulici među automobilima.

Potrebno je nešto reći o društvenom položaju prosjaka, jer kad se čovjek s njima družio i otkrio da su i oni obična ljudska bića, ne može da ne primijeti čudnovati stav što ga društvo zauzima prema njima. Ljudi kao da misle da postoji neka bitna razlika između prosjaka i običnog »radnog« naroda. Oni su zasebna rasa - izopčencici, kao kriminalci i prostitutke. Radnici »rade«, prosjaci ne »rade«; oni su paraziti, bezvrijedni po svojoj prirodi. Uzima se zdravo za gotovo da prosjak ne »zarađuje« za život, kao što »zarađuje« zidar ili književni kritičar. Prosjak je puka parazitska izraslina društva, a trpimo ga isključivo zato što živimo u humanom dobu, ali u biti zavređuje samo prezir.

A opet, pogledamo li pobliže, smjesta ćemo uočiti da nema *suštinske* razlike između života prosjaka i bezbrojnih pristojnih ljudi. Kaže se da prosjaci ne rade; ali s druge strane, što je *rad*? Nadničar radi tako da vitla motikom. Činovnik radi tako da zbraja cifre. Prosjak radi tako da stoji vani, bilo sunce ili kiša i pritom dobiva proširene vene, kronični bronhitis, itd. To je zanat poput svakog drugog, dakako, potpuno beskoristan - ali, s druge strane, mnogi cijenjeni zanati posve su beskorisni. A promatramo li ga kao dio društva, prosjak sasvim dobro prolazi u usporedbi s nizom drugih zanimanja. Pošten je u usporedbi s prodavačima patentiranih lijekova, uzvišena duha u usporedbi s vlasnikom nedjeljnih novina, prijazan u usporedbi s kreditnim posrednikom - ukratko, parazit, ali razmjerno bezazleni parazit. Rijetko od društva uspijeva izvući više no što mu je potrebno za goli život, a to deseterostruko naplaćuje svojim patnjama, što bi ga, prema našim etičkim stavovima, moralo u našim očima iskupiti. Mislim da nema valjana razloga zašto bi prosjaka ubrajali u kategoriju zasebnu od ostalih, i da ne postoji ništa što bi ljudima davalo pravo da ga preziru.

Stoga se nameće pitanje - zašto su prosjaci prezreni? jer su zaista prezreni, posvuda i od svakoga. Mislim da je to jednostavno zato što ne uspijevaju zaraditi dovoljno za lagodan život. Koga zapravo zanima je li posao koristan ili beskoristan, produktivan ili parazitski; traži se samo da bude unosan. Što znače svi suvremeni razgovori o energiji, efikasnosti, društvenoj koristi i ostalom, nego li »Zaradi pare, zaradi ih legalno, i zaradi ih mnogo«? Na ovom testu prosjaci padaju, i zbog toga ih ljudi preziru. Kad bi čovjek mogao prosjačenjem zaraditi barem deset funti tjedno, postalo bi to smjesta uvažena profesija. Pogledamo li realno, prosjak je naprosto poslovni čovjek koji zarađuje za život, baš kao i drugi poslovni ljudi, onako kako najbolje zna i umije. Nije on prodao svoju čast ništa više nego ostali ljudi našeg doba; pogriješio je samo jer je izabrao zanat u kojem se nemoguće obogatiti.

XXXII

Volio bih ovdje navesti neke posve kratke bilješke o londonskom šatrovačkom jeziku i psovka. Ovo su neke šatrovačke riječi koje se sad upotrebljavaju u Londonu (izostavio sam one koje su svima poznate):

Gagger - prosjak ili ulični predstavljatelj bilo koje vrste. *Moocher* - žicar, onaj koji direktno prosi, ne pretvara se da nešto radi. *Nobbler* - onaj koji skuplja novac za prosjaka. *Chanter* - ulični pjevač. *Clodhopper* - ulični plesač. *Mugfaker* - ulični fotograf. *Glimmer* - onaj koji »ahta«, nalazi prazne automobile. *Gee* (ili *jee* - izgovara se *jee*) - pomoćnik uličnog trgovca, koji potpomaže posao pretvarajući se da od njega kupuje. *Split* - detektiv. *Flattie* - policajac. *Dideki* - cigan. *Toby* - skitnica. *Drop* - novac što ga prosjak dobije. *Funkum* - lavanda i drugi parfemi koji se prodaju u omotnicama. *Boozer* - krčma. *Slang* - dozvola za rad uličnog trgovca. *Kip* - mjesto za spavanje ili prenoćište. *Smoke* - London. *Judy* - ženska. *Spike* - prihvatilište. *Lump* - ubožnica. *Tosheroon* - pola krune. *Deaner* - šiling. *Hog* - šiling. *Sprowsie* - šest penija. *Clods* - policajac. *Drum* - limena porcija. *Shackles* - juha. *Chat* - uš. *Hard-up* - duhan dobiven od opušaka. *Stick* ili *cane* - provalnička poluga, pajser. *Peter* - sef. *Bly* - provalnička acetilenska svjetiljka. *To bawl* - sisati ili progutati. *To knock off* - krasti. *To skipper* - spavati na otvorenom.

Oko pola ovih riječi naći ćete u većim rječnicima. Zanimljivo je nagađati o etimologiji pojedinih riječi, premda su jedna ili dvije - na primjer, *funkum* i *tosheroon* - nerješive. *Deaner* po svoj prilici potječe od *denier*. *Glimmer* (s glagolom *to glim*) možda je povezano sa starom riječi *glim*, što znači svjetlo, ili drugom starom riječi *glim*, što znači pogled; ali to je primjer tvorbe novih riječi, jer u svom sadašnjem značenju ta riječ jedva da može biti išta starija od automobila. *Gee* je zanimljiva riječ; vjerojatno je nastala od *gee*, što znači konj, u smislu krinke, paravana. Misterija je nastanak riječi *screever*, ulični crtač. Mora da potječe od *scribo*, ali u engleskom nije bilo takve riječi posljednjih stopedeset godina, a nije mogla doći ni izravno iz francuskog, jer su u Francuskoj ulični crtači nepoznata pojava. *Judy* i *bawl* riječi su koje se rabe u East Endu, istočnom dijelu Londona, i ne čuje ih se zapadno od Tower Bridgea. *Smoke* upotrebljavaju samo skitnice. *Kip* je danska riječ. Do nedavna u tom se značenju upotrebljavala riječ *doss*, ali sad se potpuno izgubila.

Londonski slang i dijalekt očito se vrlo brzo mijenjaju. Stari londonski izgovor što su ga opisali Dickens i Surtees, gdje se izgovara v umjesto w, w umjesto v i tako dalje, sad je posve nestao. Cockneyevski izgovor kakvog mi poznajemo pojavio se, čini se, četrdesetih godina prošlog stoljeća (po prvi put se spominje u jednoj američkoj knjizi, *Bijeli kaput* Hermans Melvillea), a još se mijenja; više nema mnogo ljudi koji govore *fice* za *face*, *nawce* za *nice* i tome slično tako sustavno kao prije dvadesetak godina. Rječnik šatre se mijenja zajedno s izgovorom. Prije dvadeset pet ili trideset godina, na primjer, čitavim Londonom vladalo je ludilo »rimujuće šatre«. U »rimujućoj šatri« svaka se stvar zvala po nečemu što se s njom rimuje - »maca kusa« je pusa, »babe roge« su noge. To se tako uvriježilo da se šatra s rimom pojavljivala čak i u romanima; sad je posve izumrla. Možda će sve riječi koje sam ovdje naveo nestati za dvadeset godina.

I psovke se mijenjaju - ili su barem podložne promjeni mode. Na primjer, prije dvadeset godina londonska se radnička klasa često služila riječju »prokleti« (*bloody*). Sad su je potpuno odbacili, premda im je romanopisci još stavljaju u usta. Ni jedan rođeni Londončanin (drugo je sa Škotima ili Ircima) neće danas reći »prokleti«, osim

ako nije školovan čovjek. Riječ se zapravo popela na društvenoj ljestvici i prestala je služiti kao psovka radničke klase. Trenutno, londonski pridjev koji se javlja uz svaku imenicu jest... Nedvojbeno će s vremenom i... kao i »proklet«, naći puta u salone, a zamijenit će ga neka druga riječ.

Čitavo pitanje psovanja, osobito engleskog psovanja, potpuno je tajanstveno. Po samoj svojoj naravi psovanje je iracionalno poput magije - zapravo, ono i jest vrst magije. Ali u vezi s tim javlja se i jedan paradoks: namjera nam je kod psovanja da sablaznimo i povrijedimo, a to postižemo tako da spominjemo nešto što bi trebalo ostati tajnom - obično nešto povezano sa seksualnim funkcijama. Čudno je, međutim, što kad riječ postane opće prihvaćena kao psovka, ona kao da gubi izvorno značenje; to jest, gubi ono zbog čega je i postala psvkom. Riječ postaje psvkom zato što ima stanovito značenje, a onda, budući da je postala psvkom, to značenje gubi. Na primjer,... Stanovnici Londona više uopće ne upotrebljavaju ovu riječ u izvornom značenju, ili vrlo rijetko; od jutra do mraka im je na jeziku, ali to je puka poštapalica i ne znači ništa. Slično je i s..., riječju koja naglo gubi prvotni smisao. Mogli bismo navesti slične primjere u francuskom, na primjer..., što je sad potpuno besmislena poštapalica. Riječ... također se katkad čuje u Parizu, ali ljudi koji je upotrebljavaju, barem većina njih, nemaju pojma što je ona prije značila. Čini se da je pravilo da riječi prihvaćene kao psovke imaju magični karakter, te ih to odvaja od ostalih riječi i čini nepogodnim za običan razgovor.

Riječi kojima se služimo da bismo koga uvrijedili podliježu istom paradoksu kao i psovke. Riječ postaje uvreda, moglo bi se pretpostaviti, zato što označava nešto loše; ali u praksi uvredljivost riječi nema puno veze sa stvarnim značenjem. Na primjer, najstrašnija uvreda koju netko može uputiti Londončaninu jest »bastard« - kopile - što, kad se pogleda pravo značenje, jedva da je uvredljivo. A najgora uvreda za ženu, i u Parizu i u Londonu, je »krava«; naziv koji bi se čak mogao shvatiti i kao kompliment, jer je krava jedna od najdražesnijih životinja. Očito neka riječ postaje uvredom samo zato što joj je namjera da uvrijedi, nevezano s njenim rječničkim značenjem; budući da riječi, a osobito psovke, znače ono što im pripisuje javno mnijenje. S tim u vezi zanimljivo je vidjeti kako psovke mijenjaju prirodu kad pređu granicu. U Engleskoj možete otisnuti »*Je m'en fous*« i nitko se neće pobuniti. U Francuskoj to isto morate otisnuti »*Je m'en f...*« Ili, kao drugi primjer, uzmimo riječ *barnshoot* - iskrivljeni oblik hindustanske riječi *bahinchut*. U Indiji je to najstrašnija i neoprostiva uvreda, a u Engleskoj samo blago bockanje. Čak sam tu riječ vidio u školskom udžbeniku, u jednoj Aristofanovoj drami, a komentar ju je tumačio kao pokušaj da se ponovi besmisleno blebetanje perzijskog ambasadora. Komentator je vjerojatno znao što znači *bahinchut*. Ali budući da je to strana riječ, izgubila je svoj magijski psovački karakter i mogla se otisnuti u tekstu.

Još nešto upada u oči kod psovanja u Londonu, a to je da muškarci obično ne psuju u društvu žena. Pariški radnik možda će progutati psovku pred ženom, ali neće tome obraćati mnogo pozornosti, a i same žene psuju naveliko. Građani Londona u ovome su pristojniji, ili možda samo osjetljiviji.

To su bilješke koje sam više manje nasumce zapisao, šteta je što netko tko se u to razumije ne vodi dnevnik londonskog slanga i psovki, u kojem bi točno bilježio sve promjene. To bi moglo osvijetliti tvorbu, razvoj i nestanak riječi.

XXXIII

Dvije funte koje mi je B. dao potrajale su desetak dana. To što su potrajale tako dugo mogu zahvaliti Paddyju koji se na cesti naučio štedljivosti i držao je čak i samo jedan topli obrok dnevno luđački rastrošnim. Za njega je hrana postala naprosto kruh i margarin - vječni čaj i dva kruha, kojima se može zavarati glad na sat ili dva. Naučio me kako da preživim s pola krune dnevno, a da to uključi hranu, spavanje, duhan i sve potrebno. Tokom večeri znao bi zaraditi nekoliko šilinga »ahtanjem«. Bio je to razmjerno opasan posao, jer je bio protuzakonit, ali donosio je sitan prihod i rastezao naša novčana sredstva.

Jednog jutra prijavili smo se da radimo kao nosači reklamnih panoa. U pet ujutro došli smo u uličicu iza ureda, ali tamo je već čekao red od trideset ili četrdeset ljudi, a nakon dva sata čekanja rekli su nam da za nas nema posla. Nismo mnogo izgubili, jer se nosačima panoa nema na čemu pozavidjeti. Plaćaju ih oko tri šilinga dnevno za deset sati napornog rada - to je težak posao, osobito po vjetrovitu vremenu, a ne može se ni zabašavati, jer ih vrlo često obilazi inspektor da vidi prelaze li određene pruge. Da sve bude još gore, zapošljavaju ih samo na jedan dan, ili katkad na tri dana, nikad na čitav tjedan, tako da svakog jutra moraju satima čekati na posao. Budući da postoji velik broj nezaposlenih koji su pripravnici to raditi, nosači panoa nisu u položaju da izbore bolje uvjete rada. Posao koji svi oni najviše vole jest dijeljenje letaka, što se jednako plaća. Ako vidite čovjeka koji dijeli letke, učinit ćete mu uslugu ako uzmete jedan; naime, on odlazi s dužnosti kad podijeli sve letke.

U međuvremenu smo i dalje živjeli po prenoćištima - mučnim, jednoličnim životom koji nas je ubijao dosadom. Danima nismo znali što početi, da li sjediti u podrumskoj kuhinji, čitati jučerašnje novine ili, kad bismo ga nabavili, kakvo staro izdanje *Union Jacka*. U to doba obilato je kišilo i tko god bi ušao u kuhinju stao bi se isparavati, tako da je strahovito zaudaralo. Jedino uzbuđenje u životu bio nam je čaj s dvije kriške kruha u pravilnim razmacima. Ne znam koliko ljudi u Londonu živi ovakvim životom - zacijelo tisuće. Što se Paddyja tiče, to mu je zapravo bilo najbolje razdoblje u posljednje dvije godine. U pauzama od skitnje, dakle, kad bi se uspio nekako dokopati nekoliko šilinga, uvijek je ovako živio; u razdobljima skitnje bilo mu je još puno gore. Slušajući njegove jadikovke - kad god nije jeo, jadikovao je - shvatio sam kako njemu nezaposlenost strahovito teško pada. Ljudi griješe kad misle da nezaposlenog čovjeka muči samo to što je izgubio plaću; naprotiv, nepismen čovjek kojem je radna navika urasla u kosti, treba rad čak i više nego što treba novaca. Obrazovan čovjek može podnijeti prisilnu besposlicu, što je možda najveće zlo bijede. Ali čovjek poput Paddyja, koji ne zna kako bi ispunio svoje vrijeme, bez posla je nesretan kao pas na lancu. Zato i jest tako besmisleno pretvarati se kako najviše valja žaliti one koji su »spali na niske grane«. Čovjek koji zaista zaslužuje sažaljenje jest čovjek koji je na niskom počeo i suočava se s bijedom prazna, nesnalažljivog uma.

Bilo je to dosadno razdoblje i mnogo toga sam već zaboravio, osim svojih razgovora s Bozom. Jednom su u prenoćište upali dobrovoljni socijalni radnici. Paddy i ja bili smo vani i kad smo se poslije podne vratili, čuli smo kako iz prizemlja dopire muzika. Ušli smo i zatekli troje pripadnika boljeg svijeta, elegantno odjevenih, koji su držali službu božju u našoj kuhinji. Tu je bio ozbiljan i dostojanstven gospodin u crnom kaputu, gospođa koja je sjedila za prenosnim harmonijem i mladac uvučene brade koji

se poigravao križem. Čini se da su jednostavno umarširali i počeli misiti, a da ih uopće nitko nije pozvao.

Bilo je pravo zadovoljstvo gledati kako se stanari ponašaju. Nitko nije bio ni najmanje nepristojan prema dobrovoljcima; jednostavno su ih ignorirali. Kao po kakvom dogovoru, svi su se u kuhinji - nekih stotinjak ljudi - ponašali kao da dobrovoljci ne postoje. Ovi su tamo stajali, strpljivo pjevali i molili, a nitko nije na njih obraćao ni mrvicu pozornosti, kao da su posrijedi uholaže. Gospodin u fraku održao je propovijed, ali nije se čulo ni riječi; zaglušila ju je uobičajena buka pjesama, kletvi i lupe posuđa. Ljudi su sjedili, jeli ili igrali karte na deset metara od harmonija, i mirno ga ignorirali. Ubrzo su dobrovoljci odustali i pokupili se; nitko ih nije uvrijedio, već se naprosto nitko na njih nije obazirao. Nedvojbeno su se tješili mislima o vlastitoj hrabrosti, kako su se »odvažili stupiti u najgore rupe«, itd, itd.

Bozo mi je rekao da ti ljudi dolaze u prenoćište nekoliko puta mjesečno. Imaju utjecaja na policiji, i »zamjenik« ih ne može izbaciti. Čudno je kako ljudi misle da imaju pravo nekom držati propovijedi i za njega moliti čim mu prihodi padnu ispod stanovite svote.

Za devet dana dvije funte koje smo dobili od B.-a svele su se na jednu funtu i devet penija. Paddy i ja odvojili smo osam penija za spavanje i potrošili tri penija na uobičajeni čaj s dva kruha, što smo bratski podijelili - predjelo više nego pravi obrok. Do poslijepodneva uhvatila nas je neizdrživa glad i Paddy se sjetio crkve kraj stanice Kings Cross gdje jednom tjedno dijele skitnicama besplatan čaj. Bio je to upravo taj dan i odlučili smo da pođemo onamo. Premda je padala kiša i Bozo je bio gotovo sasvim bez novaca, nije htio s nama, rekavši da crkve nisu po njegovu ukusu.

Ispred crkve čekalo je stotinjak ljudi, prljavih odrpanaca koji su se sakupili odasvuda dočuvši za besplatan čaj, poput lešinara oko mrtvog bizona. Ubrzo su se otvorila vrata, te su nas jedan svećenik i nekoliko djevojaka uveli na galeriju u crkvi. Bila je to evangelička crkva, sumorna i napadno ružna, s natpisima o krvi i vatri urezanim u zidove, a pjesmarica je sadržavala tisućudjestopedesetjednu nabožnu pjesmu; pročitavši neke od pjesama, zaključio sam da bi knjiga mogla, takva kakva jest, poslužiti kao antologija loše poezije. Nakon čaja imala se odslužiti misa, i stalna pastva već je sjedila u klupama. Bio je radni dan, tako da se okupilo tek nekoliko desetaka ljudi, uglavnom mršavih starica koje su me podsjećale na perad za juhu. Posjedali smo u klupe na galeriji i podijelili su nam užinu; svaki od nas dobio je jednu politrenu staklenku čaja i šest kriški kruha s margarinom. Čim smo popili čaj, desetak skitnica koji su se smjestili blizu vrata, klisnuli su kako bi izbjegli misu; mi drugi smo ostali, ne toliko iz zahvalnosti, koliko što nismo imali obraza da odemo.

Orgulje su nekoliko puta zatulile i misa je počela. I smjesta, kao da su dobili znak, skitnice su se počeli užasno ponašati. Nitko ne bi ni sanjao da je takvo što moguće u crkvi. Po čitavoj galeriji ljudi su se izvalili u klupama, smijali se i brbljali, nagingjali se preko ograde i nabacivali se kuglicama kruha po pastvi; čovjeka koji je sjedio kraj mene morao sam maltene silom spriječiti da ne pripali cigaretu. Skitnice su misu doživljavali kao komičnu predstavu. To je zaista bila prilično smiješna misa - od one vrste gdje se odjednom izvikuje »Aleluja!« i do u beskraj se moli - ali njihovo ponašanje prešlo je sve granice. Među vjernicima bio je jedan starac - brat Bootle ili tako nekako - kojeg su svaki čas zazivali da nas predvodi u molitvi, a kad god je ustao, skitnice bi počeli lupati nogama kao da su u kazalištu; rekli su mi da je jednom prilikom molio dvadesetpet minuta, sve dok ga svećenik nije prekinuo. Jednom, kad je brat Bootle ustao, neki je skitnica na sav glas povikao: - Dva prema jedan da neće preći sedam minuta! - tako da ga

je čula čitava crkva. Nije dugo potrajalo, a mi smo nadglasali i samog svećenika. Katkad bi nas netko odozdo upozorio da budemo tiho indigniranim »pst«, ali to nije imalo efekta. Odlučili smo da ismijemo misu i ništa nas nije moglo zaustaviti.

Bio je to čudnovat, zapravo ružan prizor. Dolje je sjedila šačica priprostih, dobrodušnih vjernika, koji pokušavaju sudjelovati u službi božjoj; a gore stotina ljudi što su ih nahranili, koji sad namjerno onemogućavaju službu božju. S galerije se kesio niz prljavih, kosmatih lica i otvoreno se rugao. Što može nekoliko žena i staraca protiv stotine neprijateljski raspoloženih skitnica? Bojali su nas se, a mi smo im otvoreno prijetili. Osvećivali smo im se jer su nas ponizili time što su nam dali jesti.

Svećenik je bio hrabar čovjek. Gromkim glasom održao je dugačku propovijed o Jošui, pritom se gotovo uopće ne obazirući na hihot i galamu što su dopirali s galerije. Ali na kraju, kad mu je valjda već popustilo strpljenje, glasno je objavio:

- Posljednjih pet minuta propovijedi posvećujem grešnicima koji nisu spašeni!

I rekavši to, okrenuo se licem prema galeriji i tako izdržao pet minuta, da ne bi bilo nikakve sumnje o tome tko je spašen, a tko nije. Ali kao da je nama bilo stalo! Čak i dok nam se svećenik prijetio paklenom vatrom, mi smo motali cigarete, a čim je odjeknuo posljednji Amen sjurili smo niz stepenice s urlicima, i mnogi među nama složili su se da će slijedećeg tjedna opet doći na besplatan čaj.

Prizor je pobudio moje zanimanje. Bilo je to nešto posve drugačije od uobičajenog držanja skitnica - od ponizne, puzave zahvalnosti s kojom inače prihvaćaju milostinju. Objašnjenje je, dakako, u tome što smo brojčano nadjačali vjernike pa ih se stoga nismo bojali. Čovjek koji prima milostinju praktički uvijek mrzi svog dobrotvora - to je stalna odlika ljudske prirode; a kad ga podržava još njih pedeset ili stotinu, on će to i pokazati.

Uvečer, nakon besplatnog čaja, Paddy je neočekivano zaradio osam penija »ahtanjem«. Točno toliko trebalo nam je za spavanje, pa smo novac spremili i gladovali sve do devet slijedeće večeri. Bozo, koji bi nam mogao dati nešto hrane, bio je čitavog dana odsutan. Pločnici su bili mokri pa je otišao do krčme *Kod slona i dvorca*, gdje je znao za natkriveno mjesto. Srećom, još sam imao nešto duhana, inače je taj dan mogao biti još i gori.

U pola devet Paddy me odveo na Embankment jer se znalo da tamo jednom tjedno neki svećenik dijeli cedulje za hranu. Pod mostom Charing Cross čekalo je pedesetak ljudi, odražavajući se u namreškanim lokvicama na pločniku. Među njima bilo je uistinu stravičnih primjeraka. Svi su oni spavali na Embankmentu, a tamo se okuplja još gori šljam nego u prenoćištima. Sjećam se, jedan od njih imao je na sebi kaput bez dugmadi, zavezan konopcem, otrcane hlače i čizme iz kojih su mu izvirivali prsti, a osim toga niti krpice. Sav je bio obrastao u bradu kao fakir, a po grudima i ramenima uspio se umrljati nekom masnom, crnom prljavštinom nalik željezničkom ulju. Ono malo lica što se naziralo ispod prljavštine i dlaka bijelilo se poput papira, valjda zbog kakve zloćudne bolesti. Čuo sam ga kako govori, i naglasak mu je bio sasvim pristojan, kao da je činovnik ili prodavač.

Ubrzo se pojavio svećenik i ljudi su stali u red onako kako su došli. Svećenik je bio simpatičan, punašan, mlađi čovjek, i podsjećao me na Charlieja, mog prijatelja iz Pariza. Bio je sramežljiv i zbunjen, i nije govorio osim što nam je poželio dobru večer; naprosto je prošao duž čitavog reda i svakom dao cedulju, ne čekajući da mu se zahvali. Zato su, dakako, ovoga puta svi osjetili istinsku zahvalnost, i svi su se složili da je svećenik... dobar čovjek. Netko je povikao (i to tako da svećenik čuje) - No, ovaj nikad

neće postati... biskup! - očito s namjerom da mu uputi najljepši kompliment.

Svaka cedulja vrijedila je šest penija, a mogli smo je iskoristiti u obližnjoj krčmi. Stigavši tamo, otkrili smo da gazda vara znajući kako skitnice nemaju izbora, i daje za svaku cedulju hrane u vrijednosti od samo četiri penija. Paddy i ja zajednički smo iskoristili naše cedulje i dobili smo jelo za koje bi u većini krčmi platili sedam ili osam penija. Svećenik je podijelio cedulja u vrijednosti znatno iznad funte, što znači da je gazda svakog tjedna skitnice varao za iznos od sedam ili više šilinga. Ova vrst iskorištavanja stalni je dio života skitnice, i trajat će sve dok ljudi budu skitnicama davali cedulje za hranu umjesto novca.

Paddy i ja vratili smo se u prenoćište i, još gladni, smjestili se u kuhinju, pokušavajući toplinom vatre zamijeniti hranu. U pola jedanaest stigao je Bozo, umoran izmučen, jer mu je zgnječena noga pri hodu pričinjačala paklenske muke. Nije zaradio ni penija crtanjem, jer su sva natkrivena mjesta bila zauzeta, te je nekoliko sati naprosto prosio, pazeći jednim okom na policajca. Uspio je sakupiti osam penija - još mu je peni nedostajao da plati spavanje. Već je davno prošlo vrijeme naplate, a u zgradu se uspio uvući dok zamjenik nije pazio; svakog časa mogao bi ga uhvatiti i izbaciti da spava na Embankmentu. Bozo je izvadio sve stvari iz džepova i stao ih razgledavati, raspravljajući sam sa sobom što da proda. Odlučio se za brijač, odnio ga u kuhinju i za nekoliko minuta prodao ga za tri penija - dovoljno da plati spavanje, šalicu čaja i još mu preostaje pola penija.

Bozo je donio svoj čaj i sjeo kraj vatre da osuši odjeću. Dok je pio čaj, primijetio sam da se nečemu smije, kao da je čuo dobru šalu. Iznenađeno sam ga upitao čemu se on ima smijati.

- To je zbilja smiješno! - rekao je. - Tako smiješno da bi trebalo objaviti u *Punchu*. Što misliš što sam učinio?

- Što?

- Prodao sam brijač a da se nisam prije toga obrijao! Zbilja sam... budala!

Nije jeo od jutra, propješačio je nekoliko kilometara s bolesnom nogom, odjeća mu je bila posve mokra, a od potpunog gladovanja dijelilo ga je samo pola penija. Uza sve to, on se smijao tome što je ostao bez brijača. Čovjek nije mogao a da mu se ne divi.

XXXIV

Slijedećeg jutra ostali smo potpuno bez novaca, pa smo se Paddy i ja uputili u prihvatilište. Krenuli smo na jug kroz Old Kent Road prema Cromleyju; londonske ubožnice nisu dolazile u obzir, jer je Paddy nedavno u jednoj prenoćio i nije htio riskirati ponovni posjet. Pješačili smo 25 kilometara po asfaltu tako da su nam po tabanima izbili žuljevi, a bili smo i užasno gladni. Paddy je pročešljavao pločnike i skupljao zalihu opušaka za vrijeme što će ga provesti u prihvatilištu. Na kraju mu se upornost isplatila, jer je našao jedan peni. Kupili smo veliki komad starog kruha i smazali ga u hodu.

Kad smo stigli u Cromley, bilo je prerano da uđemo u ubožnicu, pa smo otpješačili još nekoliko kilometara do nasada uz livadu, gdje se moglo sjesti. Bio je to pravi karavan-seraj za skitnice - to se vidjelo po izgaženoj travi, vlažnim novinama i zahrđalim limenkama što su ih za sobom ostavili. Stizali su i drugi skitnice, sami ili po dvojica. Bio je lijep jesenji dan. U blizini su u gredici cvali vratičci; čini mi se da još dandanas mogu osjetiti opojan miris vratičaka koji se bori sa smradom skitnica. Na tratini dva su ždrebeta za vuču, jasno riđa s bijelim grivama i repovima, pasla travu uz kapiju. Izvalili smo se na tlo, znojni i iscrpljeni. Netko je uspio prikupiti nešto suharaka i potpaliti vatru, i svi smo pili čaj bez mlijeka iz limenog »bubnja« koji je kružio od ruke do ruke.

Skitnice su počeli pripovijedati priče. Jedan od njih, Bili, bio je zanimljiv tip, pravi, otporni prosjak staroga kova, snažan poput Herkulesa i otvoreni neprijatelj rada. Hvalio se kako zbog svoje velike snage može dobiti najamni posao kad god poželi, ali čim dobije prvu tjednu nadnicu, strahovito se napije, pa ga otpuste. Između poslova je »žicao«, uglavnom od trgovaca. Ovako je pričao:

- Ne ulazim ja duboko u Kent. U Kentu su ti ljudi škrti, takvi su. Ovdje su se nagledali i previše prosjaka, to ti je. Pekari su već postali takvi da bi radije bacili kruh nego da ti ga daju. Ali Oxford, to ti je pravo mjesto za žicanje. Dok sam bio u Oxfordu, žicao sam kruh, žicao sam slaninu, žicao sam meso, a svake večeri sam od studenata žicao novce za spavanje. Posljednje večeri falilo mi je još dva peni ja da platim za krevet, i odem župniku i zažicam ga tri penija. On mi da tri penija, a onda me istog časa prijavi zbog prosjačenja. »Prosio si«, kaže mi pajkan. »Ne, nisam«, kažem ja, »pitao sam ovog gospodina koliko je sati«, kažem. Pajkan mi počne prekopavati po kaputu i izvuče pola kile mesa i dva kruha. »Dobro, a što je onda ovo?« kaže on. »Bolje da pođeš sa mnom u stanicu«, kaže. Sudac mi je dao sedam dana. Sad više nikad ne bih žicao od župnika. Ali Isuse! što je meni sedam dana? - itd. itd.

Čini se da mu se čitav život vrtio oko toga - oko žicanja, pijanstva i zatvora. Smijao se dok je o tome pričao, kao da je sve to odlična šala. Nije baš djelovao kao da bogzna što zarađuje prosjačenjem, jer je nosio odijelo od rebrastog samta, šal i kapu - ni čarape, ni donje rublje. A opet, bio je punašan i veseo, pa čak je mirisao na pivo, što je za skitnicu dandanas vrlo neuobičajeno.

Dva skitnice nedavno su boravili u prihvatilištu u Cromleyu, i ispričali su nam priču o duhovima. Prije mnogo godina, rekli su, tamo se dogodilo jedno samoubojstvo. Jedan skitnica uspio je prokrijumčariti britvu u svoju ćeliju i tamo je presjekao sebi grlo. Ujutro, kad je major došao u obilazak, tijelo je bilo tako zaglavljeno u dovratku da su morali slomiti mrtvacu ruku kako bi otvorili vrata. Za osvetu mrtvac se pojavljivao u toj ćeliji i tko god je tamo spavao mogao je biti siguran da će umrijeti za godinu dana; za to

su postojali, dakako, brojni primjeri. Ako se vrata ćelije teško otvaraju, onda tu ćeliju treba izbjegavati kao kugu, jer je to ona u kojoj se pojavljuje duh.

Dva bivša mornara ispričala su još jednu stravičnu priču. Jedan je čovjek (kleli su se da su ga uistinu poznavali) odlučio da se kao slijepi putnik uvuče na brod koji je putovao za Čile. Brod je nosio teret različite robe koja je bila upakirana u velike drvene sanduke, i uz pomoć lučkog radnika slijepi putnik uspio se sakriti u jedan od tih sanduka. Ali lučki radnik pogriješio je dok je utovarivao sanduke i utovario ih je krivim redom. Kran je uhvatio sanduk sa slijepim putnikom, podigao ga i spustio na samo dno prostora za teret, ispod stotine drugih sanduka. Nitko nije otkrio što se dogodilo sve do kraja putovanja, a onda su otkrili slijepog putnika koji je trunuo, mrtav od gušenja.

Drugi skitnica ispričovjedio nam je priču o Gilderoyu, škotskom pljačkašu. Gilderoy je bio osuđen na smrt vješanjem, ali je pobjegao, uhvatio suca koji ga je osudio i (sjajan momak!) objesio ga. Skitnicama se, dakako, sviđala priča, ali zanimljivo je da su sve pomiješali. U njihovoj verziji Gilderoy je pobjegao u Ameriku, dok su ga zapravo ponovno uhvatili i osudili na smrt. Priču su nedvojbeno namjerno promijenili, baš kao što djeca mijenjaju priče o Samsonu ili o Robinu Hoodu, dodajući im sretne završetke koji su posve izmišljeni.

To je navelo skitnice da počnu razgovarati o povijesti i jedan vrlo stari čovjek izjavio je kako je »zakon jednog ugriza« preživio iz doba kad su plemići lovili ljude umjesto jelena. Drugi su mu se smijali, ali on je sebi to čvrsto zabio u glavu. Čuo je također za zakon o žitu i *jus primae noctis* (vjerovao je da je uistinu postojalo); čuo je i za Veliku pobunu, za koju je mislio da je pobuna siromašnih protiv bogatih - možda ju je pomiješao sa seljačkim bunama. Sumnjam da je starac znao čitati, a svakako nije prepričavao novinske članke. Komadići povijesti što ih je znao prenosili su se s pokoljenja na pokoljenje skitnica, neki od njih možda i stoljećima. Tu se još zadržala usmena predaja, kao kakva slaba jeka srednjega vijeka.

Paddy i ja ušli smo u prihvatilište u šest uvečer, a izašli u deset ujutro. Bilo je vrlo nalik ubožnicama u Romtonu i Edburyju, i nismo vidjeli nikakvog duha. Među privremenim stanarima našla su se i dva mlada čovjeka po imenu William i Fred, bivši ribari iz Norfolka, živahna dvojka koja je voljela pjesmu. Znali su pjesmu pod naslovom »Nesretna Bella« koju vrijedi zapisati. Tokom slijedeća dva dana čuo sam je pet, šest puta i uspio sam je naučiti napamet, osim možda stih ili dva koja navodim otprilike. Pjesma ide ovako;

Bella bje lijepa i mlada ko rosa

Očiju plavih i zlatnih kosa,

O, nesretna Bella!

Stupala je lako i svima se smiješila,

Ali pameti nije ni zere imala

I jednog je dana s trbuhom ostala

S pokvarenim, lažljivim gadom.

Jadnica mala još znala nije

Da svijet je krut, a muškarci zmije,

O, nesretna Bella!

Sad će se vjenčati, to je vjerovala

I tako je uboga svima govorila

Jer je iz svega srca ljubila

Pokvarenog, lažljivog gada.

Pošla je njemu, al' taj je gad

Pobrao prnje i napustio grad,

O, nesretna Bella!

Gazdarica je kao kurvu izbacila

Da joj ne bi kuću ukaljala,

Jadna je Bella gorko zdvajala

Zbog pokvarenog, lažljivog gada.

Čitave je noći gazila snijegom

Tko zna patnju u srcu njenom,

O, nesretna Bella!

A kad je zora osvanula

Avaj, Bella je mrtva ležala

Samotnu postelju rano dočekala

Zbog pokvarenog, lažljivog gada.

Svima sad govore stihovi ovi

Tako pate grijeha plodovi,

O, nesretna Bella!

Kad su je davali crnoj zemljici

Takav je život, rekli su muškarci,

Al' čuj što pjevaju ženski glasovi,

Svi su muški pokvareni gadovi.

Možda ju je napisala žena.

William i Fred, pjevači, bili su skroz naskroz pokvareni; pripadali su onoj vrsti ljudi zbog kojih su skitnice na lošem glasu. Slučajno su doznali da major u Cromleyju ima gomilu stare odjeće koju će prema potrebi podijeliti ljudima u prihvatilištu. Prije nego što su ušli u ubožnicu, William i Fred skinuli su čizme, rasparali ih po šavovima i odrezali komadiće od pete, i tako ih više manje uništili. Onda su se prijavili za dva para čizama, a kad je major vidio u kakvom su lošem stanju njihove čizme, dao im je dva gotovo posve nova para. William i Fred jedva da su ujutro izašli iz ubožnice, a već su prodali nove čizme za šiling i devet penija. Računali su da se za šiling i devet penija sasvim isplati uništiti vlastite čizme tako da se više ne mogu nositi.

Kad smo izašli iz ubožnice, svi smo se uputili prema jugu, za Donji Binfield i Ide Hill, u dugoj povorci koja se polako vukla. Na putu je izbila tučnjava između dva skitnice. Posvađali su se još tokom noći (postojao je neki smiješni *casus belli*, jer je jedan od njih navodno rekao drugom »ti si bolesnik«, što je ovaj drugi shvatio kao »boljševik« - smrtna uvreda) a sad su to htjeli riješiti šakama na polju. Nas desetak zastalo je da

gleda. Prizor mi se urezao u sjećanje zbog jedne pojedinosti - čovjek koji je izvukao kraći kraj ruši se na tlo, pri tom mu pada kapa s glave i pokazuje se da mu je kosa posve sijeda. Kad smo to vidjeli, umiješali smo se i prekinuli tučnjavu. Paddy se u međuvremenu malko raspitao i otkrio da je pravi povod svađi bila, kao i obično, hrana u vrijednosti od nekoliko penija.

U Donji Binfield stigli smo prilično rano i Paddy je iskoristio vrijeme da se po stražnjim vratima kuća raspita ima li posla. U jednoj kući dali su mu da sasiječe neke sanduke za ogrjev, a onda je on rekao da ga vani čeka prijatelj, pa je doveo i mene i zajedno smo obavili posao. Kad smo završili, gazda je rekao služavki da nam donese šalicu čaja. Sjećam se kako je sva u strahu iznijela čaj, a onda je izgubila hrabrost, spustila šalice na stazu u vrtu i pobjegla natrag u kuću gdje se zatvorila u kuhinju. Tako je zastrašujuća riječ »skitnica«. Dali su nam svakom po šest penija pa smo kupili kruha za tri penija i deset grama duhana, nakon čega nam je ostalo pet penija.

Paddy je držao kako je mudro da sakrijemo naših pet penija, jer je major prihvatilišta u Donjem Binfieldu glasio kao tiranin i možda nas ne bi primio ako čuje da imamo nešto novaca. Među skitnicama posve je uobičajeno zakopavati novac. Ako namjeravaju u ubožnicu prokrijumčariti nešto veću svotu, obično je ušiju u odjeću, a uhvate li ih, to može značiti zatvor. Paddy i Bozo imali su dobru priču o ovome. Jedan Irac (Bozo je tvrdio da je bio Irac, Paddy da je bio Englez), ne pravi skitnica, obreo se s trideset funti u džepu u malom selu gdje nije mogao naći konak. Posavjetovao se s nekim skitnicom koji ga je naputio da ode u prihvatilište. Uobičajeni je postupak da čovjek, ako ne može drugdje naći prenoćišta, prespava u prihvatilištu i za to plati umjerenu svotu. Irac je, međutim, odlučio da bude lukav i da prenoći badave, pa se u prihvatilištu predstavio kao obični skitnica. Trideset funti ušio je u odjeću. U međuvremenu je skitnica koji ga je posavjetovao uvidio da mu se pružila bogovska prilika, i uvečer je pozvao majora na stranu i zatražio dopuštenje da ranije ode iz prihvatilišta, jer ima neki posao. Pustili su ga da izađe u šest ujutro, i izašao je - u Irčevoj odjeći. Irac je prijavio krađu i dobio je trideset dana zatvora zato što je ušao u ubožnicu lažno se predstavivši.

XXXV

Kad smo stigli u Donji Binfield, polijekali smo na tratinu usred sela, a seljaci su se navirivali sa svojih kućnih vrata. Došli su svećenik i njegova kćerka i bez riječi neko vrijeme buljili u nas, kao da smo ribice u akvariju, a onda opet otišli. Čekalo je nas nekoliko desetaka. Tu su bili William i Fred, koji su i dalje pjevali, ljudi koji su se tukli i prosjak Bili. On je žicao od pekara i u njedrima, između kaputa i gologa tijela, imao je već veliku količinu staroga kruha. Kruh je podijelio s nama, i to nam je svima bilo drago. Među nama se našla jedna žena, prva žena skitnica koju sam ikad vidio. Bila je to odeblja, ispaćena, vrlo prljava žena od nekih šezdeset godina, u dugoj crnoj suknji koja se vukla za njom. Pretvarala se da je jako otmjena, i čim bi netko sjeo kraj nje, zašmrkala bi i udaljila se.

- Kamo ste se vi uputili, gospođo? - upitao ju je jedan od skitnica.

Žena je šmrknula i zagledala se u daljinu.

- Dajte, gospođo - reče on - razvedrite se. Budite drug. Svi smo mi ovdje u istoj kaši.

- Hvala lijepa - rekla je žena ogorčeno - kad se budem htjela družiti s gomilom *skitnica*, javit ću vam.

Vrlo mi se svidio način na koji je rekla ovo *skitnice*. To je u hipu osvijetlilo čitavu njenu dušu; sitnu, ograničenu, žensku dušu koja nije pod milim bogom ništa naučila u godinama što ih je provela na cesti. Nedvojbeno je to bila pristojna udovica, koja je postala skitnicom zbog nekog nesretnog spleta okolnosti.

Prihvatilište se otvaralo u šest. Bila je subota, pa bismo trebali unutra ostati do ponedjeljka ujutro, kako je uobičajeno; zašto je tako uobičajeno, ne znam, osim, ako to nije zbog nekog neodređenog osjećaja da nedjelja mora biti neugodna. Dok smo se prijavljivali, kao zanimanje naveo sam »novinar«. Bilo je to bliže istini nego »slikar«, jer sam tu i tamo zarađivao novac pišući članke za novine, ali bio je to glup potez jer će zacijelo dovesti do mnogih pitanja. Čim smo se našli u prihvatilištu, poredali su nas da nas pretraže, i major je prozvao moje ime. Bio je to čovjek od četrdesetak godina, uspravna vojnička držanja, i nije djelovao tako kruto kako su ga opisivali, ali je imao otresitost starog vojnika. Oštro je rekao:

- Tko je od vas taj i taj? - (ne sjećam se više koje sam ime naveo).

- Ja sam, gospodine.

- Dakle, vi ste novinar?

- Da, gospodine - rekao sam drhtavim glasom. Bit će dovoljno nekoliko pitanja da se otkrije kako sam lagao, a to bi moglo značiti zatvor. Ali major me samo odmjerio od glave do pete i rekao:

- Znači, vi ste gospodin?

- Bit će da je tako.

Još me jedanput dobro pogledao. - No, to je gadna nesreća - rekao je - zbilja gadna nesreća. - I nakon toga ponašao se prema meni nepravedno blago, pa čak i sa stanovitim strahopoštovanjem. Nije me pretražio, a u kupaonici mi je čak dao čist ručnik samo za mene - nečuvena raskoš. Takvu moć ima riječ »gospodin« za uho staroga vojnika.

Do sedam sati progutali smo kruh i čaj i već bili u ćelijama. Spavali smo po jedan u ćeliji; u svakoj je bio krevet i slamnata prostirka tako da se moglo očekivati kako ćemo se dobro naspavati. Ali ni jedno prihvatilište nije savršeno, a mana Donjeg Binfielda bila je hladnoća. Cijevi za grijanje nisu radile, a dali su nam dva pokrivača od tankog pamuka, gotovo beskorisna. Bila je tek jesen, ali vrlo hladna. Dugih dvanaest sati noći proveli smo vrteći se s jedne strane na drugu, zaspali bi na nekoliko minuta i budili se cvokoćući od hladnoće. Nismo mogli pušiti jer je duhan, što smo ga uspjeli prokrijumčariti ostao u odjeći, a nju nećemo dobiti natrag sve do jutra. Čitavim hodnikom razlijegalo se stenjanje, a katkad i pokoja psovka. Mislim da nitko nije spavao više od sat ili dva.

Ujutro, poslije doručka i liječničkog pregleda, major nas je sve satjerao u blagovaonicu i zaključao vrata. Bila je to prostorija okrečenih zidova i kamenog poda, neizrecivo sumorna, s klupama od sirovog drveta i zatvorskim smradom. Rešetkasti prozori bili su smješteni tako visoko da se kroz njih nije moglo gledati, a nije bilo nikakvih ukrasa osim zidnog sata i natpisa s pravilima ubožnice. Sjedili smo stisnuti na klupama i već nas je shrvala dosada, premda je tek odbilo osam. Nismo imali što raditi, nismo imali o čemu razgovarati, čak nismo imali ni prostora za kretanje. Tješilo nas je jedino što možemo pušiti, jer na pušenje se gledalo kroz prste, glavno da te ne uhvate na djelu. Scotty, sitni, u bradu zarasli skitnica, s čudnovatim naglaskom, nekom mješavinom cockneya i škotskog, ostao je bez duhana, jer mu je prilikom pretrage iz čizme ispala limenka s opušcima, te su mu je smjesta oduzeli. Počastio sam ga materijalom za cigaretu. Pušili smo krišom i gurali cigarete u džepove poput školaraca kad god bi nam se učinilo da dolazi major.

Većina skitnica provela je deset sati uzastopce u ovoj neugodnoj, bezdušnoj prostoriji. Sam Bog zna kako su to izdržali. Imao sam više sreće od ostalih, jer je u deset sati major nekolicini ljudi podijelio poslove, a mene je odredio da ispomažem u kuhinji ubožnice, što je bio najpoželjniji posao od svih. To je, kao i čisti ručnik, bila posljedica čarobne riječi »gospodin«.

U kuhinji nije bilo nikakvog posla, pa sam se odšuljao u malu drvarnicu koja je služila za spremanje krumpira, gdje sam zatekao nekoliko siromaha iz ubožnice koji su se ovdje skrivali kako bi izbjegli nedjeljnu jutarnju misu. Unutra je bilo nekoliko udobnih sanduka na kojima se moglo sjediti, par starih izdanja *Family Herald*a, pa čak i primjerak *Raffles*a iz knjižnice ubožnice. Ljudi su mi ispriopovjedili štošta zanimljivog o životu u ubožnici. Između ostalog, rekli su mi da od svega u ubožnici najviše mrze uniforme kao sramni žig milostinje; kad bi mogli nositi vlastitu odjeću, ili barem svoje šalove i kape, ne bi im tako teško padalo što su u ubožnici. Ondje sam i ručao, i bio je to obrok koji bi zadovoljio kakvog udava - najveći obrok što sam ga pojeo od prvog dana u Hôtelu X. Siromasi su mi rekli da nedjeljom obično dobiju toliko žderati da hoće puknuti, a ostatak tjedna nemaju dovoljno. Poslije ručka kuhar mi je naredio da operem suđe i bacim preostalu hranu. Bacili smo nevjerojatno veliku količinu hrane, što me u tim okolnostima zgrozilo. Napola pojedene pečenke i čitave kante komada kruha i povrća bacale su se kao obično smeće, a onda je sve to još bilo nepovratno upropašteno ostacima čaja. Napunio sam pet kanti za smeće posve jestivom hranom. A dok sam ja bacao hranu, u prihvatilištu je sjedilo pedeset skitnica kojima su želuci kruljili nakon večere što se sastojala od kruha, sira i možda dva hladna kuhana krumpira u čast nedjelje. Po riječima siromaha, hrana se bacala namjerno, jer ju je bolje baciti nego dati skitnicama.

U tri sata vratio sam se u prihvatilište. Skitnice su sjedili tamo od osam ujutro, tako stiješnjeni da nisu mogli ni mrdnuti, i sad su već svi bili napola izbezumljeni od

dosade, čak je i pušenju došao kraj, jer su duhan skitnice opušci koje nađe na cesti, i ako nekoliko sati provede daleko od pločnika, sa zalihama je gotovo. Većina se tako dosađivala da nisu čak ni razgovarali, samo su sjedili zbijeni na klupama, buljili u prazno, a neobrijana lica rastezala su im se od zijevanja. U prostoriji je upravo zaudaralo na *ennui*.²⁹

Paddy, kojeg su leđa boljela od tvrde klupe, zapao je u plačljivo raspoloženje, i da mi prođe vrijeme, upustio sam se u razgovor s jednim boljim skitnicom, mladim stolarom koji je nosio ovratnik i kravatu, a na cesti se obreo, kako mi je rekao, zbog toga što nema alata. Držao se malo postrance od ostalih i ponašao se kao slobodan čovjek, a ne kao stanar ubožnice. Osim toga, volio je čitati i u džepu je imao primjerak *Quentina Durwarda*. Kazao mi je da nikad ne dolazi u prihvatilište osim ako ga na to ne primora glad, jer mu je mnogo draže spavati u grmlju ili kraj nasipa. Na južnoj obali danju je prosio, a noću spavao u kabinama za kupanje, katkad tjednima uzastopce.

Razgovarali smo o životu na cesti. Zamjerao je sistemu koji prisiljava skitnicu da četrnaest sati dnevno provede u prihvatilištu, a preostalih deset u pješaćenju i bijegu pred policijom. Ispričao mi je vlastiti slučaj - šest mjeseci na grbači društva zato što ne može uštedjeti pišljivih nekoliko funti da kupi alat. To je idiotski, izjavio je.

Onda sam mu ja ispričao kako se u kuhinji ubožnice rasipa hrana, i što ja o tome mislim. Na to je on smjesta promijenio ton. Shvatio sam da sam u njemu probudio malograđansku dušu koja se krije u svakom engleskom radniku. Premda je, kao i svi ostali, bio gladan poput vuka, smjesta je uvidio zašto je bolje hranu bacati nego je davati skitnicama. Vrlo me strogo prekorio.

- Moraju to raditi - rekao je. - Kad bi prihvatilišta bila previše udobna, sav ološ iz zemlje nagrnuo bi u njih. Ološ ne navaljuje samo zato što je hrana loša. A ove skitnice, oni su prelijeni da rade, u tome je stvar. Ne treba njih pomagati. Sve sam ološ.

Naveo sam mnoge činjenice da mu dokažem kako je u krivu, ali nije me htio slušati. Nprestano je ponavljao:

- Ne treba imati sažaljenja prema ovim skitnicama. To ti je sve ološ. Njih ne možeš mjeriti istim mjerilom kao tebe i mene. To ti je fukara, naprosto fukara.

Zanimljiva je bila ta fina razlika koju je nalazio između sebe i »ovih skitnica«. Proveo je na cesti šest mjeseci, ali pred božjim očima, kao da je htio reći, on nije skitnica. Mislim da postoji velik broj skitnica koji zahvaljuju Bogu što nisu skitnice. Nalik su turistima koji tako oštro govore o turističkim putovanjima. Nekako su protekla tri sata. U šest je stigla večera, za koju se ispostavilo da se ne može jesti; kruh, koji je već ujutro bio prilično tvrd (nasjekli su ga na kriške još u subotu uvečer), sad se sasušio poput brodskog dvopeka. Srećom, bio je namazan mašću, pa smo skinuli mast i pojeli je onako samu, što je ipak bolje nego ništa. U šest i petnaest poslali su nas na spavanje. Pristizali su novi skitnice, i kako se ne bi pomiješali skitnice iz različitih dana (zbog bojazni od zaraznih bolesti) pridošlice su smjestili u ćelije, a nas u spavaonice. Naša spavaonica bila je velika prostorija nalik štali, s trideset naguranih kreveta i kadom koja je služila kao zajednička noćna posuda. Užasno je zaudaralo, a stariji ljudi kašljali su i ustajali čitave noći. Ali budući da nas je bilo tako mnogo, prostorija se zagrijala, pa smo se ipak naspavali.

Razišli smo se u deset ujutro nakon ponovnog liječničkog pregleda, svaki s komadom kruha i sira za ručak. William i Fred osilili su se zbog šilinga u džepu, pa su natakneli kruh na ogradu ubožnice - u znak protesta, rekli su. To je već bila druga

²⁹ dosada

ubožnica u Rentu u kojoj su postali nepoželjni, i to su držali odličnom šalom. Njih dvojica su za skitnice bili zaista vedre duše. Imbecil (u svakoj grupi skitnica postoji jedan imbecil) izjavio je kako je previše umoran da bi hodao i grčevito se uhvatio za ogradu, tako da ga je major morao silom odvojiti i potjerati ga udarcem noge u tur. Paddy i ja uputili smo se na sjever, prema Londonu. Većina ostalih krenula je u Ide Hill, za koju su govorili da je najgora ubožnica u Engleskoj.³⁰

Opet je bio vedar, jesenji dan, a pustim cestama promicali su rijetki automobili. Zrak je mirisao poput divlje ruže nakon smrada ubožnice u kojem su se miješali znoj, sapun i kanalizacijske cijevi. Nas dva kao da smo bili jedini skitnice na cesti. A onda sam iza nas začuo užurbani korak i netko me zazvao. Bio je to Scotty, skitnica iz Glasgowa, koji je sav usoptao trčao za nama. Iz džepa je izvadio zahrđalu limenu kutiju. Prijateljski se smješкао, kao čovjek dok se odužuje za uslugu.

- Evo ti, stari - reče srdačno. - Dugujem ti nešto duhana. Jučer si me počastio. Major mi je vratio kutiju s opušcima jutros dok smo izlazili. Usluga za uslugu; izvoli.

I stavio mi je na dlan četiri vlažna, smrvljena, odurna opuška.

---

³⁰ Onda sam bio tamo, i nije tako strašno. (op. a.)

XXXVI

Htio bih navesti ovdje neka općenita zapažanja o skitnicama. Kad čovjek o tome razmisli, skitnice su neobična pojava i vrijedi ih razmotriti. Čudno je da čitavo jedno pleme, što broji na desetke tisuća ljudi, baza gore-dolje po Engleskoj poput lutajućih Židova. Ali premda tu činjenicu očito valja razmotriti, čovjek ne može ni početi s razmišljanjem dok se nije oslobodio stanovitih predrasuda. Predrasude izvire iz stava da je svaki skitnica, *ipso facto*, ujedno i nitkov. U djetinjstvu su nas naučili da su skitnice nitkovi, pa stoga u našem umu postoji neka vrst idealnog ili tipičnog skitnice - odvratnog, razmjerno opasnog stvora koji bi radije umro nego radio ili se oprao, i jedino bi prosio, pio i pokrađao kokošinje. Ovaj bauk od skitnice nema puno veze sa zbiljskim životom, baš kao ni opaki Kinez iz priča po časopisima, ali vrlo ga se teško otarasiti. I sama riječ »skitnica« smjesta ga priziva u misli. A vjerovanje da on postoji zamagljuje prava pitanja što ih nameće i skitnja.

Pozabavimo se temeljnim pitanjem skitnje: zašto skitnice uopće postoje? Čudno, ali vrlo mali broj ljudi zna što je skitnicu natjeralo na cestu. A vjerovanje u bauka skitnicu navodi ih da za to iznalaze najčudnije razloge. Kažu, na primjer, da skitnica skiće zato da bi se izvukao od rada, da bi lakše prosio, da bi našao priliku za zločin, ili - najneuvjerljiviji od svih razloga - zato što voli skitati. Čak sam u jednoj knjizi o kriminologiji pročitao da je skitnica atavizam, povratak na nomadski stupanj razvoja društva. A zapravo, razlog za skitnju neprestano nam je pred nosom. Naravno da skitnica nije nikakav nomadski atavizam - moglo bi se onda isto tako tvrditi da je i trgovački putnik atavizam. Skitnica skita ne zato što mu se to sviđa, već iz istog razloga zbog kojeg automobil vozi po lijevoj strani; zato što postoji zakon koji to propisuje. Ako mu ne pomogne župa, čovjeku u oskudici preostaje jedino prihvatilište, a budući da u svakom prihvatilištu smije ostati samo jednu noć, automatski mora biti neprestano u pokretu. Skiće zato što, prema zakonu, može birati između skitnje i smrti od gladi. Ali ljudi su odgojeni da vjeruju u bauka skitnicu, pa im više odgovara da misle kako za skitnju zacijelo postoji neki zločinački motiv.

Zapravo, od bauka skitnice preostat će vrlo malo kad ga pomnije razmotrimo. Uzmimo općenito prihvaćeni stav da su skitnice opasni. Na stranu iskustvo, možemo *a priori* ustvrditi da »ma vrlo malo opasnih skitnica, jer da su opasni, prema njima bi se drugačije ponašali. Prihvatilište ubožnice često zna u jednoj noći primiti i do stotinu skitnica, a nadgleda ih osoblje od najviše tri vratara. Tri goloruka čovjeka ne bi mogla savladati sto razbojnika. Zaista, čim čovjek vidi kako skitnice dopuštaju da ih maltretira osoblje ubožnice, jasno mu je da su to najkrotkija i najpokornija stvorenja što ih se može zamisliti. Ili, uzmimo tvrdnju da su svi skitnice pijanci - tvrdnju koja je već na prvi pogled smiješna. Nedvojbeno bi mnogi skitnice pili da imaju prilike, ali po prirodi stvari takva im se prilika ne pruža. U ovom času pola litre blijede, vodenaste tekućine što je nazivaju pivom stoji u Engleskoj sedam penija. Da bi se od toga čovjek napio, mora potrošiti najmanje pola krune, a onaj koji raspolaže s pola krune obično nije skitnica. Stav da su skitnice drski društveni paraziti (»okorjeli prosjaci«) nije posve neosnovan, ali važi samo za mali postotak. Hotimično, cinično parazitsko ponašanje, kakvo Jack London opisuje u knjigama o američkim skitnicama, nije Englezima u krvi. Englezi su rasa opterećena savješću, s vrlo razvijenim osjećajem da je bijeda grešna. Ne može se ni zamisliti da bi prosječni Englez namjerno postao parazitom, a nacionalni karakter ne

mijenja se tek tako, samo zato što je čovjek ostao bez posla. Zaista, čim se podsjetimo da je skitnica samo nezaposleni Englez, zakonom prisiljen na lutanje, smjesta nestaje bauka skitnice. Ne kažem, dakako, da se svi skitnice odlikuju karakterom bez mane; naprosto hoću reći kako su oni obični ljudi, a ako su gori od drugih, to je posljedica njihova načina života, a ne uzrok.

Iz ovoga slijedi da stav »tako im i treba!« što ga ljudi rado zauzimaju prema skitnicama, nije ništa prikladniji nego što bi bio da su posrijedi kljasti ili bogalji. Kad to uvidimo, možemo zamisliti sebe na mjestu skitnice i shvatiti kako on živi. To je krajnje jalov i izrazito neudoban život. Opisao sam prihvatilište u ubožnici - rutinski dio dana - ali tri su zla o kojima valja nešto više reći. Prvo je glad, sudbina što je dijele valjda svi skitnice. U prihvatilištu im daju obrok, koji po svojoj prilici nije ni predviđen da zasiti, a sve preko toga mora se dobiti prosjačenjem - dakle, kršeći zakon. Tako gotovo svaki skitnica trune iznutra zbog nedovoljne ishrane; kao dokaz, dovoljno je samo pogledati ljude koji čekaju pred prihvatilištem ubožnice. Drugo veliko zlo života skitnice - na prvi pogled možda sporedno, ali zapravo značajno - jest da je posve odsječen od dodira sa ženama. O ovome moramo nešto pobliže reći.

Skitnice su odsječeni od žena u prvom redu zato što na njihovom društvenom nivou žena gotovo i nema. Moglo bi se pomisliti da će među siromašnima spolovi biti ravnomjerno zastupljeni, kao i inače. Ali nije tako: zapravo, može se reći da se ispod stanovitog nivoa društvo sastoji isključivo od muškaraca. Brojke koje navodim, što ih je objavila uprava grada Londona prema stanju dobivenom tokom noći, 13. veljače 1931, pokazat će brojčani odnos muškaraca i žena koji žive u neimaštini:

Na cesti noć provelo 60 muškaraca, 18 žena.

U skloništima i domovima, 1057 muškaraca, 137 žena.

U kripti crkve Sv. Martina u polju, 88 muškaraca, 12 žena.

U gradskim prihvatilištima, 674 muškaraca, 15 žena.

Iz ovih se brojki vidi da tamo gdje se prima milostinja ima otprilike deset puta više muškaraca nego žena. Razlog tome je što nezaposlenost očito više pogađa muškarce nego žene; osim toga, svaka iole privlačna žena može, kao krajnji izlaz, naći nekog muškarca da je izdržava. Posljedica za skitnicu jest da je osuđen na trajni celibat. Jer, dakako, ne treba ni napominjati da, dok skitnica ne može naći ženu na vlastitom nivou, one iznad - čak i posve malo iznad - nedohvatne su poput mjeseca. Nećemo sad ulaziti u razloge, ali činjenica je da se žene neće nikad, ili gotovo nikad, udostojati da uzmu muškarca koji je mnogo siromašniji od njih. Stoga skitnica ulazi u celibat onog časa kad stupi na cestu. Nema nikakve nade da nađe suprugu, ljubavnicu ili bilo kakvu ženu osim - vrlo rijetko, kad može sebi priuštiti nekoliko šilinga - prostitutke.

Očito je što iz ovoga neizbježno slijedi: homoseksualizam, na primjer, i povremeni slučajevi silovanja. Ali još dublje od toga, tu je poniženje što nagrizava čovjeka koji je svjestan toga da ga drže nesposobnim za brak. Seksualni nagon, da ne idemo dalje od toga, osnovni je nagon, i ako je čovjeku uskraćeno zadovoljavanje tog nagona, to ga može isto tako narušiti kao i prava, tjelesna glad. Zlo bijede nije toliko u tome što čovjek pati, već što trune tjelesno i duševno. A nema nikakve sumnje da seksualna izgladnelost pridonosi procesu truljenja. Odsječen od čitave ženske vrste, skitnica se osjeća kao da se

srozao na rang invalida ili luđaka. Nikakvo poniženje ne bi moglo više potkopati čovjekovo samopoštovanje.

Treće veliko zlo u životu skitnice jest prisilna dokolica. Naši zakoni o skitnji tako su udešeni da skitnica, ako ne hoda cestom, čami u ćeliji; ili pak leži na tlu i čeka da se otvori prihvatilište. Očito je da je to turoban, ubitačan život, osobito za neobrazovana čovjeka.

Osim ovih moglo bi se nabrojiti još niz manjih zala - da spomenemo samo jedno, neudobnost, koja je neodvojiva od života na cesti; moramo imati na umu da prosječni skitnica ne posjeduje nikakvu odjeću osim one koju nosi na sebi, hoda u čizmama koje mu nisu po mjeri, i ne sjedi na stolici katkad mjesecima uzastopce. Ali najvažnije je što su patnje skitnice potpuno beskorisne. On živi nevjerojatno neugodnim životom, a tako živi bez ikakve svrhe. Nitko ne bi mogao ni izmisliti nešto uzaludnije nego što je pješačenje od zatvora do zatvora, osamnaest sati u ćeliji ili na cesti. U Engleskoj postoji sigurno nekoliko desetaka tisuća skitnica. Svakog dana oni troše bezbrojne kiloponde energije - dovoljno da se izore tisuću jutara zemlje, izgrade kilometri cesta, podignu deseci kuća - na puko, beskorisno pješačenje. Svakoga dana svi zajedno protrate valjda deset godina buljeći u zidove ćelija. Oni ovu zemlju stoje barem jednu funtu tjedno po čovjeku, a ništa ne daju za uzvrat. Vrte se i vrte u krug, u beskrajnoj, dosadnoj igri dodavanja koja nije ni od kakve koristi, niti je predviđeno da bude od kakve koristi bilo kome. Zakon održava ovaj proces, i već smo tako na njega navikli da se više uopće ne čudimo. Ali to je zbilja glupo.

Ako se složimo s time da je život skitnice beskoristan, postavlja se pitanje može li se išta poduzeti da se stanje poboljša. Očito bi se, na primjer, prihvatilišta u ubožnicama mogla urediti tako da se u njima može boraviti, a to se već ponegdje i radi. Posljednjih godina prihvatilišta u nekim ubožnicama preuređena su - ako su glasine istinite, tako da ih se ne može prepoznati - a govori se da će to isto napraviti i u drugim ubožnicama. Ali to ne zadire u srž problema. Problem je kako skitnicu iz poluživog lualice kojem je neprestano dosadno pretvoriti u ljudsko biće koje poštuje samo sebe. To se ne da postići pukim poboljšanjem komfora. Čak i kad bi prihvatilišta postala raskošno udobna (to se nikad neće desiti),³¹ život skitnice svejedno bi bio uzaludan. Opet bi bio prosjak, odsječen od braka i domaćeg života, potpuni gubitak za društvo. Potrebno ga je osloboditi bijede, a to se može postići jedino tako da mu se da posao - ne posao samo da bi radio, već posao od kojeg može uživati i neku korist. Sad u velikoj većini prihvatilišta po ubožnicama skitnice uopće ne rade. Jedno vrijeme morali su tucati kamen da dobiju jesti, ali s tim se prestalo, jer su obradili dovoljno kamena za godine i godine unaprijed, i stvorili nezaposlenost među kamenorescima. Sad im ne daju ništa da rade, jer za njih naoko nema nikakvog posla. A zapravo se upravo nameće način kako da postanu korisni: svaka ubožnica mogla bi imati vlastito malo gospodarstvo, ili barem kuhinjski vrt, a svaki sposobni skitnica koji bi se pojavio mogao bi odraditi jedan čitav dan. Urod s gospodarstva ili iz vrta mogao bi se upotrijebiti za hranu za skitnice, a ta bi hrana i u najgorem slučaju bila bolja od nezdrave dijete kruha, margarina i čaja. Naravno, prihvatilište ne bi nikad moglo u potpunosti samo sebe izdržavati, ali ipak bi se tome približili, i sigurno bi se to u budućnosti osjetilo na dadžbinama. Moramo, naime, imati na umu da su u sadašnjem sistemu skitnice čisti gubitak za zemlju, jer ne samo što ne rade, već žive na dijete koja neizbježno narušava zdravlje, tako da se gubi ne samo novac, već i životi. Vrijedilo bi iskušati sistem koji bi ih pristojno hranio i omogućio im

³¹ Valja reći da su se u posljednje vrijeme prihvatilišta poboljšala, barem što se spavanja tiče. Ali većina je ostala ista kao i prije, a ništa se bitno nije promijenilo u hrani (op. a.)

da proizvedu barem dio hrane za vlastite potrebe.

Moglo bi se prigovoriti da se gospodarstvo, pa čak ni vrt, ne može obrađivati isključivo usputnim jednodnevnim radom. Ali nema pravog razloga zašto skitnice u prihvatilištu ne smiju ostati duže od jednog dana; mogli bi tamo ostati mjesec dana, pa čak i godinu ako za njih ima posla. Neprestano kretanje skitnica umjetno se podržava. Sad skitnica pada na teret općinskog budžeta, i stoga je svakoj ubožnici cilj da ga što prije potjera u sljedeću; otuda i zakon da smije ostati samo jednu noć. Ako se vrati prije nego što prođe mjesec dana, kažnjavaju ga pritvorom od tjedan dana, a budući da je to isto što i zatvor, naravno da je skitnica neprestano u pokretu. Ali ako on za ubožnicu predstavlja radnu snagu, a ubožnica za njega pristojnu hranu, onda je to nešto sasvim drugo. Ubožnice bi se razvile u djelomično samodostatne ustanove, a skitnice, koji bi se naselili ovdje ili ondje, već prema potrebi, prestali bi biti skitnicama. Radili bi nešto razmjerno korisno, pristojno jeli i živjeli na jednom mjestu. Uspije li plan, možda bi ih postupno čak i prestali držati ološem, tako da bi se mogli oženiti i uklopiti se u društvo.

Ovo je samo gruba skica, i mogli bi se navesti brojni prigovori. Ipak, to je prijedlog kako da se poboljša stanje skitnica, a da se pritom ne optereti budžet. A rješenje u svakom slučaju mora biti slično ovome. Jer ako se postavlja pitanje što da se radi s ljudima koji su neishranjeni i bez posla, automatski se nameće odgovor - neka sami uzgajaju vlastitu hranu.

XXXVII

Nekoliko riječi o mogućnostima za noćenje koje stoje na raspolaganju beskućniku u Londonu. U sadašnjem trenutku u Londonu se ne može dobiti krevet u bilo kakvoj ustanovi koja nije dobrotvornog karaktera za manje od sedam penija na noć. Ako ne možete sebi priuštiti da platite sedam penija, morate se pomiriti s nekom od slijedećih zamjena:

1. Embankment. Evo kako mi je Paddy opisao spavanje na Embankmentu:

- Kad spavaš na Embankmentu, najvažnije je rano otići na spavanje. Moraš biti na svojoj klupi već u osam sati, jer klupa nema puno i koji put su sve zauzete. I moraš se potruditi da smjesta zaspiš. Poslije ponoći postane previše hladno za spavanje, a policija te tjera već u četiri ujutro. Nije baš lako spavati dok ti oni glupi tramvaji stalno jure iznad glave, a reklame na drugoj obali pale ti se i gase pred očima. Hladnoća je užasna. Oni koji tamo spavaju obično se umotaju u novine, ali to ne pomaže puno. Ako odspavaš tri sata, dobro si prošao.

Spavao sam na Embankmentu i ustanovio da odgovara Paddyjevom opisu. Međutim, i to je bolje nego uopće ne spavati, što je alternativa ako čovjek provede noć na ulici, a ne na Embankmentu. Prema londonskom zakonu, možete noću sjediti, ali vas policija mora potjerati ako vidi da ste zaspali; Embankment i još dva tri zabačena kutka (jedan iza kazališta Lyceum) posebne su iznimke. Ovaj zakon očito je plod nasilne samovolje. Svrha mu je, tako kažu, da spriječi smrt od izlaganja hladnoći; kao da beskućnik, ako već mora umrijeti od hladnoće, neće ionako umrijeti, bilo u snu, bilo budan. U Parizu ne postoji takav zakon. Tamo ljudi spavaju ispod mostova na Seini, u kućnim vežama, na klupama po trgovima, kraj otvora za ventilaciju metroa, pa čak i u stanicama metroa. To nikome ne smeta. Nitko neće provesti noć na ulici ako to može izbjeći, a kad već ostaje vani, neka mu se barem dopusti da spava, ako može.

2. »Mamurluk za dvije pare«. To je na malko višem stupnju od Embankmenta. U »Mamurluku« stanari sjede svi zajedno na klupi; ispred njih proteže se uže na koje se naslanjaju kao na kakvu ogradu. Jedan čovjek, kojeg u šali nazivaju batler, u pet ujutro siječe uže. Osobno nikad nisam ondje bio, ali Bozo je tamo često zalazio. Pitao sam ga može li čovjek uopće spavati u takvom položaju, a on mi je rekao da je to mnogo udobnije nego što zvuči - u svakom slučaju, bolje od golog poda. U Parizu postoje slična prihvatilišta, ali naplaćuju samo dvadesetpet centime (polu penija), a ne dva penija.

3. »Lijes«, četiri penija na noć. U »Lijesu« se spava u drvenom sanduku, s ceradom umjesto pokrivača. Hladno je, a najveći problem su stjenice kojima, budući da si zatvoren u sanduku, ne možeš pobjeći.

Poslije ovog dolaze pučka prenoćišta, s cijenama koje se kreću od sedam penija do šilinga i jednog penija na noć. Najbolje su kuće Rowton gdje se naplaćuje šiling, a za to dobivate vlastiti odjeljak i upotrebu izvrsne kupaonice. Možete platiti pola krune za »specijal«, što je gotovo isto kao i smještaj u hotelu. Kuće Rowton odlična su ustanova i jedini je prigovor da tamo vlada stroga disciplina, a pravila zabranjuju kuhanje, kartanje, itd. Možda je najbolje reklama za kuće Rowton činjenica da su uvijek krcate. Kuće Bruce, za šiling i jedan peni, također se mogu preporučiti.

Iza toga najbolja su, što se čistoće tiče, skloništa Vojske spasa, za sedam ili osam penija. Među njima postoje stanovite razlike (bio sam u jednom ili dva skloništa koja su

vrlo nalikovala pučkom prenoćištu), ali uglavnom su vrlo čista i imaju dobre kupaonice; doduše, mora se nadoplatiti za kupanje. Za šiling možete dobiti vlastiti odjeljak. U spavaonicama za osam penija kreveti su udobni, ali ima ih tako mnogo (u pravilu najmanje četrdeset u jednoj sobi) i tako su nablizu postavljeni da se nikako ne može mirno spavati. Brojne zabrane smrde na zatvor i milostinju. Skloništa Vojske spasa pogodna su za ljude kojima je od svega najvažnija čistoća.

Nakon ovoga dolaze obična prenoćišta. Bez obzira platite li sedam penija ili šiling, sva su zagušljiva i bučna, a kreveti su svi bez razlike prljavi i neudobni. Iskupljuje ih ugođaj *laissez-faire* i tople, domaće kuhinje gdje čovjek može posjediti u svako doba dana ili noći. Prenocišta su grozne rupe, ali u njima je moguća neka vrst društvenog života. Kažu da su prenoćišta za žene uglavnom gora nego ona za muškarce, a ima vrlo malo takvih koja će prihvatiti bračni par. Zapravo, nije ništa neobično da beskućnik spava u jednom prenoćištu, a njegova žena u drugom.

U ovom trenutku u Londonu najmanje petnaest tisuća ljudi živi u prenoćištima. Za slobodnog čovjeka koji zarađuje dvije funte tjedno ili manje, prenoćište je vrlo pogodno. Teško da bi mogao dobiti namještenu sobu tako jeftino, a prenoćište mu, osim toga, daje besplatno grijanje, neku vrst kupaonice i mnogo društva. Što se prljavštine tiče, ona nije tako strašna. Najveća mana prenoćišta jest što tamo čovjek plaća za spavanje, a miran san mu je onemogućen. Za svoj novac čovjek dobiva samo krevet dugačak metar osamdeset, a širok sedamdeset, s tvrdim izbočenim madracem i jastukom tvrdim poput cjepanice, prekriven jednim pamučnim pokrivačem i dvije sive, smrdljive plahte. U zimi daju i deblje pokrivače, ali nikad dovoljno. A taj je krevet u prostoriji gdje ih je uvijek barem pet, a katkad pedeset ili šezdeset, na pola metra razmaka. Naravno, nitko se ne može naspavati u takvim uvjetima. Ljudi su tako nagurani samo još u kasarnama i u bolnicama. Na javnim odjelima bolnice nitko ni ne pomišlja na miran san. U kasarnama vojnici su zbijeni, ali imaju dobre krevete i zdravi su; u prenoćištu gotovo svi stanari pate od kroničnog kašlja, a mnogo njih ima bolesni mjehur pa moraju ustajati u svako doba noći. Zbog toga vlada neprestana buka, i nitko ne može spavati. Koliko sam ja uspio primijetiti, nitko u prenoćištu ne spava više od pet sati na noć - čista prevara ako je čovjek za to platio sedam ili više penija.

Ovdje bi se nešto moglo postići novim zakonima. Sad postoje svi mogući zakoni o prenoćištima, ali oni ne zaštićuju interese stanara. Gradska uprava samo nastoji da zabrani piće, kocku, tučnjave, itd, itd. Nema zakona koji bi naredio da kreveti u prenoćištu moraju biti udobni. A to bi se moglo vrlo lako postići - mnogo lakše nego, na primjer, zabraniti kocku. Upravnike prenoćišta moralo bi se prisiliti da opskrbe spavaonice prikladnom posteljinom i boljim madracima, a iznad svega da razdijele spavaonice u odjeljke. Nije važno što je odjeljak malen, najvažnije je da čovjek bude sam dok spava. Ovih nekoliko promjena, ako bi se strogo primjenjivale, dovele bi do znatnog poboljšanja. Sasvim je moguće da prenoćište postane razmjerno udobno, a da se cijene ne povise. U općinskom prenoćištu u Croydonu, gdje se plaća samo devet penija, postoje odjeljci, dobri kreveti, stolice (rijetka raskoš u prenoćištu) i kuhinje na katu, a ne u podrumu. Nema nikakvog razloga zašto svako prenoćište za devet penija ne bi bilo doraslo ovom.

Naravno, vlasnici prenoćišta usprotivili bi se *en bloc* svakom poboljšanju, jer im posao, ovakav kakav jest, donosi golemu zaradu. Prosječno prenoćište donese pet do deset funti na noć, bez dugovanja (jer je plaćanje na vjeresiju strogo zabranjeno), a troškovi su vrlo mali, ako izuzmemo najamninu. Svako poboljšanje značilo bi manje ljudi i stoga manji profit. Ipak, odlično općinsko prenoćište u Croydonu pokazuje kako dobra

može biti usluga za devet penija. Nekoliko mudrih zakona pomoglo bi da svuda bude jednako dobro. Ako se vlasti uopće misle pozabaviti pitanjem prenoćišta, morali bi početi time da ih učine udobnijima, a ne glupim zabranama koje u hotelu nikad nitko ne bi trpio.

XXXVIII

Kad smo otišli iz ubožnice u Donjem Binfieldu, Paddy i ja zaradili smo pola krune čupajući korov i uređujući vrt jednom čovjeku, zatim smo prenoćili u Cromleyju i otpješačili natrag u London. Dan ili dva kasnije rastao sam se od Paddyja. B. mi je ponovno posudio dvije funte, a budući da sam morao izdržati još samo osam dana, bio je to kraj mojim nevoljama. Moj pitomi imbecil pokazao se gorim nego što sam očekivao, ali ne tako loš da bih poželio da se vratim u ubožnicu ili u Auberge de Jehan Cottard.

Paddy se uputio u Portsmouth gdje je imao prijatelja koji bi mu možda mogao pronaći posao, i odonda ga više nisam vidio. Nedavno su mi rekli da ga je pregazio auto, ali možda ga je moj izvjestitelj pomiješao s nekim drugim. Novosti o Bozou čuo sam prije tri dana. On je u zatvoru Wandsworth - četrnaest dana radi prosjačenja. Ne vjerujem da se zbog toga odviše grize.

Moja priča ovdje završava. To je razmjerno obična priča i mogu se samo nadati da je zanimljiva isto onako kao što je zanimljiv putni dnevnik. Mogu barem reći: ovo je svijet koji vas očekuje ako ikad zapadnete u neimaštinu. Jednoga dana volio bih taj svijet podrobnije istražiti. Volio bih ljude kao što su Mario, Paddy i prosjak Bili dobro upoznati, a ne tek u površnim susretima; volio bih razumjeti što se zaista događa u duši *plongeura*, skitnica i spavača na Embankmentu. Sad mi se čini da sam vidio tek rub bijede.

Ipak, mogu istaći dvije tri stvari kojima me sasama sigurno podučila oskudica. Nikad više neću misliti da su svi skitnice pijanci i propalice, neću očekivati da mi prosjak bude zahvalan kad mu udijelim novčić, neću se čuditi što nezaposlenima nedostaje snage, neću davati novčanu pomoć Vojsci spasa, nikad neću založiti odjeću, neću odbiti letak, niti ću uživati u jelu u otmjenom restoranu. To je početak.